

JEZIK

i

lovstvo

VSEBINA

Uvodnik	3	<u>Tomaž Sajovic</u> <i>Spoštovane bralke, spoštovani bralci</i>
Razprave in članki	5	<u>Igor Saksida</u> <i>Nekaj nezaslišanega</i>
	17	<u>Mateja Pezdirc Bartol</u> <i>Novejši pogledi na branje pri nas in po svetu</i>
	29	<u>Elizabeta Bernjak</u> <i>Predvidljive interference v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku</i>
	41	<u>Nataša Logar</u> <i>Elektrotehniška terminologija glede na izvorni jezik</i>
Ocene in poročila	53	<u>Andreja Žele</u> <i>O slovenskem leksikalnem pomenoslovju</i>

Jezik in slovstvo

Letnik XLVII, številka 1–2
Ljubljana, oktober 2001/02

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številk)

Izdaja: Zveza društev, Slavistično društvo Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncelj

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32–34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 6000 SIT, cena posamezne številke 790 SIT, cena dvojne številke 1460 SIT. Za člane Zveze slavističnih društev Slovenije je letna naročnina 4300 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 2000 SIT. Letna naročnina za evropske države je 31 EUR, za neevropske države pa 36 EUR.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Revija je vključena v mednarodni podatkovni zbirki *MLA – Modern Language Association of America, New York*, in *New Contents Slavistics, Inhaltsverzeichnis Slavistischer Zeitschriften – ISZ, Verlag Otto Sagner, München*.

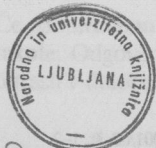
Revija je uvrščena med izdelke, od katerih se plačuje 8,5-odstotni davek na dodano vrednost.

Spoštovane bralke, spoštovani bralci

Konec leta 2001 se je ob pivovarski vojni in napovedani prodaji bank tujcem v Sloveniji končno začela širša razprava o tako imenovanem »nacionalnem interesu« — oziroma drugače rečeno, o tem, kaj naj kot narod, ki je postal nacija, počnemo sami s seboj sredi med seboj vse bolj prepletene Evrope in sveta. Vendar je ta razprava v tem trenutku problematična: razmerje med evropskim in svetovnim oziroma globalnim ter slovenskim v slovenskem prostoru — razen redkih izjem — še ni bilo deležno resnega in poglobljenega premisleka. Še huje, premislek še vedno in pre pogosto obvladujeta dve med seboj nasprotujoči si ideološki drži: prva pravi, da se je treba za vsako ceno odpreti svetu, druga, da je treba za vsako ceno varovati slovensko (o tem, da je ta pojem lahko tudi ideološki, zaradi prostorske omejenosti uvodnika ni mogoče podrobneje razpravljati, prav pa je, da na to opozorimo). Obe ideološki drži je mogoče videti tudi v razpravah o položaju slovenskega jezika. Zgled prve drže je — pogojno vzeto — *Predlog nacionalnega programa visokega šolstva Republike Slovenije* v prvi in drugi obravnavi (tretja obravnava je držo nekoliko omilila). V njem slovenski jezik sploh ni bil omenjen, veliko pa je bilo zapisanega o mednarodni primerljivosti slovenskega visokega šolstva kot cilju. Zgled druge, narodno obrambne drže pa je — zopet pogojno vzeto, popolnoma čisti zgledi so pač redkost — *Predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika (Jezik in slovstvo* ga je v celoti objavil v lanskem letniku). Obe drži sta napačni, ne ustrezata resničnosti in zaradi svoje ideološkosti tudi preprečujeta, da bi razumeli in mislili to resničnost. Resničnost, ki bi jo lahko opisali s sledečimi besedami: tuje je vpisano v domače in domače je vpisano v tuje. Slovensko je torej dinamična kategorija, ki terja od mislečih zelo tankočutno ter predvsem ustvarjalno in nedogmatično mišljenje.

Jezik in slovstvo bo skušalo slediti takemu mišljenju. Zato se je uredništvo tudi odločilo, da letnik uvede razprava Igorja Saksida z izzivalnim naslovom »*Nekaj nezaslišanega*« in podnaslovom *Tabu teme v slovenski mladinski poeziji od ljudske pesmi do sodobnosti*. V njej avtor relativizira mladinsko poezijo ter naše predstave o njej in o otroštvu sploh, predstave, ki so del ideologije naše družbe. Sledi razprava Mateje Pezdirc Bartol o *novejših pogledih na branje pri nas in po svetu*, ki pojav branja skuša razumeti izrazito interdisciplinarno. Obe jezikoslovni razpravi se neposredno dotikata razmerja tujega in domačega, slovenskega. Elizabeta Bernjak predstavlja svojo doktorsko disertacijo v razpravi *Predvidljive interference v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku*, Nataša Logar pa razpravlja o *elektrotehniški terminologiji glede na izvorni jezik* in ugotavlja, da je v tej stroki pomembnejši vir za strokovna poimenovanja tuji jezikovni sistem. Številko zaključuje predstavitev knjige Ade Vidovič Muha *Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja)*, ki jo je prispevala Andreja Žele.

Tomaž Sajovic
Glavni urednik

200203004

Konec leta 2001 se je ob pivovarski vojni in napovedani prodaji bank tujcem v slovenski končno začela širiti razprava o tako imenovanem »racionalnem interesu« — oziroma drugače rečeno o taji, kaj naj kot narod, ki je postal nacija, počemno smati v zvezi s svojimi med seboj vse bolj prepletene Evrope in sveta. Vendar je ta razprava v tem trenutku problematična: razmišlja med evropskim in svetovnim, globalnim ter slovenskim in slovenskemu priložnim — razmišlja tudi o taji — še ni bilo delovno rešena in poglabljena premisleka. Še hujše premislek se vedno in prepogosto obvladujeta dve med seboj nasprotujoči si ideološki državi pravi, da se je treba za vsako ceno odpreti svetu, druga, da je treba za vsako ceno varovati slovenstvo (o tem, da je ta pojem lahko tudi ideološki, zaradi prostorske omejenosti uvodnika ni mogoče podrobneje razpravljati, prav pa je, da na to opozorimo). Obe ideološki državi je mogoče videti tudi v razpravah o položaju slovenskega jezika. Želod prve države — pogojno vzeto — pravi, da je treba razvijati slovenski jezik, druga, da je treba v prvi in drugi državi (tretja država je država, ki je bila zapisanca o mednarodni primerljivosti slovenskega jezika in bil omejena, veliko pa je bilo zapisanca o mednarodni primerljivosti slovenskega jezika kot cilja. Želod druge, naravno obratno pravi, da je — zopet pogojno vzeto, popolnoma čisti zglede na prvo državo — priložni zakon o nati slovenstva kot uveljavljena jezika. Ljudi in slovenstva pa je v celoti objavi v lanskem številku). Obe državi sta napačni, ne ustrezata resničnosti in zaradi svoje ideološkosti tudi pretrujeni, da bi razumeli in mislili to resničnost. Resničnost, ki bi jo lahko opazili s slehčnimi besedami, tuje je vpisano v domače in domače je vpisano v tuje. Slovensko

Navodila avtorjem

Prispevki za Jezik in slovstvo so napisani v slovenščini, izjemoma v tujem jeziku. Članki ne smejo presegati avtorske pole (16 strani), prispevki za rubriko Metodične izkušnje naj ne bodo daljši od 8 strani, poročila in ocene so dolga največ 4 strani. Članki morajo biti opremljeni s povzetkom do 1 strani in sinopsisom (2–3 stavki). Avtor odda svoj prispevek kot disketni zapis (3,5") ter mu priloži dva natisnjena izpisa na naslov **Uredništvo Jezika in slovstva, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana**. Besedilo je treba priložiti številko avtorjevega žiroračuna, ime in naslov banke, podatke o stalnem bivališču, EMŠO, davčno številko, telefon ter po možnosti elektronski naslov.

Tehnični napotki. Besedila naj bodo napisana v programu Word for Windows, v pisavi Times New Roman CE, velikost 12 z eno in pol medvrstičnim razmikom in levo poravnavo ter s 2,5 cm robovi na formatu A4. Naslov članka in poglavij naj bodo napisani krepko in v velikosti pisave 14. Korekture svojega prispevka avtor opravi v tednu dni. Pri tem se drži Slovenskega pravopisa 1994. Daljši navedki so ločeni od drugega besedila. Izpusti so v navedku označeni v poševnem oklepaju. Številka opombe stoji strično za ločili. Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu prispevka. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Bahtin, 1982: 123), v seznamu pa navedek razvežemo: Bahtin, Mihail (1982). Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba. V opombah so bibliografske enote navedene takole: Bahtin, Mihail (1982). Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba, 13. Na koncu vsakega navedka je pika. Naslovi samostojnih izdaj so v pokončnem tisku.

Revija Jezik in slovstvo je dostopna tudi na internetu: <http://www.ff.uni-lj.si/jis>.

Uredništvo

Igor Saksida

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

UDK 821.163.6.09-93-1

»Nekaj nezaslišanega«

Tabu teme v slovenski mladinski poeziji od ljudske pesmi do sodobnosti

»Možno je dvoje: ali je književnost za otroke res
reducirana književnost ali pa je redukcija kje
drugje, recimo v nas samih.«

B. Paternu (1970)

O Urednik obsežne zbirke slovenskih ljudskih pesmi K. Štrekelj (1908–1923: 308) je ob otroških pesmih zapisal: »Marsikaj je v njih, česar bi od mladega človeka ne pričakovali in kar je zoprno moderni laži — omiki in pruderiji, ki so ji natur alia nekaj nezaslišanega.« Njegova duhovita vrednotna ocena otroške ljudske ustvarjalnosti odraža (tudi za sodobni čas) ključne določilnice tabujev v mladinski književnosti.

1. Tabu izhaja iz nasprotja med tem, kar odrasli od otroka pričakujejo, in tem, kar »otrok« (v stvarnosti dejansko, v književnosti pa seveda zgolj kot domišljajska tvorba) izreka in česar bi od njega »ne pričakovali«.
2. Tabu je tudi v nasprotju z določitvijo funkcije besedila; pričakovani (ponarejeni) vzgojnosti in spodobnosti kot besedilnima kategorijama je nekaj »zoprno«.
3. Tabu je predvsem vsebinska kategorija v besedilu (»*naturalia*«).

Za razmišljanje o tabujih v mladinski poeziji so torej pomembna naslednja vprašanja.

- Kako odrasli razumemo/(so)ustvarjamo pojem otroštvo?
- Kako je v kritičkih in interpretativnih zapisih opredeljena vloga mladinske literature kot sooblikovalke otroškega sveta?
- Katere so vrste oz. načini izrekanja tabujev?

Že na prvi pogled je očitno, da na vsa tri vprašanja ni mogoče odgovoriti neodvisno od zgodovinskih okoliščin, v katerih se pojavlja opredelitev otroštva in mladinske književnosti. Pojem otroštva je seveda ideološka konstrukcija, ki se v zgodovini spreminja, prav tako se spreminjajo tudi pojmovanje vloge mladinske književnosti ter načini vpletanja tabujev v to naslovniško književno zvrst. Tako se tudi ponovno potrjujeta smiselnost in veljavnost Cvitanove (1970: 91) teze: »Odgovoriti na vprašanje, kaj je otroška književnost, je tako rekoč isto, kot odgovoriti na vprašanje, kaj je otrok.«

Če pa navedeno misel povežemo s temo pričujočega prispevka, bi lahko uvodne opredelitve strnili takole. Odgovoriti na vprašanje, kaj je tabu, je tako rekoč isto kot odgovoriti na vprašanje, kaj odrasli v določenem zgodovinskem trenutku pričakujemo od otroka in »otroške« književnosti.

1 Kako odrasli razumemo/(so)ustvarjamo pojem otroštvo?

1.1 V pregledni teoretični knjigi o mladinski književnosti je P. Nodelman (1996) posebno poglavje posvetil tudi »splošnim predpostavkam o otroštvu« (67); te je označil kot »del ideologije naše družbe« (prav tam). Ideološke predpostavke oz. podmene pa ne določajo le razumevanja otroštva, ampak tudi njegovo sooblikovanje — ideologija torej ne le odseva, ampak tudi omejuje, opredeljuje in usmerja otroka. Nodelman zato v prikazu ideoloških predpostavk otroštva želi predvsem »raziskati, kako naše najbolj splošne ideje o otroštvu, književnosti in filmih, ki jih izražajo, opredeljujejo in ohranjajo moč, ki jo želimo odrasli obdržati nad otroki, ter nadzirajo obseg moči otrok nad njimi samimi, ki ga želimo odrasli.« (68) Pojem otroštva v vsakdanji rabi, književnosti in skupnem dialoškem branju je torej vzpostavljen na podlagi perspektive in interesov odraslih. V njihovem ideološkem pojmovniku se vzpostavlja, prenaša v svet tvorjenja in sprejemanja mladinske književnosti ter v zgodovinskem razvoju preoblikuje množica oznak — otroštvo je

- naivno in dobro, a hkrati nedolžno in ranljivo, zato se lahko na pretresljive prizore odziva s podoživljanjem travm,
- naravno, »nevzgojeno«, zato je prikazovanje nasilja in zla korak stran od vzgoje, pomeni ohranjanje animaličnosti,
- nagnjeno k posnemanju: doživljanje nasilja neposredno vodi v posnemanje vzorca obnašanja,
- v razumevanju omejeno in osrediščeno nase, torej egocentrično; zdi se, da je torej za otroka primerno predvsem besedilo o »značilno otroškem« doživetju.

Navedene predpostavke, ki so med seboj protislovne, zlahka prepoznamo tudi v normativnem, tj. vzgojnem, književnodidaktičnem oz. knjižničarskem pojmovanju otroštva in mladinske književnosti.

1. Nedolžnost, naivnost in dobrota so vrednostna podlaga za zahtevo, da je treba otroke varovati pred grozljivimi in pretresljivimi oz. neprimernimi temami in prizori, ker imajo pravico do otroštva. V tem smislu naj bi imeli pravico do karseda dolgotrajnega netravnatičnega »lebdenja« v idealnem svetu. Taka predpostavka pomeni v skrajnosti idealizacijo otroštva.
2. Otroška naravnost in nagnjenost k posnemanju sta izvora zahteve po neposredni vzgojnosti, tudi sodobna književnost naj bi tako otroke predvsem vzgajala, ponujala vzorce, vredne posnemanja.
3. Otroška egocentričnost in zavezanost »otroškemu mikrokozmosu« utemeljuje zahtevo po omejevanju književne snovi na svet, ki je otroku blizu, ki je zanj »vsakdanji«, predstavno in tematsko znan.

Skupna značilnost vseh podmen je bržkone **nekonfliktnost otroškega razmerja do sveta**; v svojem svetu so omejeni, zato pa navidez tudi varni, za odrasli svet sprejemljivi oz. nemoteči. Sleherno preseganje omejitev namreč pomeni v prvi vrsti rušenje odraslih predpostavk o otroštvu, kar je, kot vsako spreminjanje miselnih shem, v prvi vrsti motnja za tvorca takih podmen. Tako ni naključje, da iz predpostavk o otroški omejenosti izvirajo mehanizmi cenzure, ki jih navaja Nodelman (85–88) ter priporoča celo načine obrambe mentorjev branja proti njej. Med »obrambnimi« držami so npr. zavedanje oblik lastne cenzoričnosti, izbor knjig, ki spodbujajo otroka, četudi se zdijo problematične, argumentirano zavračanje cenzorskih očitkov, spodbujanje pogovora o celotni knjigi in ne le o posameznih problematičnih delih in primerih, ko gre za nasprotovanje besedilu, obramba svobode govora ter izpostavljanje očitne subjektivnosti cenzorskih stališč.

1.2 Cenzura je posledica omejenosti naših predstav o otroštvu. Zaznamo jo lahko v stališčih avtorjev, staršev, učiteljev in knjižničarjev, ki otroku ne omogočijo dostopa do knjige zato, ker na bi bila vsebinsko neprimerna (npr. zavračanje prizorov nasilja, neizposojanje ali neupoštevanje legitimnega bralnega interesa po branju trivialne književnosti ipd.) ali prezahtevna. Posebej

vrednotenje zahtevnosti se v vsakodnevni stvarnosti mentorskega dela z mladimi bralci lahko pokaže kot temelj navidez obrobnega, v resnici pa zelo določujočega omejevanja, če že ne cenzuriranja beriva mladih bralcev. V tem smislu se zdijo problematični tudi še danes ustaljeni načini razporejanja knjig, ki same po sebi določajo, katera besedila naj berejo bralci določenih starostnih skupin (C : P : M). Tako razporejanje je v najboljšem primeru lahko posledica zelo splošnih predpostavk o bralnem razvoju in z njim povezanih zvrsteh in vrstah: slikanica naj bi tako praviloma sodila v skupino C. Tovrstno razporejanje leposlovja zastavlja omejitve tako najmlajšim kot starejšim bralcem — prvim »ne dovoli« brati navidez prezahtevnih del, drugim pa ne prelahkih. S tem ko tovrstno razporejanje zožuje možnosti bralčevega osebnega odziva na raznolika besedila, v vsakodnevni praksi udejanja in utrjuje predpostavko o omejenosti in zaprtosti otroškega sveta. Nekateri starejši in sodobni pogledi samoumevnost starostnega razvrščanja besedil problematizirajo — to odraža že delo J. Aiken (1982) o pisanju za otroke. Njene poglede pa potrjujejo tudi sodobni pogledi na branje, ki to dejavnost opazujejo kot interakcijo med besedilom in bralcem v določenih okoliščinah ter na tej podlagi opredeljujejo načine bralčevega ravnanja. Tako J. A. Appleyard (1991) v svoji knjigi *Becoming a reader* piše o petih bralnih vlogah, ki jih prevzema bralec (od igrivega (1.) do (5.) pragmatičnega bralca). Pomembno je, da se v njegovem opisu razvoja bralnih vlog skriva tudi možnost prevzemanja različnih bralnih vlog ob istem besedilu. Ta posebna odprtost besedila za različne bralne vloge — oz. bralčevo raznoliko ravnanje ob istem besedilu — pojasnjuje priljubljenost nekaterih najboljših mladinskih besedil med mladimi in odraslimi bralci (prim. Nodelman, 1996: 85). Tako ni naključje, da knjiga o sodobnih pristopih k branju (*The Core Books*, 1996) svetuje tudi izbor za otroka zahtevnih knjig ter takih, ki mladega bralca vodijo v nenavaden besedilni svet (tuje dežele, boleče izkušnje, tabu teme). Zdi se torej, da zavest o odprtosti oz. nezamejenosti otroškega sveta postopoma pronica tudi v kriterije, po katerih se ravna mentorji branja. Alternativni model razvrščanja besedil bi torej lahko bil npr. žanrski (slikanice, poezija, proza, dramatika, trivialna književnost, stripi) oz. tematski (jezikovne igre, knjige o otroštvu in odraščanju ipd.). Vsak tak pristop bi otroškemu in odraslemu bralcu književnost predstavil kot odprto, dialoško množico besedil, v kateri ne veljajo vnaprej postavljeni in pogosto presplošni razvrstitveni kriteriji, pač pa predvsem bralčevi žanrsko-tematski interesi in razvitost njegove bralne zmožnosti.

1.3 Pogledi na otroštvo se jasno odražajo tudi v avtopoetikah mladinskih ustvarjalcev ter urednikov mladinskih del. Starejša mladinska književnost prve polovice 19. stoletja se utemeljuje na dveh avtopoetiških predpostavkah, in sicer na nujnosti verskega oz. moralnega »nauka« v besedilu ter na življenju v idealizirani svet otroka, postavljenega v deminutivno razpoloženje narave in otroške razigranosti. V obeh primerih se omejitev otroštva kaže povsem neposredno — otrok je naslovnik pesnikovega vzgojnega »poslanstva« ali idealizirano, skorajda erotizirano (prim. Nodelman, 1996: 82) nedosežno utelešenje nedolžnosti in igrivosti. Ugovore zoper tovrstne omejitve otroštva in mladinske poezije je med slovenskimi pesniki opazneje oblikoval O. Župančič (1911, 1914). Poudarjal je umetniškost mladinske književnosti, otroško intuitivnost ter zavrnil »prsteno moraliziranje, omladno solzivost in suhoparno poučevanje«. Poleg Župančiča taka pojmovanja odražajo tudi Kosovelova besedila. Otroku pripisujejo zmožnost intuitivnega, fantazijskega dojetja višje resnice sveta, kar je pesniku pomenilo tako nasprotje kaotičnosti moderne dobe kot možnost »optimalne projekcije«. Že v prvi polovici dvajsetega stoletja se torej pri pomembnih mladinskih pesnikih vzpostavita dve temeljni predpostavki, ki se odražata tudi v vseh kasnejših avtopoetiških pogledih:

- mladinska književnost je v svoji umetniškosti enakovredna književnosti za odrasle (enovitost opusov) in
- otrok je bitje posebne občutljivosti.

Obe podmeni se odražata tudi v pogledih na mladinsko ustvarjalnost povojnih pesnikov. Tako prvi val slovenske poezije ne obnovi le novoromantične razpetosti subjekta med »resničnostjo« in »sanjami«, ampak tudi župančičevsko pojmovanje otroka v tem razcepu. Izrazito se to odraža v

Pavčkovi misli o otroštvu/empatiji kot begu iz krutega realnega sveta (v: Hofman, 1978: 351): »Otroške poezije nisem nikoli ločeval od one druge, za tako imenovane odrasle. (...) A še zmeraj mi je pisanje za otroke beg iz sveta vsakdanjega realnega življenja v neki drugi, lepši svet, bolj poezija za oddih, bolj zame kot za otroke.« Skoraj identične trditve zajema tudi Kovičeva avtopoetika (1977), ki poudarja enakovrednost obeh naslovniških zvrsti ter pomen otroštva: »Skušam spet doživeti tisto svojo zgodnjo občutljivost, a se mi zmeraj ne posreči. Toliko plasti se z leti naloži na naše otroštvo, da ga včasih komaj še poznamo.« Otroški pogled na svet kot izvor pesnjenja poudarja tudi D. Zajc, ko piše o vračanju v mirni svet otroštva: »(s)amo otrok doživlja svet na način, ki je podoben doživljanju sveta tistega, ki piše pesmi« (1981: 17). Hkrati pa se tako v Kovičevem kot Zajčevem razmišljanju pojavlja tudi novost, tj. poudarjanje otroške igre kot oblikovnega načina, s katerim pesnik ustvarja svet nemogočega, fantazijskega in humornega in kar se razlikuje od idealizirane starejše otroške »razigranosti«. Najbolj nedvoumno je igra kot temeljno določilo otroštva opredeljena v Grafenauerjevi avtopoetiki; po njej je namreč naravnano pesnikovo stanje duha, tj. infantilizem, zaradi katerega pesnik v začudenju oblikuje inovativna besedila ter z njimi bralca presenetiti. Tako doživljanje otroštva in mladinske poezije se v povezavi z otroško intuitivnostjo, tj. zaznavanjem skrivnostnosti sveta in lirskim razpoloženjem ob motiviki narave, pojavlja tudi pri nekaterih sodobnih avtorjih (B. A. Novak, B. Štampe Žmavc idr.).

Avtopoetike povojnih mladinskih pesnikov torej v glavnem vztrajajo v novoromantični opredelitvi otroške občutljivosti, ki jo dopolnjuje modernistična zavezanost izrazno-pomenski igri (infantilizem v odraslem). Pojmovanje otroštva, ki je v poeziji prvega povojnega vala možnost za »domotožno zatekanje v 'otroški' spomin« (Paternu, 1967: 137), kasneje pa možnost za jezikovno invencijo in kosovelovsko lirsko senzibilnost, praviloma ne dopušča odstiranja temnih plati otroškega doživljanja sveta ali otroškega upora. Tudi kadar je otrok prikazan kot nezgladen lik (npr. Pavčkov *Pretepač*), je postavljen v humorno razpoloženje dialoške zamenjave vlog odraslega in človeka. Humor pa razgrajuje tako starejši vzorec vzgojne poezije kot sodobno »protestno« mladinsko poezijo, ki otroško upornost »vzame zares« in jo ubesedi brez humorne distance. Na tematiko otroških stisk in vsega prepovedanega, ki jo je treba obravnavati resno, je opozarjalo bistveno manj avtorjev. F. Forstnerič (1980) je med prvimi opazno razširil nabor otroku ustreznih tem v izjavi, da je igra sicer pomembna sestavina otroškosti, »nikakor pa ni edina sestavina njegovega notranjega življenja« (70). Njegova opazovanja recepcije višješolcev pa so to tudi potrdila, saj »so med najljubšimi predloženimi jim pesmimi izbrali tudi take z izrazito žalostnimi občutji (npr. žalost ob smrti babice)« (prav tam). Tudi S. Vegri (1989) ob poudarjanju komunikacijske odprtosti do otroštva spregovori o tabu temah malih protestih ter cenzuri (prepoved zbirke v neki avstrijski knjižnici) in razširitvi odraslega pojmovanja otroštva: »Dvomim, da moje pesmi kvarijo otroka in ga spodbujajo k napačnemu dojamenu ljubezni in spolnosti. Nerealno bi pa bilo imeti otroke za brezspolna bitja, saj so že v materah spolno opredeljeni in po rojstvu nagonsko (tudi spolno) usmerjena bitja.« (176) Misli F. Forstneriča in S. Vegri — tudi ob upoštevanju tabujev v njunem leposlovnem delu — pomenijo najbolj očitno problematizacijo in hkrati zanikanje koncepta »varne nedolžnosti« otroštva, postavljenega v estetiziran svet igrivega doživljanja realnosti.

2 Kako je v kritičkih in interpretativnih zapisih opredeljena vloga mladinske literature kot sooblikovalke otroškega sveta?

Premike v pojmovanju otroštva poleg avtopoetik zasledimo tudi v literarnovednem in kritičkem vrednotenju mladinske književnosti. Razlago izvora starejših (19. st.) vzgojno-poučnih besedil v slovenski književni vedi temeljito pojasnjuje raziskava M. Kobe (1992: 79), ki ugotavlja, da so začetki slovenske mladinske poezije povezani z nemškim razsvetljskim pesemskim vzorcem. Ta se je oblikoval »iz razsvetljske pedagoške zavesti, ki so jo še pred razmahom filantropinizma širili moralični tedniki za odrasle, da je potrebno otroke od najzgodnejše dobe zaščititi pred neokusnim in pohujšljivim ljudskim pesemskim izročilom, ki so ga v meščanskih krogih širile neizobražene

dojilje in varuške«. Kot protiutež ljudski »sproščenosti« se je torej oblikoval tip »zamejene« poezije, ki je otrokom ponujal in predpisoval kreposti, npr. ljubezen do staršev, marljivost, dobrotelost, usmiljenje; ta tip v mladinski poeziji prevladuje do konca 19. stoletja. Razmeroma zgodaj se torej glede na razvoj mladinske poezije pojavijo zahteve Josipa Brinarja po umetniškosti mladinske književnosti ter kritike mladinskega pisanja tedanjega časa. Tako je že v članku *O slovstvu za mladino* (1905) postavil zahtevo, da mora biti mladinsko delo umetniško ter da moralizem v interpretaciji takega dela ni primeren. Zahtevo po umetniškosti je poudaril tudi v spisu *Novejše slovstvo za mladino* (1921), hkrati pa je mladinski književnosti postavil tematske meje; še kasneje (1929) je ponovil Župančičevo razmejitve otroškega od otročjega ter zavrnil osladno idealiziranje otroštva in »igračkanje«. Brinar je torej na prelomu stoletja mladinsko književnost kot posebno zvrst leposlovja hkrati postavil ob bok književnosti za odrasle, a jo tudi že tematsko zamejil. Poleg umetniškosti je namreč poudaril še dvoje načel vrednotenja mladinskih del: »prvič, snov teh spisov ne bodi zajeta iz takih družbenih razmer, ki bi mogle bujno otroško domišljijo zanesti v nemoralno, polpoko premišljevanje, in drugič, vsebina slovstvenega dela se vsaj v glavnih potezah suči v mejah otroškega obzorja (1921: 115).«

V kritičnih pojmovanjih otroštva in mladinske književnosti se torej na začetku dvajsetega stoletja kažejo dve izraziti, med seboj povezani tendenci, in sicer

- upor zoper moralizem in idealizacijo otroštva s poudarjanjem umetniškosti ter
- varovanje otroštva pred neprimernimi temami.

Hkratna širitev (umetniškost) in zamejevanje (tabuji) otroškega pogleda na svet se kot stalnica v kritičnem razumevanju pojavlja več kot pol stoletja, tj. od Brinarjevih spisov do premikov v sedemdesetih letih (eseji T. Kermaunerja). Sorodne poglede je opaziti tudi v književnodidaktični strokovni literaturi: tako J. Bezjak poudarja pomen domišljije in gojenja »višjih čustev« (1906), F. Bohanec (1958) pa knjigo označuje hkrati kot sredstvo za estetsko vzgojo, ki se po kriteriju umetniškosti ne loči od del za odrasle, a ob tem navede tudi nujnost upoštevanja pedagoških kriterijev, po katerih naj bi se v delih zrcalilo spoštovanje pozitivnih vrednot. V kritiki in literarni vedi se vsaj do osemdesetih let kot stalnica pojavlja zahteva po umetniškosti mladinske književnosti ter zavračanje vzgojno-poučnih tendenc in poudarjanje premikov k sodobni estetski igri/vzgoji. Mladinska književnost je torej tudi v sodobnem teoretičnem pojmovanju polje sproščene estetske igre in humorja, zato so pogledi, ki opozarjajo na »temne strani« otroštva, zelo redki. Primer širitve razumevanja otroškosti kot snovi za literarno ustvarjanje je predvsem esej T. Kermaunerja (1977); v njem avtor ob antologiji *Sončnica na rami* opozarja na to, da »je poezija za otroke še zmerom samoomejujoča se« (15). Kritik zaznava omejitve v idealizaciji otroka, v tematizaciji njegovega sveta, v katerem ni sledu o trpljenju ali smrti. Mladinska poezija zaradi svoje samoomejenosti vztraja v idealizaciji otroštva, poudarjanju nedolžnosti, nevednosti — kar je povezano s posrednim vzgajanjem otroka »za kandidata iste, naše, mučne institucionalizirane družbe, v kateri že sami dovolj in preveč trpimo« (17). Kermauner podrobno analizira načine, po katerih poezija predstavlja otroku svet kot sličico varne idile, v antropomorfizaciji pa vidi oblike podrejanja in »udomačevanja« sveta — v tej perspektivi ni prostora za travme in tabuje, saj je otrok bodoči »gospodar sveta«. Poleg napovedi nove, v mitskosti utemeljene poezije, je v eseju bistvena tudi misel o popolni nezamejenosti pesniške tematike: »Za otroke bi morali pisati enako senzibilno kot za odrasle: zabeležiti njihove groze, njihove sanje, njihove bolečine, ki so naše skupne bolečine.« (Prav tam.)

V avtopoetikah in v interpretacijah mladinske poezije torej prevladujejo zavzemanja za umetniško ustvarjalnost, ki vztraja v okvirih humorne in igrive otroškosti. Poezija je še vedno način prikazovanja sveta kot nekonfliktnega, varnega »doma«. Otrok praviloma spoznava svet in svoje mesto v njem ob motivih živali, podobah družinskega sobivanja ter z lirsko občutljivostjo in nonsensnim preoblikovanjem jezika. Četudi poezija nima več vzgojno-poučne funkcije — otroku torej ne predpisuje pravil obnašanja in ne daje zgledov za posnemanje —, je vsebinsko še vedno reducirana, saj praviloma ne zajame celovitosti otroškega doživljanja sveta. Prevladujoča

predpostavka, ki določa otroškost, je predvsem »svetoloba« otroškega sveta, ki še ni in še ne sme biti obremenjen z bolečimi ali neprimernimi temami. Otroštvo je torej varno zavetje, kamor se zateka pesnik/odrasli, kot tako pa je tudi pozitivni protipol nemladinski poeziji bivanjske stiske in nesmisla.

3 Katere so vrste oz. načini izrekanja tabujev?

Predpostavke o nedolžnosti in igrivosti otroštva ter o bodisi vzgojnem ali umetniškem bistvu mladinske književnosti iz besedil izključujejo neprimerne besede ter pretresljive teme in z njimi povezana razpoloženja. Tabu je v književnosti torej **izrazna in vsebinska** prvina; pojavi se lahko na ravni izbora besed ali na ravni teme. Zgolj o izraznem tabuju je mogoče govoriti v primerih, ko tema besedila ni v nasprotju s pričakovani bralca, preseneti pa predvsem raba besed, ki jih ekspresivni kvalifikatorji označujejo kot vulgarne, torej kot »nespodobne in prostaške« (SSJLK: XXI), ali kot slabšalne. V teh primerih gre praviloma za tematizacijo otroške jezikovno-predstavne igre, v kateri se pojavijo tabu besede. Druga skupina besedil tabuje vključuje na ravni teme (smrt, nasilje, samota). Pesniško izrazje v teh primerih ne vključuje »nespodobnih« besed, presenečenje vzbujajo le pojmi, povezani s temo pesmi (npr. bolezen, rana, strah). Tako izrazni tabu deluje predvsem kot stopnjevanje nonsensnega presenetljivega odmika od ustaljenega pomena besed; tematski tabu pa v nasprotju s tem bralca preseneti predvsem na ravni pesemskega sporočila kot celote.

Tabu se kot izrazna prvina pojavi že v **otroški ljudski pesmi**. Glede na to, da so bili tvorci teh besedil otroci, je mogoče sklepati, da je tabu kot upor zoper vsakršna pravila in norme lepega vedenja temeljna značilnost otroštva, podoba igrivega in nedolžnega otroka pa model, ki so ga oblikovali odrasli in ki ga je mogoče razumeti tudi kot (trivialno) možnost bega v (otroško oz. otročjo) idilo. Nasprotje med neposrednostjo otroške ljudske pesmi in sodobno »laži-moralo«, ki »pohujšljivost« zavrača, je opazil že K. Štrekelj (1908–1923: 308): »Toda preprosti, nepokvarjeni narod ne sodi tako, in zategadelj se tudi ne smemo obregavati ob pesmih, ki stresajo modernika, sicer udanega vsem grdobam.« Nad neposrednostjo izraza v otroški igri (»*Já bi tēbe s tem napēljal. 'Pa nēbi!' 'Máčko jēbi!*«) se je začudil tudi O. Župančič: »Neverjetno, a resnično! Otroci! In najneverjetnejše je to, da smo bili čisto nedolžni, pa čeprav smo vedeli, kaj pomenja ta beseda.« (Prav tam: 429). Poudarjanje neposrednosti, celo šokantnosti te poezije (posmehljivke vrstnikom in starejšim, parodiranje molitev ipd.) je vidno tudi v literarnozgodovinskih razlagah. Tako B. Merhar (1956: 90) v *Zgodovini slovenskega slovstva* poleg analize tipov in izraznosti besedil ter predstavne igre kot temeljnega besedilotvornega načina piše tudi o otroškem zoperstavljanju in oporekanju: »Med značilnosti te poezije sodi naposled tudi krepka, robata šala, po svojem bistvu bolj nagajivka kot zabavljivka, mik se v prostodušnem besedišču in drastični podobi loteva vsega, kar je otroku smešno, ne prizanašajoč ne mlademu ne staremu, ne sovaščanu ne sosedu ne tujcu (...).« Igrivost in šaljivost otroške pesmi praviloma določata tudi sestavo izborov otroških ljudskih pesmi, medtem ko sta posmehljivost in raba tabujev zastopavljeni (prim. izbora *Ljudske pesmice*, 1971, *Jurček orje*, 1972). Na tovrstno uredniško »filtriranje« kaže tudi npr. uvrstitev otroških ljudskih pesmi v zbirko *Slovenske ljudske pesmi*: »Zatem slede otroške pesmi (...), ki se v njih in ob njih izživlja vsakovrstna otroška igra in šala ter nam je zadnja med njimi (...) hkrati lahko za zgled ljudske šaljivke (Merhar 1961: 156).« Šele sodobni izbori (npr. *Enci benci na kamenci*, ur. R. Gašperin, 1990, 1998) poleg igrivosti bralcu predstavijo tudi otroško oporekanje (šale o svetnikih, tabu besede, zafrkljivke ipd.).

Otroka kot »naturno« bitje, »divjaka« (prim. Nodelman, 1996), ki ni niti »nedolžen« niti zgolj igriv, upodablja pesmi, zbrane v tretjem razdelku četrtega zvezka *Slovenskih narodnih pesmi* (dalje SNP). **Izrazni tabu** je viden v množici pesmi, ki tematizirajo otroško igro; ta besedila povezujejo besede po vzorcu jezikovnega in predstavnega nesmisla. Jezikovni nesmisel nastaja kot posledica čiste jezikovne igre, kar pomeni, da besedila nimajo prepoznavne »zgodbe« — besede, povezane z rimami, ustvarjajo realnost čiste jezikovne igre (značilni tip za to skupino so izštevankе). Tabuji so v tej skupini prepoznavni v besednih igrah, ki izvirajo iz molitev in jih šaljivo preoblikujejo:

*Amen –
Pod kamen,
Duša pa v lon 'c,
Pa bo tega sveta kon 'c.* (SNP: 313)

Predstavni nonsens je tip besedil, v katerem logika otroške igre ustvarja besedilno stvarnost »narobe sveta«; tudi v tej skupini je izrazni tabu viden, npr. v pesmih, ki vključujejo desakralizirano podobo svetnikov:

*Lan pri svet An,
Ko smo b'li vsi pijan,
Je prišel svet Jop,
Nas je zmetal pod klop.* (SNP: 311)

Opazno je, da se v teh pesmih otroški lirski subjekt sproščeno pogovarja, »šali« s svetniki (Štrekelj imenuje ta besedila *Otroške šalice o svetnikih*). V to skupino se uvrščajo tudi bolj znane pesmi o narobe svetlu, ki temeljijo na zastavljanju vprašanja in odgovora in ki v sklepu zafrkljivo omenjajo zidavo cerkve:

*Kaj boš tel cerkvici?
Nuter bom molil,
Dokler si bom jezik ogolil.* (SNP: 319)

Izrazni tabu ustvarja raba »prepovedanih« besed (»rit, smrt, stare babe, debeli drek«), namigovanj (»Da bom dreve sez njo spau!« SNP: 336; »Baba reče: lubi mene (...)«; SNP: 340) ter grotesknih motivov (npr. »Za njim pa pride kmetiški sin, / Ki v torbi noge nese«; SNP: 394). Zanimivo je, da reprezentativni (antološki, šolski) izbori tovrstnih besedil praviloma ne vključujejo, pač pa posegajo bo bolj sprejemljivih različicah (brez tabu besed); uredniki torej z izločitvijo tabu različic »varujejo« bralca pred neprimernimi sporočili. Tabu besede so tudi v šaljivih pastirskih pesmih, zafrkljivih odgovorih na kak stavek (*Napeljevanje*, SNP: 429), v pesmih o živalih in oponašanju njihovega oglašanja, v šaljivkah o godcih in oglašanju zvonov ter celo v pesmih o mavrici (*Kadar se pokaže mavrica*):

*Sonce sije, dš gre,
Stara baba v mlin leti,
Dol počene, kupc nardi,
Mlinar pride, vse smrdi.* (SNP: 410)

Tematski tabu je značilen predvsem za *posmehljivke*: funkcija besedila ni le igra, ampak norčevanje iz »drugega«, torej očitno oporekanje pravilom lepega vedenja, spoštovanja starejših in vrstnikov ter prijaznosti do tujcev. Posmehljivke merijo na različne osebe in so lahko bolj ali manj norčave in zasmehljive. Presenetljive so posmehljivke avtoritetam:

*Tidl, tidl Fančika,
Far je sniedu mačika,
Fajmošter kozličika,
Piš me v rit, Maričika!* (SNP: 357)

Otroška ljudska pesem se posmehuje tudi drugim osebam: godcem, starim babam, grofom in gospodi, deklicam, revežem, pripadnikom tujih narodov, nemarni dekli, šolarjem, Ciganom ter »krajem in deželjanom« (SNP: 379–386) — primer za slednje je npr. Vrazov (cenzurirani) zapis:

*Kranjc pizdopok,
ok,
Če neče pit,
Pa jo piši v -*

(SNP: 381)

Več »krepkih« posmehljivk — urednik jih uvršča v razdelek *Posmehulje osebam različnega značaja* — je zasnovanih na podlagi lastnega imena osebe, ki ji je puščica namenjena:

*Vane z Doline
Je pojo kravi vime;
Ni bil še set,
Je pojo osli ret!*

(SNP: 363)

Poseben razdelek tvorijo tudi *Posmehulje starim ženam* — tvorec besedila »stari babi« šaljivo grozi, se norčuje iz njene pijanosti, nadlog in celo iz smrti:

*Ta stara je vmrla,
V nebesa je šla,
Je cokle pozabla,
Nazaj je prišla.*

(SNP: 366)

Večja skupina otroških posmehljivk so tudi *Posmehulje osebam po imenih* — njihova značilna podoba je naključna rima ter uporaba izrazitih tabu besed:

*Jaka tobaka
Na dilc kaka
Dilca spodleti,
Jaka v drek zleti.*

(SNP: 370)

Tematski tabu vsebinsko določa tudi pesmi, ki v šaljivem tonu zafrkljivke tematizirajo spolnost in poželenje — primere za to je najti v razdelku *Ali si vidla našega zmrščenca (deda dragega)*:

*Čevlje je imel brez podplatov,
Mene je pa kar pošlatov.*

*Tam pri menž je mal postal,
Kar gor name se jž pobral.*

(SNP: 389)

Dejstvo, da je v otroški ljudski pesmi izrazni in tematski tabu ne le zaznavno, pač pa zaznamujoče besedilotvorno določilo, izrazito problematizira podmeno o otroški »čistosti in nedolžnosti«. Posmehljiva in neposredna pesemska »puščica«, ki zadeva skorajda vse in vsakogar iz otroškega doživljanja sveta, pa je v svojem bistvu še vedno predvsem igriva in humorna. V pregledani otroški ljudski pesmi tako ni resnobnih ali žalostnih izpovedi o otroških stiskah; kvečjemu bi besedila lahko veljala za komične »male proteste«, v katerih se otroško oporekanje pravilom sveta odraslih izraža v sproščenem smehu in neposrednemu izrekanju prepovedanega.

V **umetni poeziji** se vse do sodobnosti otroški uporniški odnos do avtoritete odraslih, izražen z rabo »prepovedanih« besed, ne pojavlja: pravega izraznega tabuja torej ne zasledimo vse do pesmi v zbirkah, ki so izšle v osemdesetih in devetdesetih letih. Prav tako se v umetni poeziji šele v sodobnem času zares razmahne tematski tabu (kot upor zoper avtoriteto); starejša vzgojno-poučna književnost sicer vključuje tudi motive smrti in nesreče (npr. sirota na grobu staršev), vendar predvsem kot zgled za varno in modro urejenost sveta ter srečno posmrtno življenje ali kot svarilo pred neprimernimi dejanji (Kobe, 1992: 136–138). Model vzgojnega razsvetljenskega pesemskega

vzorca in v njegovem okviru tudi bodrilna tematizacija tabu tem je v slovenski mladinski poeziji zaznaven še po letu 1900 (npr. F. Žgur: *Pomladančki*, 1923) ter v funkcijsko sorodnih upodobitvah smrti in trpljenja v aktivistični mladinski poeziji, ki je izhajala predvsem neposredno po drugi svetovni vojni. Med vzgojno-poučno mladinsko verzifikacijo in sodobno, sporočilno raznovrstno poezijo pa sta za problematiko pojavljanja tabujev v poeziji bistvena predvsem dva pesnika: O. Župančič in M. Kunčič. Župančič je v svoji mladinski zbirki *Pisanice* (1900) otroško doživljanje sveta izražal v motiviki igre in izročilnosti, a tudi kot samoto (*Vzdih*) in domotožje (*Barčica*). Posebnost sicer vedrih, deloma celo sladkobno igrivih in vzgojnih *Pisanic* so pesmi o smrti, predvsem v tem okviru izstopata *Belokranjska balada* ter *Vran* z grozljivo podobo črnega vrana, ki v prvi pesmi napoveduje otrokovo smrt, v drugi pa se »oddolži« ranjencu, ki ga je ujel in zaprl:

*Ne, dolžen ti ne bom ostal:
oči ti bodem izkljuval.*

(*Pisanice*: 57)

V zbirki *Ciciban in še kaj* (1915) pesnik doživlja in upoveduje otroškost predvsem kot vedro in igrivo, le izjemoma pa je v pesmi zaznati tudi občutja tesnobe in ogroženosti (*Breza in hrast*); vsekakor so v drugi zbirki v primerjavi s prvo razpoloženje ter vsebinske razsežnosti otroške poezije omejene. Drugače pa otroštvo doživlja M. Kunčič; pesnik je v svoji zbirki *Mlada njiva* (1935) zbral vzgojno in po izrazu tradicionalno poezijo, vendar pa zamejene jezikovno-tematske vzorce presega že z motiviko narobe sveta ter parodičnimi medbesedilnimi navezavami. Posamezne pesmi izražajo tudi tematski tabu, kar je, razvojno gledano, v slovenski poeziji novost — gre za besedila z motivi invalidnosti (*Deklica računa*, *Slepi deček*, *Invalid*) ter za tematizacijo smrti (*Pustna*, *Osamela ptička*, *Snežinke*, *Joj, sestrice!*) in otroške žalosti (*Ob materini krsti*, *Pomladna tožba*). Tako je v pesmi *Invalid* vzpostavljen dvogovor med odraslim in otroštvom na nov, pretresljiv način — deček se pogovarja z očetom o krivicah in strahotah vojne:

*Nekoč pa roké v črno noč je razpel
in kriknil do zvezd ... Iz treh strašnih ran
je brizgnila kri kakor vrelci na dan.* (Mlada njiva: 92)

Pesem je tudi socialnokritična, kar odraža predvsem groteskno nasprotje med invalidom in generalovo ženo, ki nesrečnika hvali. Bolezen in smrt ter žalost se pojavljajo tudi v sicer vedri in humorni zbirki *Matjažek* (1943, pesmi *Majnik*, *Materine roke*, *V vlaku*, *Bela cesta*). Pesnik je torej v obe svoji osrednji zbirki zajel celovito otroško videnje in doživljanje sveta: igrivo in komično domislico, posmehljivko, a tudi žalost in skrb. Soroden sporočilni razpon je viden tudi v sodobni poeziji; tako Forstneričeva zbirka *Bela murva* (1976) v igrivih pesmih uporablja tudi izrazne tabuje (*Jaka s tovornjaka*, *Hitra pesem*) ter nenavadne motive (npr. otroško kazanje jezika, *Soseda*). Novost v zbirki pa so pesmi o vojni in smrti (npr. *Kruh in kri*) ter pesmi o mrtvih sorodnikih ter minevanju (npr. *Oblekli so te v črn gvant*). Prva in predvsem druga tematska skupina pesmi, zajetih v dva samostojna razdelka, sta oblikovani kot upesnitev spominskih podob. Forstneričeva poezija nastaja s perspektive odraslega, ki se vrača med (trpke) podobe lastnega otroštva, zaznamovanega z vojno in smrtjo. Tak pristop je v kontekstu tedaj razvijajoče se modernistične jezikovne invencije posebnost, saj ne izhaja iz pesnikove identifikacije z igrivim, jezikovno ustvarjalnim otrokom, ampak iz dialoga med odraslo zrelostjo in modrostjo ter otrokom, ki je kot bralec odprt za raznolika pesniška razpoloženja. V sočasni mladinski poeziji se tabuji kažejo bistveno manj izrazito. T. Pavček v svoji nonsensni zbirki *Maček na dopustu* (1957) sicer piše tudi o smrti (*Testament*, *Osmrtnica*, *Pogreb*), vendar zbirka po razpoloženju ni otožna, pač pa se izrazno in tematsko giblje v okviru igrivosti in humorja. Isto izraznost ohranjajo tudi druge zbirke: igra in dvogovor med otrokom in odraslim sta le izjemoma povezana s »tabu« temami iz otroškega sveta: pretepanjem, strahom, bolečino odraščanja, samoto in smrtjo — npr. *Prepetać* (*Velesenzacija*, 1961); *Kdo se ene boji teme*, *Kdo je zmagovalec*, *Slovo od čenčarije*, *Pesnikova uspavanka* (*Čenčarija*, 1975); *Huda ptica* (*Majhen dober dan*, 1992). Pavčkova mladinska poezija tako ostaja ob

prevladujoči tematizaciji »svetlega« otroškega sveta, ki se predvsem v zbirkah po Čenčariji dogradi tudi s tematiko minevanja in večnosti življenja, zunaj uporniške drže do sveta odraslih. Med svetom otrok in odraslim so zaznavne povezave tako v začetni igrivosti kot v kasnejši zrelosti in življenjski izmodrenosti pesnika otroka. Tudi Snojeva poezija tabuje vpleta v igro jezika, otroštva, družine in narave le izjemoma. V zbirki *Lajna drajna* (1971) pesnik uporabi motiv dečkovega lulanja v hlače (*Joštov studenček*), izjema v njegovi poeziji pa je tudi tematski tabu — izrazit je v pesmi *Vid spreminja svet*, ki ob motivu križanega govori o trpljenju in upor. Poetika igre in medsebojne povezanosti rodov določa tudi Snojeve *Pesmi za punčke* (1979). V svetu »punčke« in njene razposajene igre, pastelnih podob narave, deminutivnih oznak dekliskosti ter zamenjave vlog otroka in odraslega je izrazni tabu seveda redke (npr. očka se je »fej — pokakal«, *Uspavanka odpevanka*). Tabu je opaznejši in vsebinsko določujoč v mladinski poeziji osemdesetih let; med zbirkami pa je po izrazitosti tematskih tabujev na prvem mestu brez dvoma delo S. Vegri *To niso pesmi za otroke ali Kako se dela otroke* (1983). Avtorica v uvodnih mislih posredno problematizira splošne predstave o otroštvu, predvsem pa izpostavi problem nasilja nad otrokom. V poeziji razpira tradicionalne teme: otroško radovednost in značilne lastnosti (sladkosnednost), prijateljstvo, ob tem pa tudi nesporazume in nasilje v družini (*Ne bom odpiral ust, Kdaj in zakaj*), samoto (*Takrat*), bolezen in umiranje (*Zakaj umirajo ljudje in zakaj se umre*) ter spolnost (*Kaj delajo ritke*):

Kaj delajo ritke še?

*Ritke, ko zraste še srce,
delajo otroke — se ve.*

(str. 56)

Izrekanje tabu tem je utemeljeno v oporekanju zoper utesnjujoča pravila odraslega sveta, ki se lahko izražajo tudi v nasilju in ubijanju. V tem se te pesmi bistveno razlikujejo od igrivosti njene prejšnje poezije: »prvotno prevladujoče vedro pesniško razpoloženje je namreč izdatno obsenčila skrb za usodo otroškosti kot načina pristnega človeškega bitja v vsesplošno odtujenem svetu« (Grafenauer, 1983: 60). Podoba otroka v pesniškem svetu S. Vegri ima torej dve vidni vlogi: je možnost pesničinega protesta zoper svet nasilja in brezbržnosti, hkrati pa je, tako kot že v starejši poeziji, projekcija avtentičnega, ustvarjalnega doživljanja sveta, ki ga določata predvsem radovednost in ljubezensko predajanje (v rojevanju novih bitij). Tudi I. Zagoričnik se v zbirki *Kaj je kdo rekel in česa kdo ni* (1984) opazno odmika od poetike vedre otroške igrivosti. Njena besedila, v katerih kot lirski subjekt nastopa sodobni otrok, izhajajo iz predpostavke, da so otroci »včasih nerazumljivi in drugač nezaznemevaljoči« (str. 64). Med odraslimi in otroki torej ni več le sproščene dialoga in igrivosti, ampak se v poeziji pojavijo tudi moraste sanje, samota, nesporazumi med generacijami ter nasilje. Druge mladinske zbirke tabujev ne ubesedujejo v tem obsegu kot S. Vegri ali I. Zagoričnik. V pretežno vedri Lainščkovi poeziji se tematski tabu pojavi v podobi neljubega dogodka (*Kakec za omaro; Cicibanija*, 1987) ali kot otrokov upor zoper pravila (*»Rad bi lulal z oblaka / po sosedovem vrtu.« Visoka pesem; Rad bi*, 1998). Prav tematski tabu, izražen v pesmih o otrokovem zavračanju pravil lepega vedenja ter pričakovanj odraslih, se opaznejše razmahne v zbirkah, ki so izšle v devetdesetih. Zasediti ga je mogoče v zbirki *Kako se dan lepo začne* (1993) V. Möderndorferja: deklica se ne meni za pravila lepega vedenja (*Ful kul odštekan svet*), prevladuje v *Nebomskih pesmih* (1994) B. Gregorič, ki prikazuje jezikav, naveličano žalosten, jezen, celo hudoben svet »punčke, ki grize«:

*Morda se bom spremenila
v strupen trn na vrtnici,
ki si jo ti, mama, danes dobila.*

*Ali pa v mušnico,
ki bo zašla v tvojo košarico
z gobami, očka.*

(str. 12)

Ljubosumnost, strah, jeza, upornost in neposlušnost so teme njene zbirke *Zakljenjeni volk* (1997) — otrok kot lirski subjekt se zoperstavlja vsakodnevnim vlogam ter nase opozarja z razkrivanjem stisk, ki mu jih vsakdanjost povzroča. Upor zoper pravila pa se izraža tudi v Frančičevih pesmih (*Protest, Jaz jih ne razumem, Meni je vseeno, Ponedeljek, Očkov referat; Imej se rad*, 1998). Hkrati s tematskim tabujem se v sodobni poeziji ponovno pojavlja tudi izrazni tabu, in sicer predvsem v poeziji B. A. Novaka (*Domišljija je povsod doma*, 1984, *Blabla*, 1995). Pesnik je v pesniške »definicije« in formalne inovacije, ki svoj vrh dosežejo v preobražanju besed in igri s slogi, vnesel izrazito nenavadne besede in zveze (*»lulek« — Vodomet; »Jebi ga.« — Marjetične meditacije*); zlasti v zadnji zbirki pesniška igra že prehaja tudi v držo oporekanja in protesta (npr. *Živalski vrt, Človek, TV*). Med sodobnimi pesniki je glede na zaznavnost tabujev kot izraza in teme najopaznejši A. Rozman Roza — brez dvoma tudi zaradi dopolnjujočih ilustracij Z. Čoha. Njegove *Rimanice za predgospodiče* (1993) v nonsensno besedilno realnost vpletajo pogovorne in vulgarne besede ter tako oporekanje dosegajo na ravni medbesedilnosti — izrazito namreč problematizirajo vsebinsko ustreznost in apriorno estetskost mladinske poezije. Besedilna stvarnost se torej bralcu kaže kot *»stud, gnus in gravž«* (*Odvraten smrad*) ter kot upor zoper pravila (*Čistuni*). V tem smislu najbolj subverzivne so sklepne pesmi: hvalospevi lenobi (*Pesem lenuhov*) ter *»gnusnemu«* obnašanju (*Vabilo na Gravžev dan, Lanskoletni Gravževi nagrajenki*):

*Ob petih bomo ocenjevali najbolj bebave poglede,
ob šestih bo slovesen izbor najbolj svinjske besede.*

Ob sedmih bo požrtija, med njo tekma v bruhanju v daljavo.

Ne zamudite. Pridite ob Gravževem dnevu v Ostudno dobrovo.

(str. 34)

Ta zbirka je med vsemi Rozmanovimi mladinskimi besedili najbolj dosledno in inovativno izrazila tabuje; tako verzna pripoved *Mihec, duh in uganka* (1996) kot *Črvive pesmi* (1998) ne sežejo preko okvirov nenavadnih in šokantnih podob iz *»gravž rmanic«*, čeprav njihovo igrivost dopolnjujejo s tematiko otroškega strahu in samote ter se tako zblizujejo s sočasnimi zbirkami drugih avtorjev.

Sodobna mladinska poezija je torej tematsko mnogoplastna in raznovrstna: prevladujoč vzorec sproščene otroške igre, ki se v književnosti izraža kot dvogovor med odraslim in otrokom, dopolnjuje in ga hkrati tudi problematizira poezija o osamljenem, jeznem in upornem otroku sodobnega sveta ter o zanj prepovedanih temah. Z izrekanjem prepovedanih besed besedila hkrati tudi rušijo konvencije sveta odraslih, zaznavnih tako v pravih lepega vedenja kot v podmenah o estetski govorici mladinske poezije. Kot taka je sodobna poezija z izraznimi in tematskimi tabuji predvsem možnost za relativizacijo pojmovanja mladinske poezije kot igre in jezikovne inovacije, s tem pa pot do širitve horizonta pričakovanj sodobnega bralca. Morebitne kritike, ki bi izvirale iz predpostavke, da so tabuji tuji, škodljivi ali sovražni čudovitemu svetu otroštva, so seveda brez osnove. Tabu v otroški ljudski poeziji ima namreč isto funkcijo kot v sodobni: besedila so *»klofuta«* okusu odraslih in odraz otroškega upora zoper pravila ter samoumevne in omejujoče vloge, ki jih mlademu človeku vsakodnevno dodeljujejo.

Izrekanje tabujev je torej v mladinski poeziji provokacija in hkrati zrcalo, oboje pa je povezano, kot je pred leti zapisal B. Paternu, *»z redukcijo v nas samih«*.

Literatura

- Aiken, J. (1982). *The Way to Write for Children*. London: Elm Tree Books.
- Appleyard, J. A. (1991). *Becoming a Reader. The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bezjak, J. (1906). *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika in ljudski šoli*. Ljubljana: Slovenska šolska matica (Didaktika).
- Bohanec, F. (1958). *Knjižne police za otroke*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Brinar, J. (1905). *O slovstvu za mladino*. Pedagoški letopis.

- Brinar, J. (1921). Novejše slovstvo za mladino. Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice.
- Brinar, J. (1929). Slovensko mladinsko slovstvo zadnjih let. Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice.
- Cvitan, D. (1970). Kaj je to književnost za otroke. *Dialogi*, 6, 2.
- Ellis, S., Bars, M. (1996). *The Core Books. A Structured Approach to using Books within Reading Curriculum*. London: CPLE.
- Grafenauer, N. (1983). *Pesnica, ki opozarja*. V: S. Vegri: *To niso pesmi za otroke ali Kako se dela otroke*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Cicibanova knjižnica).
- Hofman, B. (1978). *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kermauner, T. (1977). *Polžek orje. Ob slovenski poeziji za otroke*. *Otrok in knjiga*, 6.
- Kobe, M. (1992). *Mladinsko slovstvo na Slovenskem od njegovih začetkov do srede 19. stoletja. Vedež in začetki umetnega mladinskega slovstva s posvetno vsebino*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovič, K. (1977). *Moj pogled na književnost za otroke*. *Otrok in knjiga*, 6.
- Merhar, B. (1996). *Spremna beseda*. V: *Slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor).
- Merhar, B. (1956). *Ljudsko slovstvo*. V: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Nodelman, P. (1996). *The Pleasures of Children's Literature*. New York: Longman.
- Paternu, B. (1967). *Slovenska književnost 1945–65, prva knjiga*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Paternu, B. (1970). *Kaj je to književnost za otroke*. *Dialogi*, 6, 2.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970). Ljubljana: DZS.
- Štrekelj, K. (1908–1923). *Pripomnja*. V: *Slovenske narodne pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Zajc, D. (1981). *Svetloba otroštva*. *Otrok in knjiga*, 12.
- Župančič, O. (1911, 1914). *Oton Župančič o otroku in otroški književnosti*. *Otrok in knjiga*, 7 (1978).

Igor Saksida

UDK 821.163.6.09-93-1

SUMMARY

UNMENTIONABLE THINGS

Taboos in Slovene poetry for children from folk to contemporary poetry are explored. The introductory part describes presuppositions on childhood held by adults, which can best be summed up as a hypothesis about the child's non-conflicting attitude towards the world. This view, which is a reflection of adults' domination over childhood, is also normative and may well lead to censorship, noticeable e.g. in the views by authors, parents, teachers and librarians as to which books are appropriate for children and which are not. These restrictive views on childhood are discussed through an analysis of autopoetics, which develop from early educational tones and childhood idealisation to present-day demands that literature for children be art and identification of a particular child sensitivity to the world (wondering, play, and humour). More rare in autopoetics are claims that literature for children can also be a rebellion against the adult world. These views, complemented by the demands that the subject matter also be adequate, may be found in opinions expressed by literary criticism and literary theory. The central part of the article deals with taboos in poetry for children. Taboo is a matter of both expression and content. It may appear on the level of lexical choice (use of vulgar terms) or on the level of topic selection (death, sex, violence, rebellion,

etc.), and the two may combine. Taboo as an expression element features already in folk poems for children as a pun on saints' names or as the use of »forbidden words« in nonsense poems. Thematic taboo defines texts that ridicule authorities, adults, peers or people from elsewhere, and in poems implying sexual content. The fact that in poetry for children taboo is not only a perceptible but rather a marking text-formatational constituent, rejects the hypothesis about the original child »purity and innocence«. In written poetry, taboos are rather an exception until the present days (O. Župančič, M. Kunčič). It is only contemporary poets (F. Forstnerič, S. Vegri, I. Zagoričnik, B. Gregorič, F. Francič, B. A. Novak, and especially A. Rozman Roza) that begin to complement and problematize the prevailing pattern of a relaxed child play, expressed in literature as adult-child dialogue with poems on the lonely, resentful and rebellious child of the modern world, using also vulgar terms. With their indirect expressive and thematic references to folk poems for children they tear down conventions of the adult world contained both in the code of good manners and in hypotheses on the aesthetic language of poetry for children.

Novejši pogledi na branje pri nas in po svetu

1 Uvod

V slovenskem prostoru je v zadnjih letih zaradi slabšanja odnosa do branja in slabše bralne pismenosti opaziti velik porast zanimanja za bralno problematiko, na kar kažejo prispevki in razmišljanja v sredstvih javnega obveščanja, vsakoletno strokovno srečanja bralnega društva, prevodi nekaterih del tuje strokovne literature s tega področja ter številne akcije in okrogle mize, ki želijo s svojimi dejavnostmi opozoriti na pomen branja čim širše število ljudi. Pregled nekaterih prispevkov tuje in domače strokovne literature kaže, da je problematika branja izredno zapleteno in široko področje raziskovanja, ki zahteva obravnavo z najrazličnejših vidikov, ki pa so vsi med seboj povezani. Psihologija branja skuša razložiti miselne in emocionalne procese, ki potekajo med branjem, literarna veda želi ugotoviti, na kakšen način poteka interakcija med avtorjem, literarnim besedilom in bralcem, pedagogika in književna didaktika vključujeta ta spoznanja v načrtovanje učinkovitega pouka bralne sposobnosti, ki je pomemben dejavnik učne uspešnosti, ta pa vpliva povratno tudi na motivacijo in željo učencev po ukvarjanju z leposlovnimi besedili. Pri tem ne smemo pozabiti, da na interes za branje vpliva tudi splošno družbeno mišljenje o pomenu branja in položaju knjige v sodobnem svetu. Z bralno problematiko se ukvarjajo številne institucije in posebej za to ustanovljeni inštituti, zato je namen članka prikazati le nekatera bistvena izhodišča in spoznanja domačih in tujih strokovnjakov, saj pri tako obsežnem raziskovalnem področju popolne slike ni mogoče predstaviti.

2 Razumevanje besedila

2.1 Psihološki modeli branja in razumevanja

Novejše raziskave branja vztrajno opozarjajo na dejstvo, da sta branje in razumevanje besedil procesa dejavnega tvorjenja pomena oz. opomenjanja samega po sebi mrtvega besedila (Grosman, 1997a: 15). Raziskovalce branja vedno znova zanima, kaj se dogaja v bralčevi glavi med procesom branja, na kakšen način razumejo, si zapomnijo in reproducirajo besedila, saj je znano, da spomin ne le reproducira, ampak tudi rekonstruira prebrano besedilo. Tako so nastali bralni modeli, ki želijo prikazati potek bralnih procesov v človeških možganih, njihovo zaporedje in medsebojne povezave.¹

Vsak model vključuje določena splošna načela, ki pa jih posameznik uporablja na njemu lasten, specifičen način, zato je nemogoče z enim modelom pojasniti procese branja pri vseh ljudeh. Največ modelov razlaga bralni proces s kognitivnega vidika, to je kot sistem procesiranja informacij. Čeprav so ti modeli zapleteni in upoštevajo različne faze, je osnova vseh sistemov

¹ Natančnejšo predstavitev najpomembnejših bralnih modelov in teorij razumevanja najdemo v knjigi Sonje Pečjak *Osnove psihologije branja* (1999), ki je služila tudi kot primarni vir za to podglavje.

procesiranje informacij iz kratkoročnega, delovnega spomina v dolgoročni spomin. Ta je sestavljen iz epizodičnega pomnjenja, to je pomnjenja zaporedja dogodkov v življenju posameznika, in pomenskega, semantičnega pomnjenja, ki vključuje posameznikovo splošno znanje: za preučevanje branja je najpomembnejši tisti njegov del, ki se imenuje besednjak, saj šele poznavanje besed omogoča razumevanje. Razumevanje besedila je mešanica procesiranja od »zgoraj navzdol«, to je od najpomembnejših trditev proti širšemu razumevanju, in od »spodaj navzgor«, to je od širšega razumevanja proti bistvu. Ta interaktivni model je dandanes najširše sprejeti model branja (Kneepkens, Zwaan, 1994: 127).

Branje je visoko organizirana spretnost in sposobnost, ki vključuje številne dejavnike, kot jih prikazujejo bralni modeli, za nas pa sta najpomembnejša kognitivna dejavnika dekodiranja in razumevanja. »Dekodiranje je pretvarjanje grafičnega koda (informacije), ki je dan(a) v pisni obliki, v glasovni oziroma fonetski kod.« (Pečjak, 1999: 26.) To je ključna sposobnost pri učenju branja, saj mora otrok na podlagi vodoravne, navpične in poševne ravne črte ter zaprte ali odprte krivulje prepoznati različne črke, ki jih nato poveže v besede, te pa išče v dolgoročnem spominu, pri čemer sproža procese pomenskega kodiranja. Natančnost in hitrost prepoznavanja sta odvisna od zaznavnih sposobnosti bralca, vzorca gibanja oči pri branju, tipografskih značilnosti besedila ter od tega, ali je beseda bralcu znana ali neznan. Vseh teh procesov se zelo dobro zavedajo strokovnjaki, ki se ukvarjajo z opismenjevanjem, nas pa zanimajo predvsem modeli razumevanja pri branju.

V sodobni literaturi o branju sta največkrat citirana dva modela: prvega sta leta 1978 oblikovala Kintsch in van Dijk, ki sta model kasneje še nekoliko dopolnila in ga leta 1983 predstavila v knjigi; avtorja drugega modela iz leta 1987 pa sta Marcel Just in Patricia Carpenter.² Kintsch in van Dijk sta z empiričnimi poskusi ugotovila, da je za razumevanje besedila zelo pomembno število in zgradba trditev v njem. Najpomembnejše trditve v besedilu, to so trditve višjega nivoja, ki predstavljajo semantično jedro celotnega besedila, sta poimenovala makrostrukture, trditve na nižjem nivoju, to je na ravni stavkov in besed, pa mikrostrukture.³ Mikrostrukture povezujemo v makrostrukture s pomočjo pravil: z izpustitvijo nepotrebnih informacij, s selekcijo informacij, z generalizacijo posameznih trditev v neko posplošeno trditve ter z integracijo posameznih posplošenih trditev v eno splošnejšo trditve. Na proces razumevanja vplivajo na vseh stopnjah informacije iz dolgoročnega spomina, in sicer poznavanje zakonitosti jezika, besedišče, bralčevo predznanje, pričakovanja, cilji ... Čeprav je bil ta model široko sprejet, pa raziskovalci, med njimi pri nas Sonja Pečjak, opozarjajo na nekatere pomanjkljivosti: predvsem ostaja nejasno, na podlagi česa se bralci odločijo, katere trditve bodo obdržali v delovnem spominu.

V modelu Justa in P. Carpenter je začetek v procesu razumevanja dekodiranje besed. Naslednjo stopnjo sta poimenovala leksični dostop, to je proces odkrivanja pomena posamezne besede v bralčevem besedišču, kjer so besede zaradi lažjega iskanja razvrščene glede na določene značilnosti in med seboj povezane v pomenske mreže. Na hitrost iskanja pomena besede vpliva obseg bralčevega besednjaka,⁴ pogostnost besede in sobesedilo, saj bralec besedi lažje in hitreje določi pomen, če se ta nahaja v kontekstu, kar je zlasti pomembno pri večpomenskih besedah. Sledi skladiščno-pomenska analiza: bralec razčleni stavek na posamezne stavčne člene in določi njihova medsebojna razmerja (na podlagi besednega reda, ločil, vrste stavčnih členov ...) in funkcije (na podlagi vrste dejanja ali stanja, vloge osebkov in okoliščin v povedi). Zadnja faza v razumevanju je

² Oba modela sta opisana in predstavljena v obliki sheme v knjigi Sonje Pečjak, citira ali vsaj omenja pa ju tudi večina tuje strokovne literature s tega področja, ki je bila pregledana in je navedena v seznamu literature.

³ Mikrostrukture in makrostrukture so ključni pojmi njunega modela, ki pa ga tukaj ne bomo natančneje predstavljali (za natančnejšo razlago glej Pečjak, 1999: 38–41).

⁴ Tudi v modelu Kintscha in van Dijka igra pomembno vlogo pri razumevanju bralčevo besedišče. Če bralec ne prepozna pomena besed na ravni mikrostruktur, je zaradi nepopolnosti informacij otežena integracija trditev v makrostrukture. Sami pa se o pomenu besedišča za razumevanje najlažje prepričamo ob primeru učenja tujega jezika, saj pogosto zaradi premajhnega besednega zaklada ne razumemo besedila.

referenčni prikaz besedila,⁵ skozi katerega se po mnenju Justa in P. Carpenter odraža bralčevo celotno vedenje o svetu. Pri branju in razumevanju ne gre le za proces dekodiranja napisanega besedila, saj dokončen pomen besedila ni vsota posameznih pomenov, ampak k dokončnemu pomenu prispevajo tudi informacije, ki ne izhajajo neposredno iz prepoznavanja besed v besedilu, temveč jih prispevajo bralci na podlagi svojega individualnega srečanja z besedilom. Pri tem ima veliko vlogo bralčevo jezikovno znanje, njegovo splošno vedenje o svetu ter njemu lastna zanimanja, pričakovanja, cilji, želje. Zato avtorja razlikujeta referenčne pomene, to so pomeni, ki izhajajo neposredno iz besedila, in koreferenčne pomene, ti so nastali kot rezultat delovanja besedila na bralčevo kognitivno shemo;⁶ referenčni prikaz besedila je odvisen od obeh vrst pomenov.

Na vprašanje, kakšen je medsebojni vpliv vedenja, ki ga posreduje besedilo, in vedenja o svetu, ki ga imajo bralci, skuša odgovoriti t. i. teorija sheme. Med branjem skuša bralec povezati nove informacije s tistimi, ki jih že ima. Shema pri tem predstavlja organizirano zgradbo znanja posameznika, je mreža pojmov ali pojmovnih kategorij, ki so hierarhično urejene. Shema predstavlja nekakšno ogrodje, na katerega nanašamo pomen besedila. Če se besedilo povsem prilega shemi, potem se nove informacije lahko enostavno vnesejo vanjo, tisti deli besedila, ki se ne vklapljujejo v obstoječo shemo, pa zahtevajo dodatno pozornost in obdelavo, kar je tudi razlog, da si jih potem bolje zapomnimo. Shema ima torej funkcijo asimiliranja prejšnjega znanja na podlagi novega, vendar pa shema ni popolna, saj jo lahko vsaka nova informacija prestrukturira in dopolni. Ali z besedami Randa J. Spira: »Kar bralec že ve, vpliva na to, kar bo izvedel.« (Spira, 1980: 313.)

Čeprav podrobnosti o delovanju shem še niso dokončno pojasnjene, jim večina avtorjev pripisuje vsaj dve funkciji: selektivno posredovanje pri uskladiščenju pomena v dolgotrajni spomin in učinkovitejšo organizacijo pomena v obliki, v kateri ga bralec lahko priključuje (Grosman, 1989: 19). Dokazano je, da si bralec ne zapomni vseh besed, ki jih je prebral, ampak pod vplivom znanja, lastnih izkušenj in interesa oblikuje njemu lastne bistvene pomene, ki pa niso na ravni posameznih besed, temveč bralec na podlagi besedila tvori mentalne predstave o besedilu. Te predstave niso statične, saj se neprestano spreminjajo pod vplivom novih informacij v besedilu. Končni pomen besedila zato ne vsebuje dogodkov, kot so se zgodili na neki strani, ampak kasnejši deli zgodbe povzročijo novo razumevanje prejšnjih delov, oziroma starejše razumevanje na podlagi novih informacij popravimo, preoblikujemo oziroma nadomestimo. Kar beremo, si ne zapomnimo, kot smo originalno, prvotno razumeli, temveč si zapomnimo pomen, ki je nastal kasneje pod vplivom novih dogodkov.⁷ Res je, da v veliki meri na to, kaj si bomo zapomnili, vpliva struktura besedila — bolje si zapomnimo dogodke, ki so pomembni za nadaljevanje zgodbe in jih pisec besedila s pripovednimi tehnikami še posebej izpostavi, ni pa to edini kriterij, saj besedilo ne daje vseh informacij, ampak prepušča bralcu, da zapolni prazna mesta na podlagi poznavanja zunajbesedilnega sveta, se pravi lastnih izkušenj in znanja o svetu, kot tudi na podlagi dotedaj prebranih knjig, ki oblikujejo njegove medbesedilne izkušnje. Veliko vlogo pa imata tudi interes za branje in namen branja, saj si zaradi različnega zanimanja in pozornosti zapomnimo besedilo drugače, če ga beremo za zabavo, če iščemo v njem določene informacije ipd. Nazadnje pa igra pomembno vlogo tudi bralčevo razpoloženje, ki vpliva na način, kako bomo razumeli besedilo in

⁵ Just in P. Carpenter sta ta proces poimenovala referenčni prikaz besedila, vendar pa lahko v strokovni literaturi zasledimo še druga poimenovanja: pogosto citirani Perfetti govori o modeliranju besedila, zaslediti pa je tudi oznako shematsko procesiranje celotnega besedila.

⁶ Sonja Pečjak kognitivno shemo definira kot celoto obstoječega znanja pri posamezniku, pri čemer je to znanje hierarhično organizirano, a na način, ki je specifičen za vsakega posameznika.

⁷ Spiro (1980: 315) navaja primer zgodbe iz svojih raziskav: fant in dekle se zaročita, a nekega dne ugotovita, da so njuni pogledi in želje glede otrok različni — na tej točki branja bralec na podlagi znanih podatkov predvideva, da bo to negativno vplivalo na razvoj njune zveze, vendar pa kasneje odkrije, da par živi srečno, zato bralec predstave o neuspeli zvezi nadomesti z novo podobo srečnega para. Ko bere zgodbo naprej, ugotovi, da se nista nikoli poročila in da se nista videla že več let. Ta podatek pri bralcu znova priključuje v spomin začetno stanje prepiranja glede otrok. Bralčeva shema se tako pod vplivom novih informacij oziroma novih dogodkov neprestano spreminja.

kako bomo občutili emocionalne dogodke v njem.⁸ Vse to so pomembni razlogi, zaradi katerih bralci na podlagi enakega zapisa na papirju tvorijo različne pomene besedila.

2.2 Družbena determiniranost bralcev

Sodobne raziskave branja kažejo, da se nobene knjige ne lotimo brati kot nevtralni osebek, marveč vedno kot družbeno-kulturno določeni bralec s kulturno pogojenimi poimenovanji in pričakovanji (Grosman, 1989: 21). Raziskave postavljajo branje leposlovja v širši družbeno-kulturni kontekst, primerjajo branje knjig z drugimi mediji, predvsem s filmom, ter se sprašujejo, ali beremo literarna besedila enako kot neliterarna, ali izbira besedila vpliva na način, kako ga beremo, ali je branje popularne, trivialne literature drugačno od branja kanoniziranih del ipd. Ta vprašanja so pomembna zlasti za tiste študije, ki izhajajo s stališč empirične literarne vede, kot jo je opredelil njen ustanovitelj Siegfried J. Schmidt. Po njegovem mnenju literarno delo bistveno opredeljujejo okoliščine sprejema, saj se pomen dela tvori v interakciji med besedilom in bralcem v družbeno-kulturnem kontekstu; sam koncept literature pa izhaja iz zapletenih družbeno-kulturnih procesov kanonizacije, socializacije in ideološke naravnosti. Tako bralec oziroma literarni znanstvenik opredeli neko besedilo za literarno, ta ocena pa ne nastane samo na podlagi prebranega besedila, ampak v odvisnosti od koncepta in vrednot, s katerimi opredeljuje razliko med literaturo in neliteraturo, prav zato je empirična literarna veda konstituirana kot družbena znanost (Schmidt, 1996: 143). Podobno se tudi Willie van Peer sprašuje (1992: 136), od kod izvira znanje o literaturi, in ugotavlja, da prihaja iz literarne izkušnje, a posredovano skozi družbeno interakcijo, tradicijo in institucije. Najpomembnejši posredniki so po njegovem mnenju družina, šole, množični mediji, univerze ter knjižnice, arhivi in muzeji, ki s svojim delovanjem oblikujejo družbene mehanizme razumevanja literature.

Če so v preteklosti iskali določitev literarnosti v besedilu samem, skušajo nekatere sodobne raziskave določiti literarnost na podlagi interakcije med bralcem in besedilom. Takšna je zanimiva raziskava Petra Dixona in njegovih sodelavcev (Dixon et al., 1993: 5–33), ki so dokazali, da se da literarnost določiti tudi z empirično metodo preučevanja učinkov besedila na bralca. Njihovo osnovno izhodišče je razlikovanje med strukturo besedila (text features), ki je objektivna, konstantna, odvisna le od definicije (to je npr. število besed, literarne osebe, tip pripovedovalca, zaporedje dogodkov itn.), in učinki te strukture na bralca (text effects). Ti nastanejo s pomočjo različnih vrst procesiranja in privedejo do referenčnega prikaza besedila (Just in P. Carpenter) in so, kot smo že pisali, odvisni od bračevega predznanja, interesa in bralnega konteksta. Vendar pa skupina predvideva, da obstajajo učinki, ki so skupni določeni populaciji, ki je zajeta v raziskavo. Prav tako menijo, da se procesiranje literarnih besedil razlikuje od procesiranja drugih vrst besedil, in sicer v tem, da proizvaja literarne učinke (literary effect), ki so tako razločevalni faktor. Za literarne učinke je značilno, da se običajno ne pojavijo ob prvem spontanem branju, ampak kasneje, ko nismo več zaposleni z zgodbo in dogajanjem. Iz povedanega sledi, da je besedilo literarno, če proizvaja veliko število skupnih literarnih učinkov v določeni populaciji. Literarnost je torej odvisna od populacije: kar je literatura za določene bralce, ni nujno literatura tudi za druge.⁹

Po mnenju Georgea Dillona (1980: 164) pa literarnost izhaja iz bračeve odločitve, da bo bral besedilo kot literarno delo. Ta odločitev ni nujno posledica interakcije z besedilom, ampak je

⁸ Kneepkens in Zwaan (1994: 130) poročata, da so z eksperimenti ugotovili, da bračvevo razpoloženje vpliva na to, kaj si bomo zapomnili in kako bomo snov spominsko uskladiščili: bralci si bolje zapomnijo dogodke, ki ustrezajo njihovem razpoloženju, ali povedano poenostavljeno: veseli bralci si bolje zapomnijo vesele dogodke, žalostni bralci pa nesrečne dogodke v zgodbi.

⁹ Njihova raziskava je temeljila na branju dveh zgodb: Borgesove postmodernistične kriminalne zgodbe *Emma Zunz* in zgodbe *Death was her Dowry* iz revije 'resničnih detektivk'. V raziskavo je bila zajeta populacija 45 študentov psihologije, ki niso imeli posebnega literarnega znanja. Po branju so zapisali, ali sodi zgodba v kakovostno literaturo, ali so uživali v branju in ali bi zgodbo priporočili prijatelju. Nato so zgodbi prebrali še enkrat in ponovno odgovorili na ista vprašanja. Rezultati za Borgesovo zgodbo so bili pri drugem branju bistveno višji kot pri prvem, medtem ko so rezultati za detektivko iz resničnega življenja ostali nespremenjeni oziroma so se le malenkostno dvignili.

določena že mnogo prej, saj zadeva tako avtorja, bralca kot založnika in besedilo, med vsemi temi udeleženci pa obstajajo konvencije, ki konstituirajo literarnost. Najprej je tukaj avtor, ki napiše literarno delo, založnik, ki to delo ponudi bralcu kot literarno, in bralec, ki se pod vplivom izgleda knjige in kasneje signalov v besedilu odloči, da bo delo bral na literarni način. Bralčeva pričakovanja glede danega besedila so v tem smislu pomembno določilo njegovega branja.

2.3 Razlike med bolj in manj izkušenimi bralci¹⁰

Na začetku moramo najprej opozoriti na problematičnost poimenovanja. Raziskovalci se strinjajo, da se bralci leposlovja med seboj razlikujejo po sposobnostih tvorjenja pomena in stopnji razumevanja besedila, vendar pa je težko določiti kriterije, s katerimi bi dobre bralce ločili od slabih. Postavlja se vprašanje, ali so dobri bralci tisti, ki zelo veliko berejo in imajo torej bogate literarne izkušnje, ali je za dobrega bralca odločujoče strokovno znanje s področja literarne zgodovine in teorije ali pa gre za neko splošno sposobnost razumevanja in opomenjanja, ki je pogojena z naravno inteligenco posameznika. Oglejmo si dve raziskavi, objavljeni v posebni tematski številki revije *Poetics*, ki je bila posvečena prav tem vprašanjem.

Marcy H. Dorfman (1996: 453–470) je z empirično raziskavo ugotavljala, kakšne so razlike v bralnih sposobnostih med podiplomskimi študenti literature in študenti računalništva. Za gradivo so ji služile tri kratke zgodbe treh literarnih žanrov (postmodernistična kratka zgodba, znanstvenofantastična zgodba in angleška sodobna proza), pri katerih je s pomočjo anketnih vprašanj opazovala razumevanje, interpretacijo, interes, vrednotenje in kritično oceno bralcev. Njene ugotovitve so, da je za študente računalništva najzanimivejša in najrazumljivejša znanstvenofantastična zgodba, kar ni presenetljivo, saj je to žanr, ki ga poznajo in se najlažje prilaga njihovi shemi. To zgodbo so ocenili tudi kot najbolj napisano, kar je posledica njihovega stališča, da je dobro napisano tisto delo, ki jim je najbolj razumljivo. Študentje literature so za zanimivejši in tudi bolj kakovostni ocenili drugi dve zgodbi, njihove kritične sodbe pa so bližje spoznanjem literarnih zgodovinarjev.

Marisa Bortolussi in Peter Dixon (1996: 471–487) izhajata s stališča, da obstajajo razlike v branju med literarno bolj podkovanimi bralci in literarno manj izobraženimi bralci, zato skuša njuna empirična raziskava ugotoviti, kakšen je odnos med razumevanjem literarnega besedila in poukom literature, oziroma kakšni so učinki literarnega pouka na bralni proces. Pri poskusu sta uporabila zgodbo magičnega realizma G. G. Márqueza, ki jo je ob začetku semestra prebralo 15 študentov primerjalne književnosti, ne da bi poznali avtorjevo ime in literarno smer. Po branju so na sedemstopenjski lestvici obkrožili odgovore, ki so bili povezani z dojetanjem in sprejemanjem nadnaravnega v dogajanju, z zaznavanjem simboličnih elementov, vrednotenjem in odnosom do branja. Nato so imeli študentje 13 tednov po 4 ure tedensko strokovna predavanja o magičnem realizmu, v katerih so spoznali glavne predstavnike te smeri, različne definicije in teorije ter se ukvarjali z analizo besedil. Po koncu predavanj so študentje ponovno prebrali začetno neznano besedilo in reševali vprašalnike. Izkazalo se je, da so študentje ob koncu tečaja lažje sprejemali nadnaravne dogodke kot del naravnega, vsakodnevnega sveta, lažje so razumeli perspektivo pripovedovalca, dogodke so v večji meri zaznavali na simbolni ravni oziroma so se lažje prilagodili zahtevam besedilnega koda in tudi vrednostna ocena besedila je bila višja. V raziskavi je bila uporabljena tudi kontrolna skupina 13 študentov, ki so poslušali predavanja o znanstvenofantastični literaturi, na začetku in koncu tečaja pa brali in reševali enaka vprašanja kot prva skupina. V drugi skupini napredka v razumevanju ni bilo, saj predavanja niso bila relevantna za razumevanje magičnega realizma. Njun zaključek je, da pridobljeno strokovno znanje, povezano z določenim tipom besedila, vodi k bistvenim razlikam v razumevanju in sprejemanju besedila.

¹⁰ Angleško govorno področje uporablja za dobre, bolj izkušene, strokovno usposobljene bralce izraz *expert readers*, za slabše, manj izkušene bralce pa *novice readers*. V slovenski strokovni literaturi največkrat naletimo na izraza, ki ju navaja Meta Grosman, to sta bolj izkušeni in manj izkušeni bralci, zato ju uporabljamo tudi v tem prispevku.

Na podlagi opisanih raziskav sicer ne moremo izreči nekih dokončnih ugotovitev, saj so npr. razlike med bralnima skupinama v prvi raziskavi lahko tudi posledica starostne razlike in z njo povezanim mentalnim razvojem, učinek predavanj iz magičnega realizma pa je težko primerjati z učinki predavanj drugih literarnih smeri, je pa prednost druge raziskave v primerjavi s prvo v tem, da so subjekti v obeh fazah raziskave isti, oziroma da so neeksperti in nato nastali eksperti isti študentje.

Vsekakor raziskave dokazujejo, da je najpomembnejši prispevek literarnega pouka v tem, da seznanjeni bralci z duhovnozgodovinskim ozadjem literarnega besedila, s poetiko določenega obdobja, jim pokaže ustrezne bralne strategije ter orodja v obliki literarnoteoretičnih pojmov, s katerimi lahko poimenujejo posamezne literarne kategorije in svoje lastne zaznave. Res pa je, da je že marsikateri profesor literature prišel do spoznanja, da so najboljši študentje literature tisti, ki veliko berejo, uživajo v branju in se aktivno spopadajo z besedilom. Takšni bralci imajo bogate medbesedilne izkušnje, ki oblikujejo njihova pričakovanja glede žanrov, literarnih obdobj, smeri, posameznih avtorjev ipd. Tako npr. poznavanje zakonitosti žanrov priključuje v bralcu prototipe karakterjev, najpogostejše pripovedne tehnike, značilno strukturo dogajanja, kar vpliva na izbiro bralnih strategij in predvidevanj v zvezi z besedilom.

Vsaka na novo prebrana knjiga vpliva tudi na razumevanje predhodno prebranih knjig, saj izkušeni bralci primerjajo posamezne literarne elemente, jih vzporejajo in med njimi vzpostavljajo literarne povezave, medtem ko so povezave slabših bralcev redkeje in največkrat povezane z biografskimi dejstvi ter lastnimi življenjskimi izkušnjami (Beach, 1994: 695–701). Od tod tudi prepričanje nekaterih raziskovalcev, da so lahko bralci brez posebne literarne izobrazbe, ki sami zelo radi in veliko berejo, prav tako dovzetni in občutljivi za literarne elemente besedila. Do podobnih spoznanj so prišli tudi psihologi, saj so z raziskavami ugotovili, da dobri bralci v primerjavi s slabšimi nimajo le več strokovnega znanja, temveč so tudi njihove mentalne strukture organizirane drugače in uporaba pridobljenih informacij poteka po drugačni poti. Dobri bralci, ki radi berejo in imajo veliko medbesedilnih izkušenj, pa tudi nekaj splošnega literarnega znanja, ki ga pridobijo v času šolanja, tvorijo bolj kompleksno predstavo o besedilu, saj je njihov pogled na svet širši. Meta Grosman pravi, da večina odraslih bralcev z bralno izkušnostjo razvije tudi večjo ali manjšo strpnost do povsem 'neverjetne' pripovedi in se nauči premagovati omejitve lastnega predstavnega sveta ter enostranskih pričakovanj in prepričanj (Grosman, 1989: 26).

Branje izkušenih bralcev je usmerjeno globlje v besedilo, zato zaznajo več literarnih in pomenskih elementov besedila, močneje se zavedajo odnosa med avtorjem in bralcem, so bolj izkušeni v kritičnem ocenjevanju literature, njihovo poznavanje interpretativnih konvencij je večje, zato imajo tudi manj težav pri ločevanju kakovostnih literarnih del od trivialnih. Slabši bralci pa marsikdaj ne znajo izbrati besedilu ustrezne bralne strategije, to je opazno zlasti pri zahtevnejših sodobnih besedilih, ki namenoma kršijo pravila koherence, zato slabši bralci takšna besedila nevede preoblikujejo in prilagodijo svojim predstavam, lahko pa jih celo odklonijo. Njihovo branje je bolj površinsko, največkrat usmerjeno na dogodke in osebe, so pa tudi manj tolerantni do stvari, ki jih ne poznajo iz lastnih življenjskih izkušenj.

Ker pa branje predvideva tudi procese, ki niso povezani z usposabljanjem na literarnem področju, temveč potrebno znanje prinesejo dobri bralci z drugih področji, je potrebno te dejavnike vsaj naštet. Na branje tako vpliva naravna inteligenca bralca, njegova motivacija za branje, splošno vedenje o svetu, zelo pomemben dejavnik so jezikovne sposobnosti bralca, saj mnogi bralni procesi potekajo s pomočjo jezika. »Temeljito poznavanje jezikovnih možnosti za ubesedovanje in upovedovanje izkustva lahko bistveno prispeva k razvoju učinkovite bralne sposobnosti.« (Grosman, 1997a: 25.) Zato imajo bralci z manj razvito jezikovno sposobnostjo veliko več težav s sestavljanjem podatkov iz različnih povedi besedila in iz lastnega spomina v koherentno predstavo o prikazanem dogajanju, napor, ki ga morajo vložiti v branje, je veliko večji in jim prepreči vsako veselje do branja in nadaljnega ukvarjanja z leposlovnim delom (Grosman, 1997a: 26). Ker pa je branje spretnost, ki se je da naučiti, lahko tudi manj izkušeni bralci z vajo postanejo dobri bralci.

3 Čustveno-motivacijski dejavniki branja

Če je bila večina raziskav v 70. in 80. letih usmerjena v preučevanje procesov razumevanja s kognitivnega stališča, je od 90. let dalje vse večje zanimanje za afektivne dejavnike branja, to so motivacija, interes in odnos oziroma stališče do branja. Če se kognitivna dimenzija razumevanja nanaša na prepoznavanje določenih dejstev iz besedila in njihovo skladiščenje v spominu bralca, pri čemer lahko bralec uskladiščene informacije uporablja za interpretiranje ali reorganizacijo besedila, pa afektivna dimenzija razumevanja vključuje bralčevo ocenjevanje oziroma vrednotenje informacij iz besedila in njegove emocionalne reakcije ob besedilu (Pečjak, 1995: 14).

Strokovna literatura pogosto definira stališče do branja kot relativno trajno naravnost posameznika do bralnega gradiva, do bralnih situacij in vsega, kar je povezano z branjem; ta naravnost je lahko pozitivna ali pa negativna. Pri stališču do branja so enakovredno poudarjene emocionalna, intelektualna in akcijska dimenzija, za interes pa je po mnenju teoretikov odločujoča akcijska dimenzija, to pomeni, da branje vpliva na delovanje in vedenje človeka (Pečjak, 2000: 50). Spet drugi vidijo interes kot pozitivno čustvo do nečesa, ki se rodi v prijetni izkušnji, ki vzbudi željo, da bi se ta dejavnost ponovila. To pa je možno le, če v dejavnosti doživljamo zadovoljstvo, občutek lahkotnosti in varnosti, občutek napredovanja in potrditev v socialnem okolju (Gradišar, 2000: 102). Motivacija za branje je pri dobrih bralcih predvsem notranje čustveno stanje, ki je posledica radovednosti, želje po doseganju cilja oziroma uspeha, pozitivnega stališča, bralnega užitka ipd., deloma tudi zunanjih dejavnikov, kot so pohvala, ocena ali druge oblike nagrade, ki pa so osnovno motivacijsko sredstvo slabših bralcev. Različne študije dokazujejo, da je čustvena reakcija na branje osnovni razlog, zakaj večina bralcev bere ali ne bere. Zaključek raziskav je, da pozitivno stališče do branja spodbuja razumevanje prebranega in da vsakemu izboljšanju stališča do branja sledi tudi boljše razumevanje prebranega, kar vpliva povratno nazaj na motivacijo za branje; to kaže, da posamezne dimenzije niso statične danosti, pač pa so v vzajemnem dinamičnem odnosu (Pečjak, 2000: 53).

Povečanje znanstvenega zanimanja za čustveno-motivacijske dejavnike je med drugim posledica slabšanja odnosa do branja in s tem povezan upad zanimanja za branje v sodobnem svetu. S problemom vedno pogostejšega nebranja se srečujejo povsod po svetu, zato je tudi vedno več domačih in tujih raziskav, zakaj branje ni zanimivo. Iz tega izhaja naslednje vprašanje, kako povečati motivacijo za branje in spremeniti odnos do njega. Najprej pa si oglejmo nekaj možnih razlag nastale situacije.

Ana Gradišar poroča (2000: 100–101), da notranja motivacija za branje z leti šolanja upada. To je lahko posledica slabšega učnega uspeha v višjih razredih, kar vpliva na zmanjšanje prepričanja v lastne sposobnosti, mladi postanejo vedno bolj občutljivi za neuspešne izkušnje in branje odklanjajo. Drugi pogosti očitki pa je, da bralni pouk ne upošteva dovolj interesov mladih, da je branje premalo povezano z njihovimi življenjskimi problemi in doživljajskim svetom. Za motivacijo in pozitivno stališče do branja je tako pomembno prepričanje bralca, da je sposoben rešiti zastavljeno nalogo, ki pa mora biti zanj privlačna. Dober bralec se torej čuti sposobnega, sprejema branje kot osebno vrednoto in ve, da je branje v praktičnem življenju zelo pomembno. Tanja Jelenko (2000b: 151) je v obravnavanih študijah zasledila naslednja dva razloga za zmanjšano bralno motivacijo, in sicer pomanjkanje pozitivnih zgledov za branje v družinskem okolju ter pomanjkanje svobode pri izbiranju bralnega gradiva. Tudi Paul Kropp v svoji poljudno napisani knjigi *Vzgajanje bralcev* (2000) poudarja velik pomen staršev za bralni razvoj in odnos do branja, saj je prepričan, da se vzgajanje bralca začne doma, pri čemer ima veliko vlogo glasno branje v družinskem krogu, raznolikost in dostopnost knjig v domači knjižnici ter smotrna omejitev gledanja televizije in uporabe računalnika. Hkrati opozarja na dve nevarni fazi v razvoju bralca, ko motivacija za branje izrazito pade. Prva faza je čas, ko otrok že zna samostojno brati, zato starši prenehajo s skupnim branjem, družina ne bogati otrokovega besednega zaklada, zato lahko kasneje nastopijo bralne težave in otrok začne branje odklanjati. Prva nevarna faza po Kroppovem mnenju nastopi med 9. in 10. letom starosti. Druga faza pa je povezana z razvojem otroka v

mladostnika in se pojavi med 14. in 16. letom starosti. Mladostnik začne prosti čas vedno bolj porabljaliti zase, za svoje družabno življenje, šport, potrošniške dobrine, za branje pa ne najde več časa. V teh obdobjih je zato vloga staršev in šole pri motiviranju mladih bralcev še posebno pomembna in zahtevna.

Čeprav so naštetih razlogi odločilnega značaja, je za nepriljubljenost branja v sodobnem svetu treba iskati razloge tudi v samem ontološkem statusu branja, saj sam akt branja ne ustreza potrebam in zanimanjem moderne družbe, ki je usmerjena v šokantnost, blišč, hitrost, zabavnost, površinskost, množičnost ter nešteto hkratnih dražljajev. Pri tem se močno strinjamo z ugotovitvami Mihaela Krügerja (1996: 90–95), ki pravi, da branje za razliko od naštetega zahteva sposobnost biti sam, sposobnost zavestne, hotene izolacije, kjer se srečata knjiga in bralec, kar pa je v družbi, ki propagira doživetje skupnosti, neaktualno. Prav tako je branje zaradi naravne omejitve našega očesa in možganov prisiljeno na počasnost, zato potrebujemo za branje knjige, po kateri je bil posnet dveurni film, neprimerno več časa.¹¹ Branje pa je hkrati tudi dejavnost, ki poteka v tišini, prav te pa marsikdo več ne prenese.¹² Počasnost, samota in tišina vsekakor niso lastnosti sodobnega sveta, mladi bralci pa si želijo sodelovati pri stvareh, ki so moderne, saj je zanje pomembno »biti in«. Vedno več strokovnjakov se zato sprašuje, kako branje približati današnjemu mladostniku, ki svet in knjige dojema v drugačni luči. Njihov sklep je, da je treba mladega bralca na neki način pretenatati in mu knjigo ponuditi na način, ki mu je blizu, zato si v nadaljevanju oglejmo nekaj možnosti, ki prispevajo k promociji branja v sodobnem svetu.

Tanja Jelenko (2000b: 154–158) navaja tuje raziskave, ki poročajo o uspehih obravnave knjig s pomočjo računalnika in elektronske pošte: mladi bralci so si med seboj dopisovali o prebranem delu, svojih bralnih doživetjih, organizirali so videokonference na temo določenega avtorja ali dela, komunicirali na medmrežju s fiksijskimi liki iz literarnih del, sodelovali z raznimi nalagami, tekmovali v kvizih ipd., pri čemer so se v delo vključevali kot posamezniki, skupina ali cel razred, te dejavnosti pa so pritegnile tudi najbolj trdovratne sovražnike branja. To pomeni, da mladi potrebujejo aktivno sodelovanje pri obravnavi besedila in nočejo le sprejemati ustaljenih interpretacij in podatkov. Želijo si besedil, ki so blizu njihovem doživljajskemu svetu in življenjskim problemom, zato je naloga staršev in učiteljev, da vsakič znova ugotovijo, kakšna so stališča mladih do branja in kaj radi berejo. V ta namen je na voljo vedno več anketnih lističev, ki ugotavljajo tematske in žanrske interese bralcev ter njihove najbolj priljubljene avtorje. Ker pa se želje bralcev razlikujejo, jim je potrebno v branje ponuditi raznovrstno gradivo, da zajamemo čim več njihovih interesnih področij ter da imajo bralci možnost lastne izbire bralnega gradiva. Pri tem igra veliko vlogo najprej pestra domača knjižnica, nato pa dejavnosti šolske in krajevne knjižnice, ki s svojimi bralnimi kotički in knjižnimi novostmi spodbujata bralne interese.

Seveda pa ni dovolj, da branje ostaja samo na stopnji všečnih besedil, ampak je potrebno v času šolanja preiti tudi k zahtevnejšim, kanonskim besedilom, pomembno pa je, da je ta prehod skrbno načrtovan in postopen ter da so mladi deležni dovolj pomoči in usmerjanja s strani učitelja.¹³ Če so besedila na prvi pogled za bralca nezanimiva, to naj bi veljalo zlasti za besedila starejših obdobj, jih je treba ustrezno aktualizirati: poiskati primerne odlomke, povezati z drugimi mediji, kot so film, glasba, slikarstvo, pripraviti literarne kvize ali druga tekmovanja v znanju, vnesti v obravnavo več humorja ipd. Izkušnje kažejo, da imajo pozitivni učinek tudi vaje iz kreativnega pisanja, saj je tako bralec hkrati bralec obstoječega besedila in tvorec novega, pri čemer prideta do izraza njegova ustvarjalnost in domišljija. Prav tako spodbudno deluje glasno branje literature, pa naj bo to v družini, šoli, na fakulteti ali pri bralnem srečanju, kajti pri glasnem branju vidimo človeka —

¹¹ Ker živimo v svetu nenehnih informacij, za katere sploh nimamo več časa, da bi jih reflektirali, ampak se nanje odzivamo vedno bolj avtomatizirano, vidi Miha Javornik (2000: 52) vlogo knjige tudi v tem, da zaradi svoje počasnosti omogoča čas za premislek, v katerem si izoblikujemo mnenje, ter nam tako omogoča ohranjanje naše individualnosti.

¹² Krüger navaja podatke ameriške statistike, po kateri že več kot osemdeset odstotkov mladih ne more več brati v tišini, ampak v ozadju potrebujejo ropot, kot je npr. elektronska glasba.

¹³ Nekaj metodičnih modelov takšne obravnave literarnih besedil je prikazala Tanja Jelenko v svoji magistrski nalogi.

ne le njegov glas, temveč celoten nastop — in smo tako del neke skupne izkušnje, ki se odvija pred našimi očmi.

Nenazadnje pa je branje dejavnost, ki nam nudi možnosti za komunikacijo, zato se je treba o prebranem pogovarjati, si izmenjevati različna mnenja, deliti svojo bralno izkušnjo z drugimi, saj nas branje tako socializira. Po svetu se v ta namen ustanovljajo t. i. študijski krožki, to je oblika ljubiteljskega, neformalnega učenja odraslih, med katerimi so popularni tudi bralni krožki. Krožki so lahko specializirani in združujejo npr. ljubitelje kriminalk ali sodobne proze ali kuharskih knjig ipd., lahko pa združujejo bralce, ki želijo kramljati o najrazličnejši literaturi, in sicer na rednih srečanjih ali pa s pomočjo medmrežja.¹⁴ Pri nas so se takšni krožki začeli ustanovljati oktobra 1999 in se imenujejo Beremo z Manco Košir.¹⁵ Udeleženci mesečno preberejo najmanj eno leposlovno knjigo v slovenskem jeziku, za organizirano delo v krožku pa poskrbi t. i. mentor. Glavni cilj krožka in tudi vseh ostalih zgoraj predstavljenih oblik ukvarjanja s knjigami je širjenje bralne kulture in izmenjava bralskih izkušenj.

Vendar pa se moramo zavedati, da so vse zgoraj naštetje dejavnosti le sredstvo motivacije in nikakor ne smejo postati končni cilj, ta še vedno ostaja dejaven spopad bralca z besedilom, in to počasi, v samoti in tišini.

4 Razvoj bralne sposobnosti v času šolanja

Če smo v prejšnjem poglavju predstavili nekaj razlogov za zmanjšan interes mladih za branje ter navedli nekaj predlogov, kako lahko starši, šola ter druge institucije pripomorejo k boljšemu odnosu do branja in vrednosti knjige v sodobni družbi, pa nas v nadaljevanju zanima, katere so lastnosti dobrih in učinkovitih bralcev ter na kakšen način lahko šola te sposobnosti razvija.

Mednarodne raziskave bralne pismenosti kažejo,¹⁶ da so slovenski učenci slabo bralno pismeni, pri čemer bralno pismenost razumemo kot sposobnost hitrega branja z razumevanjem in sposobnost fleksibilnega pristopa k bralnemu gradivu. Prav zato je dandanes vedno več strokovnih seminarjev za učitelje, na katerih se sprašujejo, kako oblikovati pouk branja, da bomo dobili pismene bralce. S. Pečjak (2000: 34–35) navaja, da je bil glede na tradicionalno pojmovanje branja učinkovit tisti bralec, ki je obvladal različne bralne spretnosti in jih je bil sposoben avtomatično uporabljati ter je znal pravilno povzeti pomen iz besedila, sodobno pojmovanje branja pa zahteva bralca, ki je aktiven pri tvorbi pomena ter je pri branju sposoben opazovati in usmerjati lastne kognitivne procese. Za doseg te ciljev je potreben t. i. celostni pouk branja, ki izhaja iz naslednjih načel: pouk branja je potrebno povezati s konkretnimi izkušnjami učenca, ga obravnavati povezano z drugimi komunikacijskimi dejavnostmi, kot so pisanje, govorjenje in poslušanje, ter spodbujati učence k branju tako umetnostnih kot tudi neumetnostnih besedil. Cilji celostnega pouka branja so doseči, da bo imel učenec pozitiven odnos do branja, da bo obvladal različne bralne strategije in razumel proces branja ter da bo na podlagi prebranega besedila tvoril miselne predstave.¹⁷ V skladu z novimi spoznanji je zasnovan tudi osnovnošolski pouk branja, ki ima v prvem triletju poudarek na avtomatizaciji tehnike branja in razvijanju besedišča učencev, v drugem triletju je poudarek na procesih razumevanja prebranega in uporabi informacij, dobljenih z branjem, v tretjem triletju pa sledi uporaba prebranih informacij za reševanje problemov (Pečjak, 1997: 9–13). Naloga srednje šole pa je, da izoblikuje otroka v odraslega bralca, ki zna izbrati vrsto branja glede

¹⁴ Bralne krožke po svetu in pri nas je predstavil Igor Bratož v Književnih listih (Delo, 2. 3. 2000).

¹⁵ Dejavnosti bralnega krožka Beremo z Manco Košir so bile že večkrat predstavljene v različnih dnevnih občilih in tudi v zborniku Bralnega društva.

¹⁶ Takšna je bila npr. mednarodna raziskava o bralni pismenosti v okviru Mednarodnega združenja za evalvacijo vzgojno-izobraževalnih dosežkov, v katero je bila vključena tudi Slovenija, dobljeni rezultati pa so predstavljeni v knjigi *Kako berejo učenci po svetu in pri nas* (1995).

¹⁷ Kako naj bi takšen pouk izgledal v praksi, je predstavljeno s konkretnimi zgledi v knjigi S. Pečjak *Ravni razumevanja in strategije branja* (1995).

na namen in do prebranega zavzame kritično stališče. Odrasel bralec npr. drugače bere časopisno reportažo, oglas, učbeniško gradivo ali detektivko, saj vsakokrat izbira ustrezne bralne strategije ter prilagaja hitrost branja, pri čemer upošteva, ali bere za zabavo ali gre za študijsko branje ali pa je cilj branja pridobivanje informacij.

Po tej splošni predstavitvi načel sodobnega pouka branja nas v skladu z raziskavo najbolj zanima pouk literarnega branja v srednjih šolah.

Na sodobno poučevanje književnosti sta v veliki meri vplivali recepcijska estetika in teorija bralčevega odziva. S koncem pojmovanja literarnega dela kot zaprte tvorbe z enim samim pravilnim pomenom se od učenca ne zahteva več, da v besedilu išče pomen, ampak pomen tvori sam na podlagi lastnega dialoga z besedilom. Zato je »temeljni cilj (smoter) pouka književnosti spodbujati učenčev dejavni stik (komunikacijo) z leposlovjem — prizadevati si, da bi učenec rad bral in znal brati različne zvrsti in vrste leposlovja in da bi imel do književne ustvarjalnosti pozitivno vrednostno razmerje.« (Krakar Vogel, 1997: 13.) Med cilji pouka književnosti je tako na prvem mestu razvijanje književnih sposobnosti, in to predvsem sposobnost književne recepcije: to je sposobnost literarnega branja (doživljanja, razumevanja, vrednotenja prebranega besedila in ubeseditve lastne interpretacije na teh ravneh) ter sposobnost literarnega raziskovanja (interpretacije, primerjanja, sklepanja, vrednotenja, razvrščanja literarnih pojavov z novih vidikov, ubeseditve teh dejavnosti), vendar pa je po mnenju B. Krakar Vogel osrednjega pomena razvijanje sposobnosti literarnega branja. »Temeljna metoda za uresničevanje naštetih ciljev pri obravnavi in preverjanju je aktivna šolska interpretacija — branje literature in spodbujanje doživljanja, razumevanja in vrednotenja ter izražanja v razredu, s čimer se razvijajo književne sposobnosti, pridobiva književno znanje in poglablja književna kultura.« (Krakar Vogel, 1997: 15.)

Vse to pa vodi tudi k spremenjeni vlogi učitelja. Če je ta v preteklosti frontalno pripovedoval o avtorju in besedilu, zahteva sodoben način obravnave predvsem veliko učiteljevega dela doma, ko razmišlja, katera besedila bi bila za učence najbolj zanimiva, katere učne metode so za izbrano delo najprimernejše, kateri pristopi bi bili za učence nenavadni in nepričakovani ter kako besedilo prikazati čim bolj aktualno in zanimivo. V razredu se učitelj umakne v ozadje, pri čemer še vedno motivira učence, jim pomaga pri zahtevnejših besedilih, pojasnjuje posamezne teoretične pojme ipd., pogosteje pa bi moral nastopiti v funkciji moderatorja, ki usmerja učenčev dejavni stik z besedilom ter oblikuje skupinske diskusije, v katerih učenci primerjajo svoja doživetja ob branju.¹⁸

Da pa v praksi ni vedno tako, kaže posledično odklonilen odnos dijakov do leposlovja. Meta Grosman, ki se pri nas najbolj intenzivno ukvarja s problemom razvoja bralne sposobnosti, v svojih številnih člankih opozarja, da je pouk pri nas še vedno premalo osredinjen na učenca, na njegove zmožnosti in zanimanja. Iz svojih izkušenj in anket učencev vidi glavne pomanjkljivosti pouka književnosti v tem, da je preveč usmerjen v opisovanje in kategorizacijo posameznih zapletenih pojmov, da premalo izhaja iz učenca in njegovih potreb in da berila z odlomki in povzetki vsebin ter pri pouku ponujene ustaljene interpretacije navajajo učence na misel, da mu besedil sploh ni treba samostojno prebrati, zaradi česar učenec ne usvaja bralne sposobnosti, temveč le znanje o književnosti — tak pouk književnosti pa v učencih uniči vsako radovednost in željo po ukvarjanju z literaturo (Grosman, 1998: 14–18). M. Grosman meni, da je pomemben element pouka književnosti vračanje nazaj k besedilu, pri čemer učenci postopoma z učiteljevo pomočjo nadgradijo začetne, spontane oblike branja v razvitejše, bolj kompleksne. Spontano branje je najpogosteje usmerjeno na osebe in dogodke, ki tvorijo vsebino dela, ostale sestavine besedila pa manj izkušeni bralec zlahka prezre, posledica tega je pomanjkljiva predstava o prebranem besedilu. Z vajo se da okrepiti sposobnost zaznavanja, tako da bralec postopoma postane pozoren na več vidikov besedila, saj ponavadi šele ponovno branje razkrije estetske kvalitete in stilne posebnosti besedila. Naloga učitelja je, da izhaja iz učenčevih osebnih, pogosto nekritičnih

¹⁸ Nekaj razmišljanj o tem, kako naj bi izgledalo delo z umetnostnimi besedili v razredu, smo zapisali tudi v članku *Novejši prispevki k teoriji pouka književnosti v srednjih šolah*, ki je bil objavljen v reviji Slovenščina v šoli, 1999, št. 3.

doživetij besedila in skuša učence napeljati k odkrivanju prezrtih sestavin, vendar ne s svojo »pravilnejšo« interpretacijo, temveč s ponovnim branjem besedila oziroma tistega izseka, ki je pomemben za opazovano strukturo. Da bi bralci lažje obvladali besedilo, M. Grosman med drugim priporoča izdelavo dogajalne premice,¹⁹ to je premice, na kateri bralci označijo poglavja, nato pa vpisujejo njihove posamezne sestavine: dogajalno okolje, osebe, dogodke ter svoja lastna opazovanja, vprašanja, zanimive besedne zveze ipd. Takšno delo zahteva učenčevu ponovno samostojno prebiranje besedila in mu sčasoma nudi spoznanje, na kakšen način nam avtor omogoča tvorjenje pomenov, služi pa lahko tudi kot izhodišče za pogovor v razredu in učencem kaže različne možne načine branja in razumevanja istega besedila. Dogajalna premica je eden od možnih pristopov, ki izhaja iz učenčevega spontanega bralnega doživetja in ga v nadaljevanju nadgradi. Primerna je zlasti za analizo tistih besedil, ki jih obravnavamo v celoti, kot so npr. domača branja. Ker pa so učenci različni in imajo različne sposobnosti, je pomembno, da se metode dela iz ure v uro spreminjajo, kar razbija monotonost pouka, učenci pa lahko pokažejo svoje znanje in sposobnosti na različnih ravneh besedilne obravnave. Z neprestano vajo, ustrezno izbranimi besedili, zanimivimi šolskimi obravnavami ... bodo učenci razvili trajno sposobnost za samostojno in celostno doživljanje leposlovnega besedila, s čimer pa bo dosežen tudi cilj pouka književnosti.

Literatura

- Beach, Richard; Appleman, Deborah; Dorsey, Sharon (1994). Adolescents' uses of intertextual links to understand literature. V: Rudde, Robert B.; Rapp Ruddled, Martha; Singer, Harry (ur.). Theoretical models and processes of reading. International Reading Association, str. 695–714.
- Bortolussi, Marisa; Dixon, Peter (1996). The effects of formal training on literary reception. *Poetics*, št. 23, str. 471–487.
- Dillon, George L. (1980). Discourse processing and nature of literary narrative. *Poetics*, št. 9, str. 163–180.
- Dixon, Peter; Bortolussi, Marisa; Twilley, Leslie C.; Leung, Alice (1993). Literary processing and interpretation: Toward empirical foundations. *Poetics*, št. 5, str. 5–33.
- Dorfman, Marcy H. (1996). Evaluating the interpretive community: Evidence from expert and novice readers. *Poetics*, št. 23, str. 453–470.
- Gradišar, Ana (2000). Kaj mislijo učenci o branju in kako berejo: Vloga motivacije pri bralnem poučevanju. V: Ivšek, str. 98–114.
- Grosman, Meta (1989). Bralec in književnost. Ljubljana: DZS.
- Grosman, Meta (1997a). Branje kot dejavna jezikovna raba. V: Pouk branja z vidika preнове: strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije. Ljubljana: ZRSŠ, str. 15–37.
- Grosman, Meta (1997b). Sestavine književnega pouka, ki zavirajo razvoj bralne sposobnosti. V: Pouk branja z vidika preнове: strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije. Ljubljana: ZRSŠ, str. 39–50.
- Grosman, Meta (1998). Zakaj je bralna sposobnost skrb nas vseh. V: Branje — skrb vseh: 2. strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije. Ljubljana: Bralno društvo Slovenije, str. 9–25.
- Grosman, Meta (2000). Od spontanega do nadgrajenega in reflektiranega branja. V: Ivšek (ur.). Bralna sposobnost ima neomejene možnosti razvoja. Zbornik Bralnega društva Slovenije. Ljubljana: ZRSŠ, str. 11–33.
- Ivšek, Milena (ur.) (2000). Bralna sposobnost ima neomejene možnosti razvoja. Zbornik Bralnega društva Slovenije. Ljubljana: ZRSŠ.
- Javornik, Miha (2000). Elektronska komunikacija in prihodnost knjige. V: Ivšek, str. 46–62.

¹⁹ Natančneje o izdelavi in uporabi dogajalne premice piše M. Grosman v članku *Od spontanega do nadgrajenega in reflektiranega branja* (1999).

- Jelenko, Tanja (2000a). Modeli motivacije pri domačem in šolskem branju za dijake z zaključnim izpitom. Magistrska naloga. Ljubljana: FF.
- Jelenko, Tanja (2000b). Motivacija kot proces vzbujanja interesa za branje v srednji šoli ob upoštevanju recepcijskih interesov mladih bralcev. V: Ivšek, str. 149–170.
- Kneepkens, Leonore; Zwaan, Rolf A. (1994). Emotions and literary text comprehension. *Poetics*, št. 23, str. 125–138.
- Krakar Vogel, Boža (1991). Skice za književno didaktiko. Ljubljana: ZRSŠ.
- Krakar Vogel, Boža (1997). Teme iz književne didaktike. Ljubljana: ZRSŠ.
- Kropp, Paul (2000). Vzgajanje bralca. Naj vaš otrok postane bralec za vse življenje. Tržič: Učila.
- Krüger, Michael (1996). Knjiga in bralci. *Nova revija*, št. 167, str. 90–95.
- Pečjak, Sonja (1995). Ravni razumevanja in strategije branja. Trzin: Different.
- Pečjak, Sonja (1997). Koncept prenove bralnega pouka v osnovni in srednji šoli. V: Pouk branja z vidika prenove: strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije. Ljubljana: ZRSŠ, str. 9–13.
- Pečjak, Sonja (1999). Osnove psihologije branja. Spiralni model kot oblika razvijanja bralnih sposobnosti učencev. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF.
- Pečjak, Sonja (2000). Razvoj branja skozi očala sodobnih pedagoško-psiholoških (spo)znanj. V: Ivšek, str. 34–45.
- Peer, Willie van (1992). Literary theory and reader response. V: Nardocchio, Elaine F. (ur.). *Reader Response to Literature. The Empirical Dimension*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, str. 137–152.
- Schmidt, Siegfried J. (1997). The empirical study of literature: Why and why not? V: Tötösy de Zepetnek, Steven; Sywenky, Irene (ur.). *The systematic and empirical approach to literature and culture as theory and application*. University of Alberta & Siegen University, str. 137–153.
- Spiro, Rand J. (1980). Prior knowledge and story processing: Integration, selection, and variation. *Poetics*, št. 9, str. 313–327.
- Warwick, Elly B.; Gradišar, Ana; Lapajne, Zdenko (1995). *Kako berejo učenci po svetu in pri nas*. Nova Gorica: Educa.

Mateja Pezdirc Bartol

UDK 028.02:82.0

SUMMARY

RECENT SLOVENE AND INTERNATIONAL VIEWS ON READING

A growing deterioration in attitudes towards reading and a poorer reading literacy both in the world and in Slovenia have spurred a noticeable increase in the interest for problems of reading. As reading processes span various fields of human activities, most contemporary studies on reading are interdisciplinary, bringing together findings of a number of different sciences. Psychologists explore cognitive and affective aspects of reading, literary studies deal with the relationship between the author, the text and the reader, discourse analysis and narratology study the structure of texts, teaching experts deal with the problem of developing literacy and reading skills, sociologists analyse the social structure of readerships, their reading habits, etc. A review of selected international and Slovene literature in the field shows that there exist numerous factors which contribute to the reader's understanding of a text, such as his or her interests, expectations, wishes, intertextual experience, natural intelligence, linguistic

knowledge, and general knowledge of the world. The literary work, on the other hand, is determined also by the circumstances of reception, where important roles are played by the family, the school, the media, universities and libraries, which all contribute to social mechanisms underlying our understanding of literature. Experts, both theoreticians and practitioners, have been trying to identify reasons for the unpopularity of reading in the modern world and to provide various methodological techniques to improve motivation for reading literature. It has become obvious that good, experienced readers' reading is more profound, that they perceive more literary and semantic constituents of a text, have more experience in critical evaluation of texts, and have no problems in selecting appropriate reading strategies. These observations have made development of reading skills one of the fundamental aims of teaching literature.

Elizabeta Bernjak

UDK 811.163.6'246.2:811.511.141'246.2

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Predvidljive interference v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku¹

1 Medjezikovna vplivanja v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku

Slovenski in madžarski jezik sta na narodnostno mešanem območju ob slovensko-madžarski meji v stalnem stiku prek dvojezičnih govorcev, ki oba jezika uporabljajo za vsakdanje sporočanje in medsebojno sporazumevanje. Posledice stikov med jezikoma so poleg dvojezičnosti tudi jezikovni primanjkljaji v obeh jezikih dvojezičnih govorcev, predvsem pa v jeziku s statusom manjšinskega jezika, ki se kažejo v različnih strategijah jezikovne redukcije ter jezikovne kompenzacije. Osnovni namen članka je predstaviti predvidljive interferenčne napake, ki so posledica kompenzacijskih strategij dvojezičnega govorca in so v danem stičnem položaju pogojene zlasti jezikovnosistemsko, tj. s strukturnimi razločki in prekrivanji med genealoško in tipološko nesorodnima jezikoma.

Modifikacije jezikovnih sistemov so lahko odraz paralelnih jezikovnih pojavov v jezikovnih sistemih ali znotrajjezikovnih sprememb v posameznih jezikih, v obravnavanem primeru pa so v pretežni meri posledica medsebojnega vplivanja stičnih jezikov in kultur ter primanjkljaja v sporazumevalni zmožnosti dvojezičnih govorcev v nedominantnem stičnem jeziku. Jezikovnosistemski razlogi (strukturni razločki in prekrivanja) za jezikovne primanjkljaje se ugotavljajo na podlagi primerjalnih jezikoslovnih disciplin. Prekrivanja med jezikoma je mogoče razložiti s splošnimi jezikovnimi lastnostmi (jezikovne univerzalije, univerzalna slovnica), ki so značilne za vse jezike, v danem primeru pa tudi s prekrivnorazvojnimi, stičnimi skupnimi ali podobnimi potezami (v okviru arealnega jezikoslovja); razlike med jezikovnimi sistemoma so pogojene z genealoško in tipološko nesorodnostjo ter z idioetničnimi posebnostmi danih jezikov v stiku, ki se ugotavljajo na podlagi jezikovne genealogije, jezikovne tipologije in splošnega protistavnega jezikoslovja.

Na podlagi analize napak v govornih in pisnih besedilih dvojezičnih govorcev predpostavljam tri vrste komunikacijskih strategij, ki vplivajo na modifikacijo stičnih jezikovnih sistemov: strategije redukcije na izrazni ravni, strategije redukcije na funkcijski ravni ter strategije kompenzacije na vseh jezikovnih ravneh (medjezikovna in znotrajjezikovna interferenca, transferenca, vmesni jezik), ki so posledica neuzaveščenih strukturnih razločkov in prekrivanj med slovenskim in madžarskim jezikom.

¹ Članek je nastal na osnovi gradiva, zbranega pri protistavni analizi slovenskega in madžarskega jezikovnega sistema v mojem doktorskem delu *Jezikovnosistemski razlogi primanjkljaja v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku*; mentorica prof. dr. Breda Pogorelec, somentor prof. dr. Károly Gađányi.

Interferenčni pojavi, ki so posledica neuzaveščenih strukturnih razločkov in prekrivanj v stičnih jezikih ter medsebojnega vplivanja različnih/podobnih jezikovnih struktur na uspešnost/neuspešnost usvajanja, se ugotavljajo na podlagi uporabnega protistavnega jezikoslovja, psiholingvistike in interferenčnega jezikoslovja. Pozitivni medjezikovni vpliv se navadno odraža kot pozitivni transfer (prenos), negativni vpliv med jezikovnima sistemoma pa je mogoče opredeliti kot negativni transfer ali interferenco (vnos). Interferenco pojmuje strokovna literatura² kot kršitev jezikovnih norm enega jezika pod vplivom pravil in prvin drugega jezika (medjezikovna interferenca) ali istega jezika (znotrajjezikovna interferenca) oziroma kot proces takega vplivanja. V govorjenih in pisnih besedilih dvojezičnih govorcev se pojavlja medjezikovna interferenca v smeri prvi jezik/materni jezik → drugi jezik/jezik okolja/nematerni jezik (nadalje J1 → J2), toda tudi v smeri J2 → J1, pogosto pa je tudi posledica sociolingvističnih razlogov.³ Interferenčna mesta, posledično tudi interferenčne napake, v stičnih jezikovnih sistemih je mogoče napovedati na podlagi protistavne analize jezikovnih prvin na posameznih jezikovnih ravneh; te se v obravnavanem jezikovnem stiku — kot je to potrdila tudi analiza napak — v večini primerov izkažejo tudi kot dejanske napake. Pri jezikovnem stiku se lahko jezikovne norme enega jezika kršijo z vnosom pravil in prvin iz drugega jezika ali se te norme zaradi drugojezičnega vplivanja zrahljajo; pri tem sta bistvena dva sklopa vprašanj: a) na kateri ravni je jezikovni sistem najbolj oz. najmanj odporen na medjezikovno vplivanje, b) znotraj katerih ravnin deluje odklon od standardne jezikovne rabe najbolj moteče, tako da otežuje ali celo onemogoča razumevanje.

2 Prepustnost jezikovnih ravnin za medjezikovno vplivanje

Protistavna analiza slovenskega in madžarskega jezikovnega sistema je potrdila podmeno o jezikovnih univerzalijah, po katerih obstajajo tudi v genealoško nesorodni indoevropski slovenščini in ugrofinski madžarščini popolna in delna prekrivanja (enakosti in podobnosti) med jezikovnimi sredstvi za izražanje ekvivalentnih pomenov in funkcij, hkrati pa je izkazala tudi zaznavne tipološke⁴ strukturne razlike (kontraste) in pomanjkanje kontrasta na vseh jezikovnih ravneh

² Pojem interferenca je v lingvistiko uvedel U. Weinreich (*Languages in Contact*, 1953: 11), z njim se pojasnjujejo pojavi mešanja jezikov kot strukturni problemi; prim. še J. Juhász, *Probleme der Interferenz*, 1970: 1–23; isti *Kontrastive Studien Ungarisch-Deutsch*, 1980: 56. Poleg izraza interferenca se za medjezikovno vplivanje uporablja še izraz integracija oz. transferenca, kar pomeni prevzemanje drugojezičnih prvin; pri ugotavljanju interferenčnih pojavov se pogosto ne razlikuje med sistemskimi in performančnimi interferencami, kajti govorna interferenca sčasoma postane del jezikovne norme in neha delovati kot moteč poseg v jezik (Clyne, *Forschungsbericht Sprachkontakt, Unterrichtsergebnisse und praktische Probleme*, 1975: 8–16).

³ Razlogi interlingvalnih interferenc so v obravnavanem primeru tudi sociokulturni, tj. z družbenimi in kulturnimi dejavniki pogojena izbira in raba jezikov v danih govornih položajih (dvojezični govorni položaj s kodnimi preklopi in mešanjem kodov, dvojezičnost sogovorca, ki tolerira interferenčne pojave, nezadostna kompetenca v jeziku manjšine, zlasti v tistih njegovih prvinah, ki se razlikujejo od prvin dominantnega večinskega jezika). Med jezikovnosistemskimi in sociokulturnimi razlogi za primanjkljaj je vzročno-posledično razmerje: neugodne sociokulturne okoliščine vplivajo na opuščanje jezika manjšine in posledično na zmanjšano jezikovno zmožnost, zmanjšana jezikovna zmožnost in različne oblike jezikovne kompenzacije pa vplivajo na omejeno rabo jezika manjšine v družbenem sporazumevanju.

⁴ Slovenski jezik se po klasifikacijski morfološki tipologiji (E. Sapir, *Types of Linguistic Structure*, 1921), tj. glede na izražanje gramatičnih pomenov in gramatičnih razmerij, uvršča v fleksijski jezikovni tip (z dominantnimi fleksijskimi lastnostmi, s pretežno sintetično-analitično imensko morfologijo ter s pretežno analitično glagolsko morfologijo), madžarski jezik se uvršča v aglutinativni jezikovni tip (z dominantnimi aglutinativnimi lastnostmi, s pretežno sintetično in delno analitično imensko morfologijo ter s sintetično glagolsko morfologijo). Po morfosintaktičnih tipoloških kriterijih (po tipologiji sklonskega sistema) se slovenski sklonski sistem uvršča v enodimenzionalni, madžarski pa v dvodimenzionalni sklonski tip: slovenske sklonske končnice izražajo pomensko lastnost 'smernost', madžarske sklonske končnice pa poleg 'smernosti' še pomensko lastnost 'notranjost' (L. Hjelmslev, *La categorie de cas*, 1953: 137–142). Po skladenjskih tipoloških kriterijih se oba jezika uvrščata v nominativni stavčnostrukturni tip (v vlogi stavčnega osebkca se pojavlja vršilec/nosilec in se izraža z neodvisnim pozicijskim sklonom, tj. z imenovalnikom, v vlogi stavčnega predmeta pa prizadetko/predmet, ta se izraža z odvisnim pozicijskim sklonom, tj. s tožilnikom), toda kažeta tudi poteze ergativnega jezikovnega tipa (osebeka se lahko izraža tudi z odvisnim sklonom kot desna vezljivost nedinamičnih glagolov posedovanja, pripadnosti in stanja); prim. V. Skalička, *Typologische Studien*, 1979. Nominativni jezikovni tipi s tipičnimi sklonskimi sistemi se na podlagi pretvorbno relevantnih pomenskih, skladenjskih in morfoloških kriterijev členijo v tri podtype: v partitivni, totalni in prehodni/semipartitivni tip. Za stavčno strukturo partitivnega jezikovnega tipa, npr. estonščine, je relevanten kriterij usmerjenost glagolskega dogodka na predmet ter glagolski vid (popolna usmerjenost se realizira v totalni strukturi z določnim tožilniškim predmetom in perfektivnim

(zlasti pri izražanju slovnične pomenskosti), pa tudi ničte pozicije določenih slovničnih kategorij v enem od primerjanih jezikov. O možnostih slovničnega prevzemanja ter o možnostih slovnične interference obstajajo v kontrastivni in interferenčni literaturi različna mnenja. Nekateri jezikoslovci dvomijo o možnosti medsebojnega vplivanja slovničnih prvin, drugi spet so mnenja, da se medjezikovni vpliv ne odraža samo v besedišču, ampak tudi na glasoslovni in slovnični ravni.⁵ Po Jakobsonu (1950: 54) je odpornost najšibkejša na besedoslovni ravni, najmočnejša pa na oblikoslovni, skladenjska ravni je glede prepustnosti drugojezičnih prvin nekje na sredi. Na osnovi analize napak predpostavljam, da je v obravnavanem stičnem položaju primarna transferenčna ravni besedoslovna, primarno interferenčno ravni predstavljata skladenjska ravni, drugojezični morfološki posegi v dani jezik so namreč pogosto povezani z interferenčnimi spremembami na morfosintaktični in sintaktični ravni. Kontrastne razlike med jezikovnimi sistemoma so primarni razlog za kršitev jezikovnih norm v nedominantnem stičnem jeziku, toda tudi pomanjkanje kontrasta oz. homogene ovire delujejo v neugodnih sociokulturnih in učnopsiholoških razmerah interferenčno.

Od primerjanih jezikovnih ravnin je, ne glede na vrsto medjezikovnih vplivanj, najbolj prizadeta besedoslovna ravni nedominantnega stičnega jezika. Zanja so značilni pojavi leksemске importacije, leksemске integracije, kompromisne transmorfemizacije ter kalkiranje in prenos pomena.⁶ Prek leksikalnega prevzemanja prihaja tudi do drugih stično pogojenih jezikovnih sprememb, posebno fonetičnih in morfoloških, z leksikalnimi sposojenkami se prevzemajo tudi besedotvorni morfemi, ki se v jeziku sprejemniku pojavljajo kot transferirani afiksi.

Na slovnični ravni je predvidljivost interferenčnih pojavov tesno povezana s sistemskimi razlikami v površinski zgradbi jezikov, ki najbolj odraža tipološke značilnosti in idioetnične posebnosti flektivne slovenščine in aglutinativne madžarščine. Obravnavana jezika se razlikujeta v izražanju slovnične pomenskosti, tj. vrste pomenov, vezanih na slovnične kategorije oblikoslova (različno število in različna notranja členitev, različna formalna struktura in funkcija morfoloških kategorij) in na slovnične kategorije skladnje (upovedovalne kategorije, stavčni členi, besedni red). Zlasti strukture notranjega in zunanega površinskega prisojanja, deležnika in deležja, nedoločniške konstrukcije, podredje, posamostaljenje ter besedilna struktura najbolj odlikavajo idioetnične posebnosti jezikov na skladenjski ravni površinske zgradbe. Sistem pravil, ki te kategorije pretvarja v izraz, je v obeh jezikih najbolj odprt za interferenčne posege oz. kršitve.

Pri predstavitvi interferenčnih pojavov v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku se omejujejo na obravnavo predvidljivih interferenčnih napak na slovnični ravni, verjetnost dejanskega pojavljanja predvidljivih napak potrjuje tudi ponazarjalno gradivo, dobljeno z analizo napak v pisnih in govornih besedilih dvojezičnih govorcev.

glagolom, nepopolna usmerjenost pa v netotalni strukturi, ki implicira tudi delnost in zanikanost in se realizira v nedoločnem partitivnem predmetu ter z imperfektivnim glagolom). V totalni jezikovni tip se uvršča npr. madžarščina. Način usmerjenosti glagolskega dogodka ni relevanten kriterij za izbiro predmetnega sklona — ta je vedno tožilnik —, relevantna pa je kategorija določnosti, glagolski vid (preverbnost) ter objektna spregatev glagola — ta se izraža z določnočlenskim tožilniškim predmetom, glagol pa ima objektno spregatev ali preverb — nedoločnost (implicira tudi delnost, izraža se z brezčlenskim nedoločnim predmetom, s subjektno spregatvijo oz. nepreverbnim glagolom) in v prehodni/semipartitivni tip (npr. slovenščina; relevantne so kategorije partitivnega in totalnega tipa v tem smislu, da je delni (tudi zanikani) predmet nedoločen in izražen z rodilnikom, nedelni je določen in izražen s tožilnikom); prim. L. Dezső, *A mondattani tipológia megközelítése*, 1982: 32–48.

⁵ A. Meillet (*Introduction à l'étude comparative de langues indo-européennes*, 1922) in Sapir (*Types of Linguistic Structure*, 1921) sta mnenja, da gramatična sistema dveh jezikov nista izpostavljena medsebojnemu vplivanju (prim. še N. Boretzky, *Sprachkontakte*, 1973); po mnenju G. Tescha (*Linguale Interferenz*, *Theoretische, terminologische und methodische Grundfragen zu ihrer Erforschung*, 1978: 14), E. Martins (*Studien zur Fragen der linguistischen Interferenz*, 1970: 33–69), J. Juhász (*Probleme der Interferenz*, 1977) in E. Oksaar (*Sprachliche Interferenz und die kommunikative Kompetenz*, 1972) se interferenčni medjezikovni vpliv odraža na vseh jezikovnih ravneh.

⁶ Izrazje povzemam po R. Filipoviću (*Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga, 1979): importacija = neposredno prevzemanje drugojezičnih leksemov; integracija = prilagoditev drugojezičnega leksema pravilom jezika sprejemnika; transmorfemizacija = delna prilagoditev drugojezičnega leksema oz. hibridne tvorbe.

3 Jezikovnosistemiški razlogi interferenčnih pojavov v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku

3.1 Tipologija strukturnih prvin v protistavi

S protistavno analizo ugotovljene semantično ekvivalentne in slovnično prekrivne/neprekrivne prvine na oblikoslovni in skladenjski ravni je mogoče razvrstiti v tri skupine:

- adekvatne prvine,
- kontrastne prvine,
- prvine, med katerimi ni ostrega kontrasta, oz. prvine, med katerimi manjka kontrast.

3.1.1 Med adekvatne se uvrščajo prvine, ki se na enak ali podoben način vključujejo v vsakokratni jezikovni sistem. Za dana jezika so značilne predvsem delno adekvatne, tj. podobne leksikalne in slovnične prvine, ki se v oba sistema umeščajo po podobnih razvrstitvenih pravilih ter podobnih pravilih slovnične in pomenske družljivosti, leksikalne prvine se navadno prekrivajo tudi v pomenski strukturi, večinoma pa se razlikujeta glede možnosti razvijanja ali tvorjenosti v okviru besedne zveze ali besedotvorja, npr. adekvatne leksikalne prvine *hrbet* — *hát*, *knjiga* — *könyv*; besedna zveza — zloženka: *hrbtno plavanje* — *hátúszás*, *hrbet knjige* — *a könyvháta*, *knjižna polica* — *könyvespolc*. Med delno adekvatne slovnične prvine se uvrščajo npr. stopnjevalna obrazila: *naj-ši/-ji/-ejši* — *leg- -bb*. Popolna in delna adekvatnost med prvinami dveh jezikov lahko deluje transferenčno (*Meni je všeč. Nekem tetszik.*) ali interferenčno, če se te prvine pojavijo v povsem novem sobesedilu (*Hogy tetszik lenni? *Kako vam je všeč biti. → Kako ste?*).

3.1.2 Kontrastne prvine so vsebinsko in funkcijsko ekvivalentne strukture, ki se različno vključujejo v vsakokratni jezikovni sistem. Ostri kontrasti med jezikovnima sistemoma so opazni v primerih, ko jezika na različne načine odražata stvarnost in/ali uporabljata različne oblikoslovne in skladenjske prvine za izražanje danega pomena. Npr. madžarski leksem *szedő* → *szed* 'jemati, nabirati' zaznamuje »oddaljevanje«, slovenski ustreznik *stavec* → *staviti* 'povzročiti, da kaj stoji, dati kaj v kaj' zaznamuje »približevanje«, razen tega je med leksemoma tudi razloček v besedotvornem načinu: madžarski leksem je konverzni samostalnik iz deležnika na *-ő*, slovenski leksem je izpeljanka s tipičnim obrazilom za delujočo osebo. Zaznavne razlike med jezikoma se kažejo tudi v zaporedju eničnih (E) in desetičnih (D) vrednosti pri dvomestnih številih: v madžarščini velja zaporedje D + E (*harmincöt*), v slovenščini E + D (*petintrideset*). Za ekvivalentne pojave so pogosto značilne neprekrivnostne oblike, npr. pomenska kategorija »možnost« se v slovenščini izraža z analitično, v madžarščini s sintetično strukturo (*Lahko greš. : Elmehetsz.*). Najmočnejši vir kontrastno pogojenih interferenc predstavlja različna skladenjska vezljivost glagola, pridevnika in samostalnika, npr. madžarski glagol *megkegyelmez* in slovenski glagol *pomilostiti* kažeta kljub enaki pomenski vezljivosti (P/x,y) razlike v skladenjski vezljivosti: *megkegyelmez vki vkinek* (kdo komu) — *pomilostiti kdo koga* → **Sodnik je pomilostil obtožencu. *A bíró megkegyelmezte a vádlottat.*

3.1.3 Med neprekrivnimi prvinami dveh jezikov ni vedno ostrega oz. primerljivega kontrasta. Pomenske in/ali strukturne razlike med prvinami J1 in J2 so zaradi delne prekrivnosti pogosto zabrisane, toda sistemska neuzaveščenost teh razlik je prav tako razlog interferenčnih pojavov. Interference se kot posledica pomanjkanja kontrasta in t. i. homogenih ovir med jezikovnimi prvinami pojavljajo (a) zaradi odsotnosti kake slovnične kategorije v J1 ali J2, (b) zaradi podobnosti fonemskega niza ali oblik (lažni prijatelji) v obeh jezikih, kar vpliva na interferenčno zamenjavo pomena ter (c) zaradi konvergenčnih in divergenčnih pojavov, ko fonemskemu nizu ali obliki v enem jeziku ustreza v drugem več fonemskih nizov ali oblik, ki se razlikujejo glede rabe (npr. interferenčna semantična ekspanzija: pogostejša raba *iti* tudi v pomenu 'peljati, leteti' po madžarskem polisemnem glagolu *megy*: *Autóval jött → Prišel je z avtom nam. Pripeljal se je z avtom.*)

3.2 Tipologija interferenčnih pojavov

Pri protistavni analizi slovnične ravnine v danih jezikih se je pokazalo, da obstajajo med jezikovnima sistemoma systemske strukturne razlike in podobnosti, na podlagi katerih je mogoče predvideti tipične interferenčne pojave tako pri izražanju paradigmatških kakor tudi sintagmatskih razmerij.

3.2.1 Posnemanje slovničnih pomenov in slovničnih razmerij v stičnem položaju je navadno posledica napačne medjezikovne identifikacije (Weinreich, 1972) kategorije ali morfema v J1 s popolno ali delno ekvivalentno, toda neprekrivno kategorijo v J2.

3.2.2 Prevzemanje fleksijskih in aglutinativnih sredstev je tesno povezano s prevzemanjem skladenjskih konstrukcij (npr. zložene glagolske oblike za izražanje časa so del fleksijskih sredstev konjugacije, hkrati pa so tudi skladenjske konstrukcije). Na skladenjski ravnini je zaznavno prevzemanje stavčnih vzorcev, vezljivostnega modela, besednega reda ter širitvenega načela pri razvijanju jedra besedne zveze.

Pri prevzemanju fleksije/aglutinacije pa so značilni naslednji tipi interferenc: brisanje (elizija), zlitje (kontaminacija), zamenjava (substitucija) ter sprememba (modifikacija) fleksije/aglutinacije.

3.2.3 Posledice pomanjkanja kontrasta, tj. odsotnost kake slovnične kategorije v J1, ki je morfosintaktično relevantna v J2 in obratno (posledice konvergenčnih in divergenčnih pojavov), so opazne v interferenčnih napakah, kot so vdor kategorije ali funkcije, opuščanje kategorije ali funkcije, spreminjanje slovnične lastnosti besede oz. širitev, zožitev in posplošitev njene skladenjske vloge po vzorčnem jeziku, hiperkorektnost pri izražanju kategorije ter izogibanje zapletenim strukturam oz. njihova redukcija.

4 Predvidljivi interferenčni pojavi na slovnični ravnini

4.1 Interferenčni pojavi na besednovrstni ravnini

4.1.1 *Interferenčno pogojena konverzija.* Besednovrstna literatura v danih jezikih obravnava besedne vrste kot množice leksemov, ki so določene po pomenskih, oblikoslovnih in skladenjskih lastnostih. Po klasifikacijskih podkriterijih uvršča madžarska slovniška literatura v posebne besedne vrste tudi take množice besed, ki jih nobena druga evropska slovnica ne uvršča v posebne besednovrstne kategorije, npr. glagolska imena, preverb, pomožni glagol. Poleg razlik v besednovrstni klasifikaciji so v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku relevantne tudi razlike, ki so na videz formalne narave, povezane pa so s pojavi dvo-/večbesednovrstne pripadnosti v madžarščini, zlasti pridevnikov oz. deležnikov in samostalnikov ter samostalnikov in glagolov. Oblikovna neprepoznavnost besednovrstne pripadnosti takih leksemov pogosto zavede dvojezičnega govorca pri identificiranju njihovih skladenjsko-pomenskih lastnosti in vpliva na interferenčno pogojene pojave konverzije v slovenščini: *Ez magyar falu. Az apám magyar.* → *To je madžarska vas. *Moj oče je madžarski.*

4.1.2 *Interferenčno posnemanje infleksije ter skladenjske konstrukcije pri nedoločniku.* Nedoločnik se v madžarščini uvršča v posebno besednovrstno kategorijo, pomožna beseda ob njem se ne pregiba, slovenski ustreznik je vezavni nepregibni nedoločnik, pomožnik ob njem je nosilec infleksije. Posledica obravnavane razlike je relevantna za madžarsko strukturo in se kaže kot **ukinitev infleksije** nedoločnika: *Moraš odpotovati. *El kell utazni nam. utaznod.*

Glagoli premikanja predvidevajo v madžarščini vezavni nedoločnik z možno pretvorbo v namerni stavek z veleznikom (*Mész kenyeret venni /, hogy vegyél kenyeret.*), v slovenščini pa predvidevajo vezavni namenilnik z možno pretvorbo v namerni stavek s pogojnikom (*Greš kupit kruh /, da bi kupil kruh.*). Obravnavane razlike so pogosto razlog za interferenčno **posnemanje skladenjske**

konstrukcije oz. rabe nedoločne glagolske oblike, pa tudi pretvorbnihih pravil v slovenščini: **Greš kupiti kruh* /, *da kupiš kruh*.

4.1.3 *Interferenčni izpust zaimenske kategorije oz. njene skladenjske vloge.* Razlike med jezicoma so zaznavne tudi v rabi osebnih zaimkov. Osebni zaimek v neodvisnem sklonu se v obeh jezikih ubesedi le v poudarjeni poziciji, v odvisnem sklonu se v slovenščini (rod., daj., tož.) v poudarjeni poziciji ubesedi naglasna oblika, v nepoudarjeni pa naslonska oblika, v madžarščini (predmetni sklon) se v poudarjeni poziciji prav tako pojavlja popolna oblika zaimka, v nepoudarjeni poziciji pa se zaimsko izražene udeležene ne ubesedi, kar vpliva na interferenčni **izpust naslonske oblike** v slovenščini in otežuje razumevanje: *A gyerek_i felkelt. Az anya öltözteti_i. Otrok je vstal. *Mati obleče nam. ga obleče.*

4.1.4 *Interferenčno posnemanje ogovornih oblik osebnega zaimka.* V madžarščini se za vikalne oblike uporablja 3. oseba osebnega zaimka v ednini in množini, pri tem se razlikuje intimna oblika *Maga/Maguk* in formalna oblika *Őn/Őnök*; v slovenščini se za vikanje uporablja 2. oseba osebnega zaimka v množini (redkeje 3. oseba množine pri onikanju in polvikalne oblike). Dvojezični govorec v slovenskih ogovornih oblikah pogosto **substituira** 2. osebo množine s tretjo osebo, tj. namesto vikanja uporabi onikanje: *Hova megy Őn?* → *Kam gredo Oni?* nam. *Kam greste (Vi)?*

4.1.5 *Interferenčno posnemanje razvrstitvenih pravil in funkcij slovničnih besednih vrst.* Med medjezikovne razlike spada tudi različno pojmovanje slovničnih besednih vrst (predlogi, vezniki : postpozicije, vezniki, člen, pomožni glagol, preverb), ki se navadno prekrivajo v funkcijskih vlogah, razlikujejo pa se v razvrstitvenih pravilih.

Slovenski predlogi stojijo pred sklonsko obliko samostalnika in skupaj z njo izražajo slovnična razmerja, ki jih v madžarščini izražajo samostalniki s prislovnimi sklonskimi končnicami in/ali s postponiranimi postpozicijami.⁷ Podobnosti in razlike v izražanju teh razmerij vodijo v slovenščini do **brisanja sklonskih končnic** (*Az úgy alatt por van.* → **Pod postelja je prah.* nam. *Pod posteljo je prah.*) oziroma do **napačne razvrstitve predložne oz. postpozicijske zveze** (*a háború alatti szenvedés* → **med vojno trpljenje* nam. *trpljenje med vojno* → **szenvedés a háború alatti*).

V madžarskem besednovrstnem sistemu predstavljajo značilno podkategorijo nepolnopomenskih besednih vrst skladenjsko ločljivi preverbi,⁸ katerih slovenski ustrezniki so neločljive glagolske predpone. Razlike med obema kategorijama povzročajo v madžarščini **izpust preverba** (*Skloni poleg končnic zahtevajo tudi rabo predlogov.* → **Az eset a ragok mellét a prepozíciók használatát is követeli* nam. *megköveteli.*) ali **neločljivost preverba** od glagola (*Peter ni napisal naloge.* → **Péter nem megírta a leckét* nam. *nem írta meg a leckét.*), ko to skladenjski pomen zahteva; v slovenščini pa

⁷ Postpozicija (névutó) je nenaglašena slovnična beseda, stoji za samostalnikom, ki ga usposobi za vlogo prislovnega določila kraja (tridelni in dvodelni sestav: *a ház alatt—alá—alól, a ház körül—köré* (pod hišo—nad hišo—izpod hiše; okrog hiše)), časa (*két nap múlva, tegnap óta* (čez dva dni, od večeraj)) in abstraktnih okoliščin (*a szomszéd helyett* (namesto soseda), *a tanító miatt* (zaradi učitelja), *pénz nélkül* (brez denarja)). Formalno je samostojna beseda, po funkciji pa spominja na sklonsko končnico (az *aszal* mellét = az *aszal* + -nál (pri mizi)). Veže se s samostalnikom v imenovalniku, redkeje v kakem odvisnem sklonu (npr. v superesivu: *a vonal* + -on át (čez črto)), s pridevniskim obrazilom -i nastopa kot sredstvo atributivizacije (*a ház előtt* + -i fa (drevo pred hišo)). Slovenski ustrezniki madžarskih postpozicij so predlogi, ki sami po sebi nimajo povsem določenega predmetnega pomena, pripomorejo pa, da se pomeni samostalniških besed postavljajo v natančnejša prostorska, časovna, vzročna in druga razmerja. Vsak predlog stoji ob enem ali več sklonih (ne ob imenovalniku), če se veže z različnimi skloni, izraža razna pomenska razmerja (*na stol* — *na stolu* (az *aszal* + -ra — az *aszal* + -on)). Pravi predlogi so nenaglašeni, nepravilni pa so lahko naglašeni, ki sicer nastopajo tudi kot samostalniki (*kraj vasi* — *kraj se razvija*) ali prislovi (*mimo hiše* — *strelja mimo*).

⁸ Madžarski preverbni sistem je glede na rodovno sorodnost tako rekoč brez partnerja; od ugrofinskih jezikov sta mu še najbližja vogulski in ostjaški preverbni sistem. Preverbi so po izvoru smerni prislovi, ki z glagolskim korenem tvorijo zloženko. Oblikovno so samostojne besede (lahko dobijo naglas, imajo svoj besedni red), funkcijsko pa niso samostojne besede: nimajo samostojne pojmovne vsebine in ne morejo dobiti aglutinativnih morfov. Nekateri jezikoslovci imenujejo »igekötö« / praefixum verbele tudi prefixoid, polprefiks, prefiksna prvina (prim. Bussmann, 1983: 134), za razliko od slovenskih predpon jih zaznamujem z izrazom »preverb«.

kalkiranje (*A parazstnak levágták a fejét.* → **Kmetu so posekali glavo nam. odsekali glavo.*) ter **izpuščanje predpone** (*Péter emeli a kezét.* → **Peter digne roko nam. vzdigne roko.*).

4.2 Interferenčni pojavi na oblikospreminjevalni in oblikotvorni ravnini

4.2.1 Interferenčni pojavi zaradi odsotnosti oblikoslovne kategorije

4.2.1.1 Kategorija naravnega in slovničnega spola (tudi podspola) se v slovenščini izraža s slovničnimi sredstvi, v madžarščini kategorija slovničnega spola oblikoslovno ni relevantna, naravni spol se sicer v določenih primerih izraža, toda z leksikalnimi sredstvi. Odsotnost kategorije slovničnega spola v madžarščini interferenčno vpliva na **brisanje spola**, posledično tudi na modifikacijo sklanjatvene in spregatvene paradigme ter na **posploševanje kategorije** moškega spola v slovenščini (**V pečú je gorel nam. V peči je gorelo. *Marija je dobila petico, zato so ga pohvalili.*).

4.2.1.2 Člen je v madžarščini oblikoslovna kategorija, v slovenskem slovničnem sistemu člena (razen v neknižnem jeziku) ni, za izražanje pomenskih funkcij člena se v slovenščini rabijo leksikalna, oblikotvorna in skladenjska sredstva. Odsotnost člena v slovenščini ima dvojni interferenčni vpliv: interferenčni **vdor nedoločnega člena** v slovenščino (prevzem je olajšan s tem, da je nedoločni člen v obeh jezikih identičen s števnikom *egy/en*, npr. *Péter eszik egy almát.* → **Peter je eno jabolko nam. je jabolko.*) ter **pleonastično rabo kazalnega zaimka** v vlogi splošnega določnostnega aktualizatorja (*Péter eszi az almát.* → **Peter je to jabolko.*); v madžarščini je zaznavna interferenčno pogojena **izguba člena** (**Péter eszi almát nam. eszi az almát.*), kar povzroča kršitev skladenjskih pravil in otežuje razumevanje povedi.

4.2.2 Interferenčni pojavi zaradi razlik v notranji členitvi in izražanju oblikoslovnih kategorij

4.2.2.1 Interferenčni pojavi zaradi razlik v spregatvenem sistemu glagola, tj. zaradi razlik v členitvi in izražanju kategorije osebe v osebkovni in predmetni spregatvi glagola: opozicija subjektne in objektne spregatve v madžarščini nima oblikoslovnega ustreznika v slovenščini; do interferenčnih napak v rabi madžarščine prihaja zaradi oblikoslovne nezaznamovanosti predmetne spregatve v slovenščini, npr. *Peter je. Peter je jabolko.* → *Péter eszik. Péter eszi az almát.* → **Péter eszik az almát nam. eszi az almát.*

4.2.2.2 Interferenčni pojavi zaradi razlik v izražanju kategorije svojilnosti. Oblikoslovna zaznamovanost kategorije svojilnosti pri samostalniku v madžarščini predstavlja v slovenščini ničto oblikoslovno kategorijo oz. se ta izraža z drugačnimi sredstvi (s svojilnim pridevnikom in zaimkom, z rodniško obliko samostalnika). Posledice teh razlik se v slovenščini kažejo v interferenčnem **izpustu** (*Találkoztam a barátoddal.* ^{2.os.ed.} → **Srečal sem prijatelja nam. tvojega prijatelja.*) ter v rabi **nepovratnega svojilnega zaimka namesto povratnega** (*Mutasd meg a késedet.* ^{2.os.ed.} → **Pokaži tvoj nož nam. svoj nož.*).

4.2.2.3 Interferenčni pojavi zaradi razlik v izražanju sklonskih razmerij. Sklonska sistema obravnavanih jezikov se tipološko razlikujeta (slovenski je enodimenzionalen, madžarski dvodimenzionalen), zato se v nominalnem sistemu pojavljajo interferenčne napake, ki so posledica napačne **medjezikovne identifikacije**, posebno v rabi predložnih sklonov oz. sklonskih oblik samostalnika v prislovni in vezavni predmetni funkciji. Dvojezični govorec pogosto identificira madžarske sklonske končnice in slovenske sklonske ali predložnosklonske oblike na podlagi njihovih dobesednih prostorskih funkcij (*Rák+ban* ^{inesiv} *halt meg.* → **Umr! je v raku nam. za rakom.*), sklonske oblike v slovenščini pogosto **substituira** s predložnosklonsko obliko, v madžarščini pa s postpozicijsko zvezo (*Pétertől félek.* → **Bojim se od Petra nam. Petra. Peter gre k potoku.* → *Péter megy a folyó felé nam. a folyóhoz.*).

4.2.2.4 Interferenčni pojavi zaradi razlik v notranji členitvi in izražanju kategorije števila. Pri oblikoslovni kategoriji števila so zaznavne razlike v notranji členitvi kategorije, tj. v nasprotju ednina — dvojina — množina (slovenščina) : ednina — množina (madžarščina), ter v oblikoslovnem zaznamovanju nasprotij. V madžarščini kot aglutinativnem jeziku se število pri imenski besedi zaznamuje s posebnim znakom (ed. -Ø, mn. -k oz. -i), v slovenščini pa z večpomensko fuzijsko končnico, ki hkrati zaznamuje več oblikoslovnih kategorij. Pod vplivom madžarščine se v slovenščini pojavlja interferenčno **brisanje morfološko zaznamovane opozicije** med ednino in neednino, zlasti dvojino (*Péter és Anna hazamentek.* → *Peter in Ana so šli domov nam. *sta šla domov.*) ter **singulariziranje** parnih samostalnikov (*Péternek hosszú lába van.* → *Peter ima dolgo nogo nam. *dolge noge.*), v madžarščini pa prihaja do **oblikoslovnega zaznamovanja množine**, kjer se navadno ne zaznamuje, npr. pri samostalnikih za glavnimi števniki ter pri samostalnikih, ki poimenujejo generične pojme in parne dele (*dva človeka* → *két ember nam. *ember, dvigujejo stanarine* → *emelik a lakbéréket nam. *laktórt, S svojimi očmi sem videl.* → *Saját szememmel nam. *szememmel láttam.*).

4.2.2.5 Interferenčni pojavi zaradi razlik v izražanju kategorije glagolskega načina. Slovenščina razlikuje tvorni in trpni glagolski način, madžarski ustreznik kategorije »genus verbi« je »igenem« (vrsta glagolskega dejanja), kamor se uvrščajo tvorne in netvorne (kavzativne, faktitivne, reflektivne in medialne) glagolske vrste, slednje se tvorijo z besedotvornimi sredstvi (obrazili). V slovenščini se netvorni (trpni) glagolski način izraža s posebnimi opisnimi glagolskimi oblikami oz. z oblikami s povratnim zaimkom *se*. Ničta prekrivnost v obeh jezikih se odraža v interferenčnih napakah dvojezičnih govorcev: v madžarščini pogosteje rabijo **analitične oblike** namesto sintetičnih (*Peter pusti Marijo teči.* → *Péter hagyja futni nam. *futtatja Máriát.*) ali pa **posnemajo** slovenske trpne strukture in tako kršijo jezikovno normo (*Pismo je napisano.* → *A levél megírott nam. *meg van írva / A levelet megírták.*). Dvojezični govorec se v slovenščini **izogiba rabe** trpnih struktur, v trpni in refleksivni strukturi pogosto **izpušča** tudi povratni zaimke (*A levelet elküldték* → *Pismo so poslali* nam. *je bilo poslano. Péter mosakodik.* → *Peter umíva nam. *se umíva.*).

4.2.2.6 Interferenčni pojavi zaradi razlik v izražanju kategorije glagolskega vida. Kategorija glagolskega vida se v obeh jezikih delno prekriva v oblikoslovni strukturiranosti dovršnikov (DV), ti se tvorijo s predponami oz. preverbi, razlikuje pa se v strukturiranosti nedovršnikov (NV): madžarski preverbni (navadno dovršni) glagoli namreč nimajo vedno oblikoslovno zaznamovanega nedovršnega vidskega para oz. se ta ne tvori s pripono kot v slovenščini. Opozicija dovršna-nedovršna vidskost (aspektualnost) se v madžarščini lahko izraža s preverbnim glagolom, in sicer z opozicijo ravni besedni red, tj. s preponiranim preverbom (DV) : inverzni besedni red, tj. s postponiranim preverbom (NV) (*Hazajöttem és elolvastam az újságot.* : *Jöttem haza és újságot olvastam.*), poleg tega ima madžarski nepreverbni glagol mnogo širši semantični prostor kot slovenski brezpredpanski glagol, vidskost pa se izraža tudi s skladenjskimi in leksikalnimi sredstvi. Skladenjsko pogojen dovršni aspekt v madžarščini, izražen z nepreverbni glagolom, dvojezični govorec pogosto identificira s slovenskim nedovršnikom, leksikalno pogojen nedovršni vid pa s slovenskim dovršnikom, kar ovira razumevanje vidskega pomena (DV: *Tegnap írt egy levelet.* → *Včeraj je pisal nam. *napísal pismo.* NV: *Többször kap levelet.* → *Večkrat dobi nam. *dobíva pisma.*).

4.3 Interferenčni pojavi na skladenjski ravnini

4.3.1 *Posnemanje, prevzemanje, kalkiranje ter interferenčno izogibanje stavčnim tipom in vzorcem.* Razlike na skladenjski ravnini so opazne v podsistemu stavčnih tipov, podtipov in stavčnih vzorcev. Slovenščina razlikuje enodelne in dvodelne stavke, enodelni stavki so v madžarščini obrobni slóvníčni pojav, večina madžarskih povedi se namreč tvori na podlagi stavčnih vzorcev dvodelnih stavkov. V stični situaciji se pod vplivom madžarščine tudi v slovenščini uporabljajo pretežno dvodelni stavčni tipi (krepke strukture namesto šibkih enodelnih), kar bi lahko označili kot **interferenčno izogibanje posebnim strukturam** (N₁ — Vf pers non cop: *A kályha kialudt.* → *Peč*

je *ugasnila*. nam. Vf non pers non cop non refl — Adv I: *V peči je ugasnilo.*), v obeh jezikih dvojezičnega govorca pa se pojavljajo tudi **skladenjski kalki** (*Péter fázik.* → **Peter zebe* nam. *Petra zebe. Slabo mi je.* → **Rosszul van.* nam. *Rosszul vagyok.*) ter **prevzete skladenjske strukture**, ki se sicer tvorijo z indigenimi jezikovnimi prvini, toda v danem standardnem jeziku niso običajne, razlikujejo pa se tudi od modela v jeziku dajalca. Primer: madžarščina nima posebnega glagola »habeo«, namesto tega uporablja eksistencialni glagol *van* tudi za izražanje posedovanja. Tako se pod vplivom slovenščine v madžarščini pojavljajo strukture z glagolom *birtokol* 'posedovati', ki se prekrivajo s skladenjskim vzorcem slovenske povedi z glagolom *imeti* (*Peter ima hišo.* → *Péter birtokol egy házat.* nam. *Péternek van háza.*), pod vplivom madžarščine pa se za izražanje posedovanja v slovenščini pogosto uporablja eksistencialni glagol (*Péternek szép haja van.* → *Petru so lasje lepi.* nam. *Peter ima lepe lase.*).

4.3.2 *Interferenčni pojavi zaradi razlik v skladenjski vezljivosti.* Izrazit kontrast kažeta jezika v izražanju skladenjske vezljivosti, tj. v oblikoslovnem izražanju zlasti desne vezavne vezljivosti ter v izražanju vezavnih dopolnil v glagolski, pridevniški in samostalniški sintagmi. Kadar med vezavnimi razmerji v danih jezikih ni strukturne prekrivnosti, praviloma prevlada vpliv dominantnega jezika, ki povzroča interferenčno **spremembo sklonskih končnic** (in predlogov) v slovenščini (*Természetes halált halt.* → **Umrl je naravno smrt* nam. *naravne smrti. Az élettől való félelem temette el.* → **Pokopal ga je strah od življenja* nam. *pred življenjem; érceksen gazdag ország* → **v rudah bogata dežela* nam. *z rudami*) oziroma **sklonskih končnic in postpozicijskih zvez** v madžarščini (*Peter nem skrbi za psa* → **Péter nem törődik a kutyáért* nam. *a kutyával; zanimati se za kaj* → **érdeklődik valamiért* nam. *valami iránt*).

Med interferenčne pojave, pogojene z neobvezno skladenjsko ubeseditvijo vezljivostnih vlog v madžarščini, posebno zaimenske udeleženske vloge 'prizadeto', se v uvršča tudi **izpust zaimenskega tožilniškega predmeta** v slovenščini, kjer se ta mora eksplicirati z lastnim fonemskim nizom, vsaj v naslonski obliki, sicer je stavek nepopoln (*Látod a tanárt?* — *Látom* ^{1.os. Os.+3.os. Pr.} → *Vidiš profesorja?* — **Vidim* nam *Vidim ga. Szeretsz?* — *Szeretek* ^{1.os.Os+2.os.Pr.} → *Me ljubiš?* — **Ljubim* nam. *Ljubim te.*).

4.3.3 *Interferenčni pojavi zaradi razlik v pojmovanju in izražanju kongruence.* Interferenčne napake v jezikih dvojezičnih govorcev so pogosto povezane tudi z različnim pojmovanjem smiselnega in oblikovnega zaznamovanja ujemanja v danih jezikih (v madžarščini se posebno v samostalniški sintagmi uveljavlja načelo t. i. smiselnega ujemanja). Dvojezični govorec prenese pravila iz J1 v J2 in tako krši normo v J2. Interferenčne kongruenčne napake — **brisanje ujemanja oz. pleonastično oblikovno zaznamovanje ujemanja** — so zlasti posledica kršitev pravil o številskem in spolskem ujemanju osebkov in povedka (*Az Egyesült Államok megválasztotta új elnökét.* → **Združene države je izvolil* nam. *so izvolile novega predsednika. Svinčnik in zvezek sta na mizi.* → **A ceruza és a füzet az asztalon vannak* nam. *van.*) ter pravil o številskem, spolskem in sklonskem ujemanju prilastka in odnosnice (*két-Ø szép-Ø lány-nak* → **dve lepo dekletu* nam. *dvema lepima dekletoma; dvema človekoma* → **kettő embereknek* nam. *két embernek*).

4.3.4 *Interferenčni pojavi pri upovedovalni kategoriji zanikanja.* Nikalnica v slovenščini ob glagolu premenilno vpliva na skladenjsko izraženost vršilca in prizadetega, ki ju prestavi v rodilnik, ter na izbiro glagolskega vida pri velelniku. Madžarska nikalnica nima take premenilne moči, zato dvojezični govorec »preprostejša oz. krepkejša« **pravila zanikanja interferenčno prenese** tudi v slovenščino in s tem krši knjižno normo (*Nem szeretem a salátát.* → **Nimam rad solato* nam. *solate.*) oziroma pod vplivom krepkejšega pravila zanikanja uporablja samo eno od variantnih oblik (*Az anya nincs a mezőn.* → *Mati ni na njivi.* nam. *Matere ni na njivi. Ne vegyél kenyeret!* → *Ne kupi kruha.* nam. *Ne kupuj kruha.*).

4.3.5 *Interferenčni pojavi na besednoredni ravnini.* Pričakovani besedni red v stavku je v obeh jezikih načeloma prost. Toda glede zaporedja štirih glavnih funkcijskih skladnikov je besedni red v madžarščini bolj vezan kot v slovenščini. Tako dvojezični govorec pod vplivom madžarskega osnovnega besednega reda SOV tudi v slovenskem besednem redu uveljavlja težnjo po **končni stavi povedka** (*Péter KENYERET vesz. → *Peter KRUH kupi nam. kupi KRUH*), pod vplivom slovenskega osnovnega besednega reda SVO (znan je tudi v madžarščini, toda le pri členskem predmetu) se v madžarščini **nevtralni besedni red modificira v emfatičnega** (*Peter bere KNJIGO. → 'Péter žžolvas könyvet (, nem pedig vásárol).* Pod vplivom madžarščine, ki v nepoudarjeni poziciji ne ubeseduje osebnega zaimka v odvisnem sklonu, dvojezični govorec v slovenščini **izpušča zaimenske naslonke** (*Az anyja nem engedte. → *Mati ni pustila nam. ga ni pustila.*) oz. jih **rabi v napačnem zaporedju** (*Péter nem engedett haza. → *Peter ni pustil domov me nam. me ni pustil domov.*), zaradi oblikoslovno prazne vezi v madžarskem imenskem stavku ter sintetične oblike izražanja preteklika (brez pomožnega glagola) pa dvojezični govorec v slovenščini navadno **izpušča ali hiperkorektno uporablja pomožni glagol** (*Az apa és a fia hazamentek → *Oče in sin šli domov nam. sta šla domov. Az anyjám odahaza dolgozik. → *Mati je dela doma nam. dela doma.*).

V stičnih jezikih se razlikuje tudi besedni red v samostalniški besedni zvezi, v madžarščini se jedro samostalniške besedne zveze praviloma širi na levo, samostalnik v slovenščini pa lahko dobi levi in desni prilastek. Posledica teh razlik je zaznavna v interferenčni postdeterminaciji (*kuhanje krompirja → *főzése a krumplinak nam. a krumpli főzése, doktor Kovač → *doktor Kovács nam. Kovács doktor*) oz. predeterminaciji odnosnice (*a krumpli főzése → *krompirjevo kuhanje, Kovács doktor → *Kovač doktor*).

5 Sklep

Protistavna analiza slovnične ravnine stičnih jezikov ter interferenčna analiza napak na tej ravnini je potrdila izhodiščno domnevo raziskave o prepustnosti slovnične ravnine za različne vrste interferenčnih pojavov. Interferiranost izraznih sredstev na slovnični ravnini je namreč v obratnem sorazmerju z njihovo integriranostjo: čim bolj je kak delni jezikovni sistem zaprt in čim večja je genealoška in tipološka razdalja med stičnima jezikovnima sistemoma, tem večja je verjetnost interference in tem manjša je možnost integracije, čeprav obstajajo na skladenjski ravnini transferenčni pojavi posnemanja in kalkiranja skladenjskega vzorca, ki na razumevanje ne delujejo vedno moteče. Ničte kategorije (odsotnost kontrasta) v J1 ali v J2 ter ostre kontrastne kategorije (morfemska členjenost, funkcija, distribucija kategorij) v J1 in J2 navadno izzovejo interferenčne napake, delno kontrastne kategorije pogojujejo transferenčno (posnemanje, kalkiranje, prevzemanje) oblike ali funkcije. Zaradi prevzetega načina mišljenja prihaja do zakritih jezikovnoizraznih (ne samo miselnopredstavnih) sprememb, ki se kažejo v porušenem medmorfemskem (beseda), medbesednem (besedna zveza, stavek), medstavčnem in medpovednem razmerju. V bistvu gre za kršenje slovničnega pomena, ker se misel ne oblikuje po izdelanih jezikovnosistemskih vzorcih.

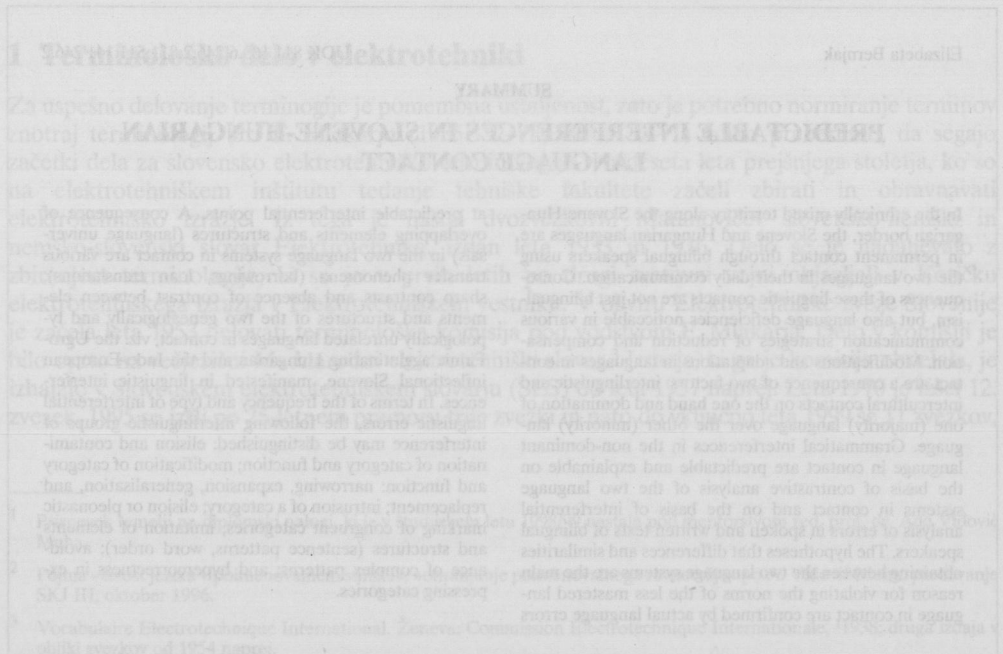
Literatura

- Balázs, J. (1989). *Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. Areális nyelvészeti tanulmányok.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bernjak, E. (1998). *Jezikovnosistemski razlogi primanjkljaja v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku.* Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bussmann, H. (1983). *Lexikon der Sprachwissenschaft.* Stuttgart: Alfred Körner Verlag.

- É. Kiss, K.; Kiefer, F.; Siptár, P. (1998). Új magyar nyelvtan. Budapest: Osiris.
- Emericzy, T. (1980). Faux amis in ungarisch-deutscher Relation. V: Juhász, János (ur.) Kontrastive Studien Ungarisch-Deutsch. Budapest: Akadémiai Kiadó, 49–64.
- Gnutzmann, C. (ur.) (1990). Kontrastive Linguistik (Forum angewandte Linguistik, Bd. 19). Frankfurt/M.: Lang.
- Juhász, J. (1970). Probleme der Interferenz. Budapest — München: Akadémiai Kiadó-Max Hueber Verlag.
- Katsikas, S. (1995). Fehler im Fremdspracherwerb: Vorschläge für eine Typologie von Fehlerursachen. *Moderne Sprachen* 39/1–2. Salzburg.
- Keszler, B. (1990). Neuere grammatikalische Veränderungen im Ungarischen. V: *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 5. Berlin/Budapest, 167–188.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Weinreich, U. (1977). *Sprachen in Kontakt*. München: Beck.

0 Uvod

Znanstveno razumevanje zahteva največjo možno mero nedvoumnosti, saj gre pri tej zvezi za čisto obvestilno vlogo (Skubic, 1994/95: 156, 160). Obvestilno težko je za znanstveni terminologiji, ki je načeloma enopomenska, neekspresivna in zato nedvomna. Terminologija je pomembna del celotne leksike knjižnega jezika. Naloga živostnega jezika v pomenskovalnem smislu je na področju znanosti zelo očitna, saj se v njenem okviru vsak dan pojavijo množica novih predmetnosti, razvoj vsake znanosti torej zahteva sekasen razvoj pojmovanja. Nova pojmovanja nastajajo s sredstvi in po zakonitostih lastnega ali tujeja jezikovnega sistema. V prispevku smo oba vira še dodatno razčlenili in s statistično terminološke samozadostnosti opredelili elektrotehniško vedo.

Elizabeta Bernjak

UDK 811.163.6*246.2:811.511.141*246.2

SUMMARY

PREDICTABLE INTERFERENCES IN SLOVENE-HUNGARIAN LANGUAGE CONTACT

In the ethnically mixed territory along the Slovene-Hungarian border, the Slovene and Hungarian languages are in permanent contact through bilingual speakers using the two languages in their daily communication. Consequences of these linguistic contacts are not just bilingualism, but also language deficiencies noticeable in various communication strategies of reduction and compensation. Modifications and adaptations in languages in contact are a consequence of two factors: interlinguistic and intercultural contacts on the one hand and domination of one (majority) language over the other (minority) language. Grammatical interferences in the non-dominant language in contact are predictable and explainable on the basis of contrastive analysis of the two language systems in contact and on the basis of interferential analysis of errors in spoken and written texts of bilingual speakers. The hypotheses that differences and similarities obtaining between the two language systems are the main reason for violating the norms of the less mastered language in contact are confirmed by actual language errors

at predictable interferential points. A consequence of overlapping elements and structures (language universals) in the two language systems in contact are various transfer phenomena (borrowings, loan translations), sharp contrasts and absence of contrast between elements and structures of the two genealogically and typologically unrelated languages in contact, viz. the Ugro-Finnic agglutinating Hungarian and the Indo-European inflectional Slovene, manifested in linguistic interferences. In terms of the frequency and type of interferential linguistic errors, the following interlinguistic groups of interference may be distinguished: elision and contamination of category and function; modification of category and function: narrowing, expansion, generalisation, and replacement; intrusion of a category; elision or pleonastic marking of congruent categories; imitation of elements and structures (sentence patterns, word order); avoidance of complex patterns; and hypercorrectness in expressing categories.

Nataša Logar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 811.163.6'276.6:621.3

Elektrotehniška terminologija glede na izvorni jezik¹

Nova poimenovanja nastajajo s sredstvi in po zakonitostih lastnega ali tujega jezikovnega sistema, znotraj obeh je mogoče ločiti več skupin. Obravnava elektrotehniške terminologije glede na izvor je pokazala, da je pomembnejši vir za strokovna poimenovanja v tej stroki tuji jezikovni sistem.

0 Uvod

Znanstveno razumevanje zahteva največjo možno mero nedvoumnosti, saj gre pri tej zvrsti za čisto obvestilno vlogo (Skubic, 1994/95: 156, 160). Obvestilno težišče je na znanstveni terminologiji, ki je načeloma enopomenska, neekspresivna in zato nedvoumna. Terminologija je pomemben del celotne leksike knjižnega jezika. Nujnost živosti jezika v poimenovalnem smislu² je na področju znanosti zelo očitna, saj se v njenem okviru vsak dan pojavi množica novih predmetnosti; razvoj vsake znanosti torej zahteva sočasen razvoj poimenovanj. Nova poimenovanja nastajajo s sredstvi in po zakonitostih lastnega ali tujega jezikovnega sistema. V prispevku smo oba vira še dodatno razčlenili in s stališča terminološke samozadostnosti opredelili elektrotehniško vedo.

1 Terminološko delo v elektrotehnikih

Za uspešno delovanje terminologije je pomembna ustaljenost, zato je potrebno normiranje terminov znotraj terminologij. Pri F. Mlakarju (1985: 72–75, 1983: 70–71) lahko preberemo, da segajo začetki dela za slovensko elektrotehniško terminologijo v trideseta leta prejšnjega stoletja, ko so na elektrotehniškem inštitutu tedanje tehniške fakultete začeli zbirati in obravnavati elektrotehniško izrazje. Iz tega je nastal dvozvezkovni Matanovičev slovensko-nemški in nemško-slovenski slovar Elektrotehnika, izdan leta 1933 in 1936. Delo se je nadaljevalo z zbiranjem terminologije, ki so jo v prvih letih po drugi svetovni vojni objavljali v Kotičku elektrotehniškega izrazja v Elektrotehniškem vestniku. V okviru Elektrotehniške zveze Slovenije je začela leta 1953 delovati terminološka komisija pod vodstvom F. Mlakarja. Delo v komisiji je bilo oprto na večjezični Mednarodni elektrotehniški slovar.³ Izrazje, ki ga je komisija obdelala, je izhajalo v Slovenskem elektrotehniškem slovarju (SES) od leta 1957 naprej. Leta 1970 je izšel 12. zvezek, 1995 so izšli po 25-letnem premoru trije zvezki in nato do vključno leta 1999 še 11 zvezkov,

¹ Prispevek temelji na diplomski nalogi, ki je v študijskem letu 1998/99 nastala pod mentorstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muha.

² Pojma »živost jezika v poimenovalnem smislu«, »ohranjanje poimenovalnega ravnotežja« po A. Vidovič Muha, predavanje SKJ III, oktober 1996.

³ Vocabulaire Electrotechnique International. Ženeva: Commission Electrotechnique Internationale, '1938; druga izdaja v obliki zvezkov od 1954 naprej.

tako da slovar danes sestavlja 26 zvezkov.⁴ Razdeljen je po področjih elektrotehniške vede, npr. elektronika, elektroakustika, stroji in transformacije. V njem so (bile) poleg slovenskih izrazov in definicij še srbohrvaške, francoske, angleške, nemške in italijanske ustreznice.⁵ Del elektrotehniškega izrazja je vključen tudi v Splošni tehniški slovar (STS).

2 Vzorec in izhodiščne opredelitve

2.1 Vir za obravnavo elektrotehniške terminologije je bila edina znanstvena revija te stroke v Sloveniji — Elektrotehniški vestnik (EV), tega mi je v pogovoru (13. 4. 1999) predstavil njegov glavni urednik prof. dr. Baldomir Zajc, ki opravlja to nalogo od leta 1985. V letu 1999 je izhajal 66. letnik te revije, ki je podnaslovljena z Glasilo slovenskih elektroinženirjev in elektrotehnikov in ki s članki s področja računalništva, informatike, medicine in strojništva sega tudi preko meja elektrotehnike. V njem objavljajo znanstvene in strokovne, pregledne in poučne članke. Naročniki in bralci revije so elektrogospodarska podjetja, pa tudi raziskovalne ustanove in naravoslovne fakultete. Nekaj let po nastanku je vzporedno izhajal prevod EV v srbohrvaškem jeziku, nato sta se obe izdaji družili — članki so bili objavljeni v slovenščini ali srbohrvaščini, torej v tistem jeziku, v katerem so članke napisali že avtorji sami. Po osamosvojitvi Slovenije člankov v srbohrvaščini niso več objavljali, pojavila pa se je težnja po objavi člankov v angleščini in celo misel, da bi bila revija samo angleška. Uredništvo je temu nasprotovalo, saj se je zavedalo, da že zaradi širše področne zasnove, kakršna je za slovenski prostor potrebna, v mednarodnem prostoru pa nezanimiva, ne more tekmovali z ozko specializiranimi tujimi publikacijami; ker pa so začeli avtorji sami pošiljati članke v angleščini, so sprejeli kompromis, po katerem je bilo v času pogovora z urednikom v EV po njegovih besedah objavljenih do 30 % v angleščini napisanih člankov. O vlogi revije v razvoju slovenskega znanstvenega jezika je sogovornik še povedal:

»Slovenskemu jeziku se ne moremo odpovedati, saj je naša tradicionalna naloga, da gojimo slovensko tehniško besedo. Nihče tega ne bo mogel storiti za nas. Zato bi bil prehod na angleški jezik neodgovorno dejanje. EV je desetletja pomagal pri oblikovanju slovenskega tehniškega jezika, tako da danes lahko tečejo predavanja na elektrotehniških in sploh tehniških fakultetah na slovenskih univerzah v slovenskem jeziku.«

2.2 Vzorec za obravnavo izvornosti elektrotehniškega izrazja je nastal z izpisom vseh, tj. 352 elektrotehniških terminov (samostalnikov in samostalniških besednih zvez)⁶ iz zadnje (5.) številke EV iz leta 1998 (gl. seznam virov), ki vsebuje 13 člankov z naslednjih področij: telekomunikacije, energetika, meritve, teorija vezij in sistemov, računalništvo, simulacije, teorija obdelave signalov, biomedicina. Med njimi je pet člankov v angleščini; tu so bili izpisani termini iz slovenskega povzetka. Strokovnost in elektrotehniškost izpisanih leksemov smo preverjali v STS, SES, Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) in pri informatorju.⁷ Opuščena je bila množica terminov, ki so prvotno del terminologije drugih strok (zlasti tehnike, strojništva, matematike, fizike, geometrije, statistike, računalništva). Določanje meje med terminologijami v interdisciplinarnih vedah je še posebej neahvalno početje, zato je bilo za ozko elektrotehniško izbrano — in torej tudi vključeno v vzorec — le tisto izrazje, ki ima v enem od naštetih slovarjev definicijo ob kvalifikatorju za elektrotehniko⁸ ali pa mi ga je kot takega potrdil informator.

⁴ Podatki so bili deloma dobljeni iz Cobissa (izpis 3. 5. 2001), deloma pa s pregledom v Centralni tehniški knjižnici in knjižnici Fakultete za elektrotehniko v Ljubljani (obisk 8. 5. 2001).

⁵ V zadnjih treh zvezkih srbohrvaških in italijanskih ustreznici ni več.

⁶ A. Vidovič Muha (2000: 26) navaja, da so termini »v veliki večini samostalniški, v slovenščini večinoma s privedniškim prilastkom«.

⁷ Aleš Bardorfer, v času nastajanja diplomske naloge absolvent robotike na Fakulteti za elektrotehniko v Ljubljani.

⁸ Izjema so le računalniški termini (npr. računalnik, programiranje, koda), ki so v SSKJ označeni s kvalifikatorjem *elekt.* (tudi STS iz let 1962 in 1964 nima posebne oznake za računalniško izrazje, ampak je to mogoče v njem najti pod oznako

2.3 Izvornost je bila določana tako, da je bil vsak izpisani termin uvrščen le v eno skupino. Ker gre (po Vidovič Muha, 1988a) tako kot pri besedah tudi pri strokovnih stalnih besednih zvezah za poimenovalne enote, saj je razlika med eno- in večbesednim poimenovanjem samo izrazna, smo izrazno podobo terminov pri določanju izvornosti upoštevali šele na drugi ravni, to pa je zahtevalo določene vnaprejšnje omejitve: (a) v skupino terminov, nastalih po besedotvornih pravilih lastnega jezikovnega sistema, smo uvrstili samo (eno)besedne tvorjene termine;⁹ (b) večbesedna poimenovanja, ki imajo neprevzeto jedro in določilo in pri katerih nobeno od njiju ni pridobilo strokovnega pomena s pomenskim prenosom, tvorijo v skupini terminov iz lastnega jezikovnega sistema posebno skupino, medtem ko se večbesedni termini s prevzetim določilom in jedrom razen na izrazni ravni ne razlikujejo od prevzetih enobesednih terminov in so zato združeni v isto skupino; (c) temeljna delitev na izvornost iz lastnega in tujega jezikovnega sistema je zahtevala pri večbesednih terminih posebno, kombinirano, izvornostno skupino. Razen teh treh (lahko) vse druge skupine vsebujejo tako eno- kot večbesedne termine, če je med njimi oz. med jedrom in določilom po izvoru kakšna razlika, pa je to opredeljeno pri skupinah samih.

2.4 Že uvodoma velja izpostaviti tudi dve skupini terminov, ki se sicer v našo tipologijo izvornosti uvrščajo brez posebnosti, imajo pa določene skupne izvornostne lastnosti.

2.4.1 Prva je skupina večbesednih terminov s tujejezično lastnoimensko prvino v podstavi levega prilastka. Po B. Košmrlj - Levačič (1998: 140) je tip večbesednih poimenovanj, nastalih iz priimkov resničnih oseb, zlasti raziskovalcev, zaslužnih za nova spoznanja, izrazito odprt za tvorbo novih strokovnih izrazov za zakone, načela, pravila, naprave idr. Ti termini so glede na to, ali imajo jedro in/ali še kakšno določilo neprevzeto ali prevzeto, uvrščeni v skupino kombiniranih poimenovanj ali pa v skupino oblikoslovno in besedotvorno prevzetih terminov.

2.4.2 Druga je skupina večbesednih poimenovanj, ki imajo kratično določilo, pri čemer je podstava kratice (vsaj deloma) slovenska ali pa (v vzorcu še pogosteje) angleška, npr. *ML niz*.¹⁰ Kombinacije večbesednega termina z angleškim kratičnim določilom in vsaj podomačenim jedrom na začetku raziskave nismo predvideli, ker pa se pojavlja le v enem članku (sicer dveh avtorjev), bi bilo treba za sodbo o uveljavljenosti tega tipa poimenovanja v elektrotehniki pregledati širše gradivo; da pa agresivno prodira v slovenski strokovni jezik, potrjujeta tudi analizi strokovnega izrazja T. Leben - Pivk (1998) na področju gumarstva in L. Bokal (1998) na področju avtomobilizma. Ti termini so bili enako kot termini iz pravkar opisane skupine (2.4.1) glede na (ne)prevzetost drugega ali drugih členov besedne zveze uvrščeni v skupino kombiniranih terminov ali pa v skupino v celoti prevzetih terminov (kratični prilastki se namreč izgovarjajo po slovensko, s tem pa so zapustili raven citatnosti (o tem tudi v nadaljevanju)).

3 Tipologija elektrotehniške terminologije glede na izvorni jezik¹¹

Termine smo glede na izvor najprej ločili v dve že v uvodu omenjeni skupini: na termine, ki so po izvoru iz lastnega, in na termine, ki so po izvoru iz tujega jezikovnega sistema.¹²

el. (= elektrotehnika)); ti v vzorec kljub kvalifikatorju niso bili uvrščeni, nasprotno pa so bili izrazi, ki jih SSKJ določa s kvalifikatorjem *rad.* (= radiotehnika, radiotelevizija), STS pa s kvalifikatorjem *el.*, obenem pa jih je mogoče najti tudi v SES, v vzorec vključeni.

⁹ Kot tvorjenih/netvorjenih nismo opredeljevali jeder ali določil v večbesednih terminih, ker je, kot že rečeno, večbesedni termin v celoti ena poimenovalna enota (o tem in o pojmu leksem gl. Vidovič Muha, 2000).

¹⁰ Zapis terminov je tu enak kot v gradivu.

¹¹ Merila za tipologijo so bila večinoma opredeljena v pogovoru z mentorico.

¹² Izvornostne skupine so grafično predstavljene na str. 50.

3.1 Termini iz lastnega jezikovnega sistema

3.1.1 V okviru lastnega jezika smo najprej izločili skupino **enobesednih netvorjenih terminov s prvotnim strokovnim pomenom, ki so nastali brez kakršnegakoli vpliva tujega jezika**. Taka skupina terminov se zdi realna, vendar pa v vzorcu zanj nismo našli nobenega primera. Vzrok je verjetno v tem, da tak termin hitro preide med splošno leksiko knjižnega jezika in s tem razširi področje svoje rabe, spomin na to, da je bil izraz najprej termin in šele nato »samo« neterminološki leksem, pa se izgubi.

V vzorcu sta bili v okviru lastnega jezikovnega sistema relevantnejši skupina tvorjenih terminov in skupina terminov, ki so to postali po enem od postopkov večpomenskosti.

3.1.2 **V skupino tvorjenih terminov (30; 8,5 %)**¹³ smo uvrstili tiste enobesedne termine, ki so glede na izvor besed v skladenjski podstavi tvorjeni iz domače besedotvorne podstave in domačega obrazila, npr. *spremenljivka* ← [tista, ki je] spremenljiv[-a]; [] → -ka, spremenljiv-, ali pa iz prevzete besedotvorne podstave in domačega obrazila,¹⁴ npr. *elektronka* ← [tista, ki ima] elektron[-e]; [] → -ka, elektron-. Še nekaj primerov: *izhodišče*, *preklop*, *vod*; *magnetenje*, *modeliranje*. Sem sodijo tudi termini, ki so lahko nastali po pravilih poenobesedenja, npr. *napetostnik* ← napetostni merilni transformator; *merilnik*, *tokovnik*, *usmerjevalka*.

3.1.3 **Tvorba terminov po enem od postopkov večpomenskosti** (gre seveda za leksikalizirane lekseme) je strokovno »poimenovanj/e/ česa z besedami, ki so pomensko že zasedene« (Vidovič Muha, 1972: 41), povezana pa je s spreminjanjem pomenskih sestavin.¹⁵ V vzorcu je bilo mogoče najti primere za metaforo, metonimijo in pomensko vsebovanost, torej za tri od štirih tipov večpomenskosti (o tem gl. Vidovič Muha, 1986, 2000a, 2000b), nismo pa našli primera za sinekdoho.

Tu je potrebno še dodatno pojasnilo o upoštevanju izrazne podobe termina: če je bilo mogoče večbesedni termin samo zaradi jedra ali samo zaradi določila uvrstiti v katero od skupin po pravilih večpomenskosti nastalih terminov, smo ga vanjo tudi uvrstili, čeprav bi zaradi v tem smislu »neupoštevane« sestavine besedne zveze lahko termin sodil tudi v katero drugo skupino, npr. *jalova energija* je uvrščena v skupino po metaforični poti nastalih terminov, čeprav ima prevzeto jedro.

3.1.3.1 V tej skupini je bilo največ primerov, 24 (6,8 %), **po metaforični poti** nastalih terminov,¹⁶ npr. *vrata* — osnovni pomen (SSKJ, V):¹⁷ ODPRTINA v zidu, steni, ki omogoča dostop v notranjost česa; metaforični pomen (SSKJ, V): PREKLOPNO VEZJE v računalniku, *skozi* katero v določenih okoliščinah prehajajo informacije.

Pri vseh primerih iz vzorca gre za termine, pri katerih se je v metaforičnem pomenu spremenila UPS (gl. velike tiskane črke pri primeru *vrata*), povezovalni element med obema pa je bila vsaj ena

¹³ Prva številka v oklepaju pomeni število vseh terminov v tej skupini (ker se zdijo zanimivejši, bomo navedli vse primere samo pri terminih, nastalih po prenosu pomena, pri ostalih skupinah pa se bomo omejili na nekaj primerov); druga številka pomeni delež v celotnem vzorcu.

¹⁴ Prevzeti so praviloma le glavni členi besedne družine.

¹⁵ O tem piše A. Vidovič Muha (1986, 2000a, 2000b). Od tam povzeto: besedni pomen je definiran kot razločevalni zbir najmanjših pomensko relevantnih predmetnostnih lastnosti, t. i. pomenskih sestavin (PS), katerih hierarhija temelji na dveh različnih vlogah, ki jih imajo znotraj leksemsega pomena: uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) opredeljuje pomen leksema z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno hierarhično višje pojmovno in s tem (lahko) tudi pomensko polje, razločevalna pomenska sestavina (RPS) pa predmetnost opomeni pomensko razločevalno znotraj iste uvrščevalnosti.

¹⁶ Podobno R. Hrovatič (1992: 61) ugotavlja za terminologijo nasploh.

¹⁷ Razlage iz slovarjev so večinoma prirejene.

skupna vsebinska lastnost (pri primeru *vrata* celo RPS, gl. podčrtano); povsod lahko torej govorimo o specificirajoči metafori (za razliko od generalizirajoče, ki ima pri motivirajočem in motiviranem pomenu isto UPS, gl. Vidovič Muha, 2000a: 100–105, 2000b: 142–154).

V celoti je metaforični le en večbesedni termin (*sklenjeni vhod* 'sponki, kratko vezani'), v ostalih primerih gre za enobesedno poimenovanje ali pa je metaforično le jedro oz. le določilo v večbesednem poimenovanju: *vrata*, *kukavica*, *lezenje*, *napajanje*, *presluh*, *robustnost*, *sponka*, *stresanje*, *uglasitev*; (*časovni korak*, (*eksponencialno*) *glajenje*, (*nosilna*) *tuljava*, (*povratna*, *regulacijska*) *zanka*; *jalova* (*energija*, *moč*), *skočn-a/-o* (*sprememba*, *frekvenca*, *povečanje*, *zmanjšanje*), *spiralasto* (*navitje*), *visoka* (*napetost*), *beli* (*šum*).

3.1.3.2 Pri **po metonimični poti** nastali leksiki po A. Vidovič Muha (2000a, 2000b) velja, da vstopi nova UPS, PS motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni RPS, npr. (*brezžična*) *telefonija* — osnovni pomen (SSKJ, V): PRENAŠANJE GOVORA z električnim tokom ali elektromagnetnimi valovi na daljavo; metonimični pomen (SSKJ, V): VEDA o tem prenašanju.

Vseh primerov je v vzorcu 9 (2,6 %). Podobno pomenskosestavinsko razlago kot (*brezžična*) *telefonija* imajo še *arhitektura* (*vezja*) in *telekomunikacije*, pri ostalih pa je metonimično določilo, ki (po Hrovatič, 1992: 61) določa jedro samo posredno, tako da določa predmet ali dejavnost, ki je povezana z jedrom. V okviru RPS torej nastopa samostalniki, na katerega se nanaša določilo. Samostalniško jedro je pri tem ohranilo pomenske sestavine osnovnega pomena, jedro se v okviru pomenskih sestavin ponovi, določilo tudi, toda tako, da določa jedro posredno, preko besede, ki je povezana z jedrom. Torej: *izmenični motor* 'motor z izmenično napetostjo/tokom'; *kazalčni diagram* 'diagram kazalcev napetosti/toka'; *naključno vzorčenje* 'vzorčenje v naključnih časovnih trenutkih'; *smerni graf* 'graf smeri tokov'; *stresana induktivnost* 'induktivnost, ki je posledica stresanih magnetnih silnic'; *večprehodna shema* 'shema večprehodnega algoritma'.

3.1.3.3 Pri razmerju **pomenske vsebovanosti** gre za to, da je določen (nepri) pomen ali več pomenov vsebovanih v določenem, največkrat prvem oz. izhodiščnem pomenu, na ravni vseh stopenj drugotnih pomenov gre za dosledno ohranitev vseh PS pomena, ki je v nadpomenski vlogi, in sicer na ravni UPS podpomenskega pomena, dodatno pa se kot RPS (gl. podčrtano spodaj) opomenijo tiste vsebinske lastnosti izhodiščnega pomena, ki so za drugotni pomen relevantne (Vidovič Muha, 2000b: 121–122).

V vzorcu smo našli 3 (0,8 %) take termine, npr. (*beli*) *šum* — osnovni pomen (SSKJ, IV): neizraziti, nezveneči, med seboj pomešani glasovi; drugotni pomen (STS, II): mešanica zvokov, navadno slučajnih, ki nimajo jasno izraženih frekvenčnih komponent. V drugotnem pomenu so (*beli*) *šum* še vedno pomešani, neizraziti glasovi, terminološka natančnost pa je dosežena z dodatno RPS. Ker je primerov malo, v literaturi pa pomenska vsebovanost s primeri iz terminologije ni podprta, bomo tu navedli pomenskosestavinsko razlago tudi ostalih dveh:

- (*sistemski*) *pogrešek* — osnovni pomen (SSKJ, III): star. napaka:¹⁸ kar ni v skladu z zahtevanimi lastnostmi; drugotni pomen (SES): odklon od prave vrednosti, posledica nepopolnih merilnih instrumentov;
- (*statorska*) *upornost* — osnovni pomen (SSKJ, V): lastnost upornega (uporen: ki se (rad) upira); drugotni pomen (SSKJ, V): lastnost, da se upira prevajanju električnega toka.

Naj ob koncu obravnave terminov, nastalih po enem od tipov večpomenskosti, dodamo, da so seveda možne tudi terminološke stalne besedne zveze, katerih jedro in določilo sta po nastanku

¹⁸ Termin *pogrešek* ima v SSKJ kvalifikator *starinsko* in zraven navedeno sopomenko *napaka*. Izraz je torej v splošni rabi opuščen, v elektrotehniški terminologiji pa se še vedno uporablja. V SES (Merilni sistemi, 1961: Predgovor) je navedeno, da je potrebno opustiti izraz *napaka* v terminih *absolutna napaka*, *napaka faze*, *napaka kota*, *napaka prestave*, *relativna napaka* in ga zamenjati s *pogrešek*. Očitno se je tudi v terminološko rabo vsiljevala sopomenka, ki pa do danes, po izpisu in informatorjevem pojasnilu sodeč, še ni nadomestila *pogreška*, se pa hkrati kljub opozorilu v SES tudi ni opustila, saj se še vedno uporabljata oba izraza.

različna glede na tip večpomenskosti. Na osnovi tu ugotovljenih majhnih deležev terminov, katerih strokovni pomen je drugotni, je mogoče sklepati, da so taka poimenovanja redkejša, v našem vzorcu le pravkar obravnavani *beli šum* z metaforičnim določilom in po pomenski vsebovanosti nastalim jedrom. Ker je to edina izjema k uvodni opredelitvi, da so termini uvrščeni le v eno izvornostno skupino, smo se odločili, da zanjo ne uvajamo posebne kategorije, ampak na te kombinacije samo posebej opozorimo.

3.1.4 Težnja po natančnem razločevanju pri poimenovanju strokovne predmetnosti je vzrok, da je v vzorcu večja polovica terminov večbesednih. Glede na (ne)prevzetost korenskega morfema jedra in/ali določila¹⁹ ločimo več skupin, v celoti iz lastnega jezikovnega sistema pa izvirajo tisti termini, ki imajo **neprevzeto tako določilo kot jedro** (30; 8,5 %): *brezžična zveza, časovni prostor, krmilna stopnja, močnostni pretvornik, oddajna naprava*. (Ostale skupine večbesednih terminov bodo predstavljene v nadaljevanju.)

3.2 Terminizacija tujega jezikovnega sistema

Razvoj vsake znanosti zahteva sočasen razvoj strokovnega izražanja, ker pa tvorba terminov v jeziku ni spontana, je prevzemanje pomemben način ohranjanja poimenovalnega ravnotežja v jeziku, stroka namreč sprejema s predmeti in pojmi tudi poimenovanja iz tujega jezika, navadno tistega, ki ima glede na stopnjo znanstvenega razvoja najbolj razvito stroko in s tem najbolj izdelan pojmovni sistem. Prevzemanje je za jezik naravno in je značilno za oblikovanje terminologije — pa ne samo terminologije — vseh nacionalnih jezikov.

A. Vidovič Muha (1986b) je zapisala, da medjezikovni vplivi povzročajo v slovenskem znanstvenem jeziku spremembe, ki so (a) izražene, tj. vezane na ohranjanje tuje izrazne podobe na predmetnopomenski ravni, ko gre za korenske morfeme in njihove obrazilne pretvorbe, in na slovnični ravni, ko gre za citatnost predlogov, končnic, veznikov, ali (b) zakrite, torej miselnopodstavne ali pa jezikovnorazmerne — vezane predvsem na jezikovna razmerja znotraj besede ali med besedami, besednimi zvezami, stavki. K tovrstnim zakritim spremembam sodi tudi prevzemanje tujejezičnih skladenjskih vzorcev pri večbesednih terminih (Gorjanc, 1996; 252, 256–257), npr. *vektor izhodov* namesto **izhodni vektor*, pri uvajanju novega termina pa so v besedilu lahko dodani besedilni kazalci neustaljenosti: *oklepaj, narekovaj, besedna zveza tako imenovani, ločni veznik ali in ležeči tisk*, npr. *tokovni merilni transformator (tokovnik), tako imenovani »generatorski režim«, t. i. modulmeter, stikalo 'naprej' (FWD, 'forward')*.

Glede na stopnjo prilagojenosti prevzetega leksema ločimo več skupin.

3.2.1 **Citatne** so tiste prevzete besede in besedne zveze, ki jih puščamo nespremenjene in se torej pišejo, **izgovarjajo** (poudarila N. L.), pregibajo ter vežejo druga z drugo tako kot v izvornem jeziku (Slovenski pravopis 1 (SP), 1994: 32). Po V. Gorjancu (1996: 255) pomenijo popolnoma pasiven odziv uporabnikov jezika prejemnika in imajo status začasnih ter puščajo odprto možnost za ustreznega domačega, ob ne dovolj hitri reakciji pa takšno stanje največkrat vodi v oblikoslovno-besedotvorno prevzetost.

V vzorcu smo našli en citat, tj. *soft handoff*. Sprva se je zdelo, da sodi v to skupino tudi tip kratičnih poimenovanj, kakršno je npr. *MSK (Minimum Shift Keying)*. Takšnih terminov je v vzorcu 5 (1,4 %), vsi imajo angleško podstavo, ki je ob prvi rabi v besedilu pripisana v oklepaju, kar nakazuje, da so ti termini novi, še neustaljeni, vendar pa: ker se po informatorjevi zatrditvi že izgovarjajo po slovensko²⁰ (to pa omili njihovo tujost in ugodno vpliva na ohranitev in sčasoma tudi

¹⁹ Za razliko od tvorjenk, kjer smo le-te uvrstili v lastni jezikovni sistem že, če so imele domače obrazilo, korenski morfem pa je bil lahko prevzet.

²⁰ Med drugimi je v vzorcu tudi *GSM (Global System for Mobile Communications)*, ki je danes tudi širše rabljen in ustaljen izraz in, zanimivo, kljub neterminološki rabi ali pa ravno zaradi nje še vedno izgovarjan tudi po angleško.

ustalitev), teh terminov ne moremo več šteti med citatne, ampak med prevzete, zato so prišteti k skupini oblikoslovno in besedotvorno prevzetih terminov, čeprav je njihova besedotvorna produktivnost omejena. Izgovorna podomačenost je lastna tudi vsem prevzetim kratičnim prilastkom v večbesednih terminih (obravnavano zgoraj, točka 2.4.2).

3.2.2 Druga skupina so **pomenski kalki**.²¹ Število primerov iz vzorca (54; 15,3 %) kaže, da postaja kalkiranje v slovenščini zelo pogost način prevzemanja terminologije, npr. *tok*; ang. *current*, franc. *courant*, italij. *corrente*, shrv. *struja*, nem. *Strom*.²² V glavnem so kalkirana jedra večbesednih strokovnih poimenovanj, npr. (*kalibracijsko*) *breme*, lahko pa tudi celotna besedna zveza, npr. *delovna točka*. Večina kalkiranih terminov je najprej dobila terminološki pomen s pomenskim prenosom, šele kot takšni so bili potem morfološko prevedeni v slovenščino (prim. *breme*, *dobitek*, *vodnik*, *pas*, *skakanje*, *kletka* idr.), zato V. Gorjanc (1996: 252) upravičeno opozarja, da je prav pri kalkiranju predvsem zaradi težko določljive ustreznosti metaforičnega poimenovanja večkrat težko govoriti o jezikovnosistemski neustreznosti, kajti metaforična poimevalna pot kot vir novih terminoloških poimenovanj zaradi skupne kulturne izkušnje lahko ustreza tudi jeziku prejemnika. Kateri tuji jezik je prvi oblikoval ime predmetnosti in iz katerega jezika je bilo poimenovanje, na osnovi katerega je nastal slovenski prevod, je težko reči. Sodeč po francoskih, angleških, nemških, srbohrvaških in italijanskih ustreznica v SES, so poimenovanja, nastala s prenosom pomena, zelo dovzetna za kalkiranje tudi v naštetih jezikih in zato ni lahko ugotoviti, v katerem jeziku je poimenovanje nastalo najprej, zanemarljivo pa tudi ni dejstvo, da je SES narejen na osnovi večjezičnega Mednarodnega elektrotehniškega slovarja, in je zato izraz, ki je bil že tako ali tako tudi v drugih jezikih kalkiran, tudi v slovenščino »samo«²³ preveden po morfemih.

3.2.3 *Prevzemanje na oblikoslovni in besedotvorni ravni* — Slovenski knjižni jezik prevzete besede in besedne zveze prilagaja v izgovoru, na oblikoslovni in besedotvorni ravni, v pisavi pa loči popolno in delno poslovenitev (SP, 1994: 31–32). Skupina v tem smislu popolnoma poslovenjenih terminov je v vzorcu največja (117; 33,2 %), sem sodijo tako enobesedna (47) kot večbesedna poimenovanja (70), med večbesednimi tudi, kot smo že opozorili, poimenovanja s tujo lastnoimensko prvino v podstavi prilastka, poimenovanja s prevzetim kratičnim prilastkom, prav tako pa tudi kratični termini s tujo, pisno celo citatno, podstavo, npr. *absorpcija*, *agregat*, *akumulator*, *modulmeter*, *rotor*, *frekvenčna disperzija*, *generatorski režim*, *histerezni regulator*, *kontrolni instrument*, *Markov proces*, *Parsevalov teorem*,²³ *metoda SOLT* (*short-open-load-through*), *FFH* (*Fast Frequency Hopping*). Ti termini so ustaljeni, zamenjava s popolnoma slovensko ustreznico je skoraj nemogoča in povsem nesmiselna. Pri poimenovanjih s prevzetim kratičnim prilastkom je treba še opozoriti, da tudi če je avtor citatno podstavo prevedel, npr. *sistem z razširjenim spektrom* (*SS* — *Spread Spectrum*), je v nadaljevanju ohranil kratico z angleško podstavo, zapisano je tako *SS sistem* in ne **RS sistem/sistem RS*.²⁴

3.2.4 *Samo oblikoslovno prevzemanje* — Skupina terminov, ki so ohranili izvorno pisno podobo in tudi (še) niso besedotvorno produktivni, sicer pa so na oblikoslovni ravni že vpeti v slovenski jezikovni sistem, je majhna, vanjo sodita iz vzorca samo dva primera (0,5 %): *fading* in *slip*.

²¹ Ločimo lahko pomenske kalke, ki imajo tudi v slovenščini glede na izvorni jezik nespremenjeno izbiro in hierarhijo pomenskih sestavin, in denotatne kalke, ki nimajo referenčnega sveta v slovenskem prostoru (Vidovič Muha, 2000b: 11).

²² Večjezični SES mi je bil v veliko pomoč pri iskanju kalkiranih terminov.

²³ Tovrstna poimenovanja so lahko tudi skrajšana v kratico, npr. *DFT* ← diskretna Fourierjeva transformacija.

²⁴ Zanimiva je napol slovenska in napol angleška kratica *DCNRV* ← direct current napetostni referenčni vir.

3.3 Večbesedni termini kot kombinacija sestavin lastnega in tujega jezikovnega sistema

Terminološke stalne besedne zveze lahko sestavljajo besede (leksemi) samo iz lastnega ali samo iz tujega jezikovnega sistema, lahko pa tudi iz obeh. Ko je prevzeta beseda prevedena po morfološki ali vsaj na oblikoslovni ravni prilagojena, ni več nobenih jezikovnosistemskih zadržkov, da ne bi tvorila tudi (stalnih) besednih zvez tako z na enak način prilagojenimi prevzetimi kot s popolnoma domačimi besedami. Iz lastnega jezika so seveda potencialne sestavine večbesednih terminov vsi (eno)besedni termini iz vseh zgoraj opredeljenih skupin.

Večbesedni termini, ki v celoti ali vsaj deloma sodijo v eno od zgornjih skupin, so bili iz pojasnjenih razlogov obravnavani že tam (točke 3.1.3, 3.1.4 in 3.2.3), tu bomo navedli samo še preostale termine, ki imajo ali določilo ali jedro prevzeto. Med njimi lahko na besedotvorni ravni ločimo dve skupini: (a) v skladijski podstavi prevzetega določila je prevzeta beseda, ki je prilagojena slovenskemu jezikovnemu sistemu na oblikoslovni in besedotvorni ravni (sodila bi torej v skupino, opisano pod točko 3.2.3), obrazilo tvorjenke pa je v celoti neprevzeto, npr. *antenski (dovod)* ← [ta, ki se nanaša na] anten[-o], [] → -ski, anten-; (b) določilo ima tako neprevzeto besedotvorno podstavo kot obrazilo, jedro je prevzeto do stopnje, opisane v 3.2.3, npr. *merilni (cikel)* ← [ta, ki se nanaša na] meril[-o], [] → -ni, meril-. Kombinacije so naslednje:

1. termini z neprevzetim določilom in prevzetim jedrom (29; 8,2 %): *analizator zvoka, dvopasovna shema, energija prve stopnje, izmenična komponenta, končna elektronika*;
2. termini s prevzetim določilom in neprevzetim jedrom (38; 10,8 %): *analogno vezje, antenski stolp, aproksimacijska napaka, asinhronski stroj, bremenski kot, Goldov niz/zaporedje, ML niz (ML — Maximum Length)*;
3. termini z neprevzetim jedrom in enim neprevzetim ter enim prevzetim določilom (*brezžična telegrafska zveza*); termini s prevzetim jedrom in po enim neprevzetim ter enim prevzetim določilom (*kovariančna matrika vzorcev*). Skupaj je v tej skupini 16 terminov (4,5 %).

Približno enak delež tu navedenih prvih dveh osnovnih kombiniranih skupin večbesednih terminov in skoraj ravno tolikšna skupina večbesednih terminov samo iz lastnega jezika (30) potrjuje prej zapisano misel, da pri nastajanju stalnih besednih zvez ni nobenih zadržkov zaradi prevzetost ali neprevzetost jedrnega in/ali določujočega dela, dejstvo, da je skupina večbesednih poimenovanj samo iz tujega jezikovnega sistema precej večja (70) pa, če pravkar ugotovljeno drži, že nakazuje ugotovitev, da je v slovenski elektrotehniški terminologiji več prevzetih kot neprevzetih terminov.

4 Sklep

Obravnava elektrotehniške terminologije glede na izvorni jezik je pokazala, da je pomembnejši vir za strokovna poimenovanja v tej stroki tuji jezikovni sistem, kar je pravzaprav pričakovano, saj so na to kazale nekatere že narejene raziskave (prim. Gorjanc, 1996) in ker imajo vodilno mesto v razvoju elektrotehnike raziskovalna središča v tujini, »vsa druga jezikovna okolja /pa/ hkrati z novo predmetnostjo pridejo v stik tudi s /.../ poimenovanjem le-te« (Gorjanc, 1996: 252). Dobra četrtina terminov je v celoti neprevzetih, delež terminov iz tujega jezika je polovičen, delež večbesednih terminov, ki so kombinacija prevzetega in neprevzetega, pa predstavlja še preostalo slabo četrtino.

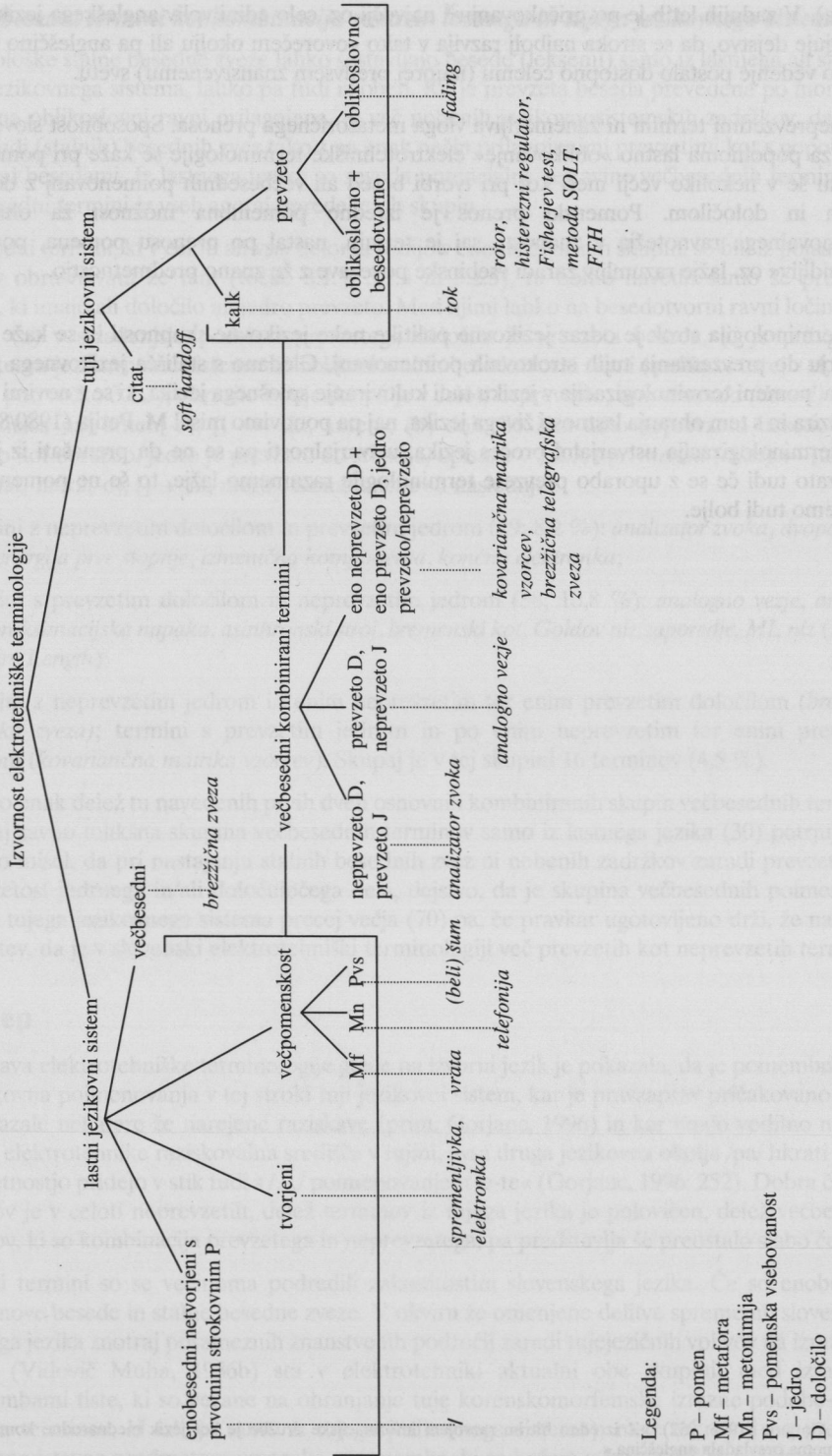
Prevzeti termini so se večinoma podredili zakonitostim slovenskega jezika. Če so enobesedni, tvorijo nove besede in stalne besedne zveze. V okviru že omenjene delitve sprememb slovenskega knjižnega jezika znotraj posameznih znanstvenih področij zaradi tujejezičnih vplivov na izražene in zakrite (Vidovič Muha, 1986b) sta v elektrotehniški aktualni obe skupini: med izraženimi spremembami tiste, ki so vezane na ohranjanje tuje korenskomorfemske izrazne podobe (dobra polovica terminov, ki izhaja samo iz tujega jezikovnega sistema); med zakritimi pa predvsem miselnopodstavne predmetnopolomske spremembe, ki se kažejo v izboru PS (v isti skupini slaba

tretjina). V zadnjih letih je po pričakovanju²⁵ največji oz. celo edini vpliv angleškega jezika, ki ga pojasnjuje dejstvo, da se stroka najbolj razvija v tako govorečem okolju ali pa angleščino rabi, da bi novo védenje postalo dostopno celemu (najprej predvsem znanstvenemu) svetu.

Med neprevzetimi termini ni zanemarljiva vloga metaforičnega prenosa. Sposobnost slovenskega jezika za popolnoma lastno »oblikovanje« elektrotehniške terminologije se kaže pri pomenskem prenosu še v nekoliko večji meri kot pri tvorbi besed ali večbesednih poimenovanj z domačim jedrom in določilom. Pomenski prenos je izredno pomembna možnost za ohranjanje poimenovalnega ravnotežja v znanosti, saj je termin, nastal po prenosu pomena, pomensko »predvidljiv« oz. lažje razumljiv zaradi vsebinske povezave z že znano predmetnostjo.

Tudi terminologija strok je odraz jezikovne politike neke jezikovne skupnosti in se kaže zlasti v razmerju do prevzemanja tujih strokovnih poimenovanj. Gledano s stališča jezikovnega procesa samega, pomeni terminologizacija v jeziku tudi kultiviranje splošnega jezika, ki se z novimi termini aktualizira in s tem ohranja lastnosti živega jezika, naj pa ponovimo misel M. Petija (1980/81: 236), da je terminologizacija ustvarjalni proces jezika, ustvarjalnosti pa se ne da prenašati iz jezika v jezik, zato tudi če se z uporabo prevzete terminologije razumemo lažje, to še ne pomeni, da se razumemo tudi bolje.

²⁵ Prim. Gorjanc (1996: 252): »Z izredno hitrim razvojem informacijske družbe je kot jezik mednarodne komunikacije popolnoma prevladala angleščina.«

Viri in literatura

Elektrotehniški vestnik 65/5 (1998). Gl. in odg. ur. Baldomir Zajc. Ljubljana: Elektrotehniška zveza Slovenije.

Slovenski elektrotehniški slovar. Ljubljana: Elektrotehniška zveza Slovenije, 1957–1970; Ljubljana: Sloko — Cigré, 1995–1999.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, I–V. Ljubljana: SAZU in DZS, 1987–1991.

Splošni tehniški slovar, I–II. Ljubljana: Zveza inženirjev in tehnikov SR Slovenije, 1978–1981.

Bokal, Ljudmila (1988). Tipologija novih besed (ob primeru avtomobilskega izrazja). Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: Zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 147–162.

Gorjanc, Vojko (1996). Terminologija novejših naravoslovno-tehničnih strok (ob primeru računalništva in jedrske fizike). Jezik in čas. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 251–260.

Hrovatič, Renata (1992). Metaforični in metonimični pomenski prenosi v terminoloških besednih zvezah. Diplomaska naloga. Ljubljana.

Košmrlj - Levačič, Borislava (1998). Izimensko strokovno izrazje. Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: Zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 139–146.

Leben - Pivk, Terezija (1998). Krajšave v gumarstvu. Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: Zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 57–68.

Mlakar, France (1983). Terminologija na Slovenskem: Področje elektrotehnike. Slovenščina v javnosti. Ljubljana: Republiška konferenca SZDL Slovenije in Slavistično društvo Slovenije, 70–71.

— — (1985). Slovenska elektrotehniška terminologija. 4. simpozij tehniške besede. Ljubljana: Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije, 72–75.

Peti, Mirko (1980/81). Terminologizacija. Rasprave, 6–7. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 227–238.

Skubic, Andrej (1994/95): Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. Jezik in slovstvo, 40/5, 155–168.

Slovenski pravopis 1: Pravila (1994). Ljubljana: SAZU in DZS.

Vidovič Muha, Ada (1972): Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 35–52.

— — (1986a). Besedni pomen in njegova stilistika. XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 79–93.

— — (1986b). Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 23–41.

— — (1988a). Nekateri jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 83–91.

— (1988b). Slovensko skladišnje besedotvorje ob primerih zloženk. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

— (2000). Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Nataša Logar

UDK 811.163.6'276.6:621.3

SUMMARY

ELECTRICAL ENGINEERING TERMS — THEIR SOURCE LANGUAGES

Using the example of Slovene electrical engineering terminology, possibilities for preserving a balance when creating new technical terms are examined. Taking into account a necessary and predetermined distancing from the surface form, the first level distinction within sources of new terms is made between the Slovene and the foreign language systems. In the Slovene-source group, a further distinction can be made between a group of newly formed terms and a group of terms based on various types of polysemy. In the foreign-source groups, the

degree of adaptation may be used to distinguish among citation words, loan translations, morphological and word-formational borrowings, and merely morphological borrowings. A separate group is multi-word terms in which elements of the Slovene system are combined with those of the foreign system. An empirical analysis has shown that over a quarter of the terms are purely non-borrowed, a half are borrowed, and the remaining quarter are combined multi-word terms.

O Slovenskem leksikalnem pomenoslovju

Predstavitev dela s slovarskega vidika

Knjiga Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja) redne profesorice slovenskega knjižnega jezika in stilistike na slavističnem oddelku Filozofske fakultete dr. Ade Vidovič Muha je med drugim tudi prepotrebno temeljno delo za slovensko slovaroslovje in slovaropisje. Doslej je bilo namreč slovensko slovaroslovje obravnavano samo v posameznih, razmeroma redkih, razpravah, torej fragmentarno.

To monografsko delo, ki ga je leta 2000 izdal Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, obsega pet vsebinskih poglavij, ki se, izvzemši prvega, zgodovinskorazvojnega, medsebojno dopolnjujejo in nadgrajujejo: I Začetki moderne leksikografije na Slovenskem, II Pojem *leksem*, III Pomeni leksemov, IV Pomenska razmerja znotraj leksema, V Medleksemska razmerja; v Dodatku so dodane štiri razprave, ki so s teoretičnimi utemeljitvami /ne/posredno tematsko povezane s problematiko leksikalnega pomena. Večjo preglednost obravnavane snovi in hkrati zmožnost celovitejšega dojetja pomenoslovne problematike omogočajo binarni grafi — obenem so to tudi grafični povzetki predhodno analizirane snovi.

Osnovne stalnice skozi celotno delo so: — definicije osnovnih pomenoslovnih pojmov, — sistematizacija pomenoslovne terminologije v slovenskem jezikoslovju (izpostavljanje, presojanje ustreznosti in reševanje posameznih strokovnih poimenovanj), — sprotno utemeljevanje povedanega s ponazarjalnim gradivom (zgledi — dobesedni ali prirejeni — so iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika I–V in iz gradiva, zbranega predvsem v diplomskem seminarju pri avtorici na slavističnem oddelku Filozofske fakultete). Potrjevanje povedanega z zgledi iz SSKJ je hkrati nanovo ovrednotilo posamezne slovarske rešitve v SSKJ. Skratka, vzajemnodvisnostna razmerja znotraj celotnega jezikovnega sistema so tokrat predstavljena s pomenoslovnega vidika.

Hkrati pa delo ravno zaradi tako široko zastavljene večravninske, tudi zunajjezikovnosistemske, obravnave pomenskosti omogoča različna problemska branja. V tej predstavitvi se omejujem predvsem na tiste ugotovitve in obravnave, ki lahko neposredno koristijo slovarskemu delu in ga izboljšujejo.

Pri avtoričinem ovrednotenju dosedanjega slovarskega dela z vidika moderne leksikologije je izpostavljeno za sredino 19. stoletja izredno pronicljivo Miklošičevo in Levstikovo razmišljanje o slovarju takratne sodobne slovenščine kot najrazpoznavnejšem izrazu posebnosti in enkratnosti kulturnega in sploh družbenega slovenskega sveta (11–16). V tej zvezi je opozorjeno na Miklošičev rokopisni slovar z opombo, da ni dosegljiv, zato ni možno oceniti dejanska Miklošičevega deleža pri Pleteršnikovi uslovaritvi slovenskega jezika. Razvojno, ob Pleteršnikovi sposobnosti uskladiti in uslovariti aktualni jezikovni in jezikoslovni razvoj, avtorica opozori na bistvene dosežke nekaj več kot šestdeset let mlajšega petzvezkovnika — Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Izpostavljeni zgoščeno argumentirani vidiki (15–16), ki so vplivali na zasnovo petzvezkovnika, onemogočajo nadaljnje pavšalno kritiziranje ali hvaljenje. Hkrati pa so za slovaropisca dobro orientacijsko izhodišče za naprej.

Kot že rečeno, se je avtorici pri definiranju pomenoslovnih pojmov sistematizirala za slovensko jezikoslovje prepotrebna pomenoslovna terminologija. Omenjena sistematizacija se kaže pri izpostavljanju definicijskih razmerij leksikologija (slovaroslovje) : leksikografija (slovaropisje), sem (pomenska sestavina) : semem (pomen) : semantem (pomenje), leksem : jezikovni izraz s sprotnimi opombami, da še nimamo ustreznega oz. z vidika označene pojmovnosti enakovrednega domačega izraza za leksem, da tudi izrazi besedni zaklad, besedje ali besedišče niso enakovredni mednarodni leksiki. V teh primerih se avtorica največkrat sklicuje na definicije v Enciklopediji slovenskega jezika (1992), tudi na definicije v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I, 1970); za pomenko J. Müllerja pa npr. predlaga rešitev v smislu pomenka = verbalizirani pomen, iz česar sledi razmerje pomen : pomenka = lastnost : nosilec lastnosti (46). Izvorno/prvotno neizrazljivi temeljni enoti pomenoslovja, kot sta pomen in pomenska sestavina, avtorica glede na označeno poveže v razmerja kategorialni slovarski pomen : kategorialne slovarske pomenske sestavine (KPS), denotativni slovarski pomen : uvrščevalne + razločevalne pomenske sestavine (UPS + RPS). Koristna in širše jezikoslovno potrebna oz. kar predvsem za urejeno jezikovnosistemsko razmišljanje nujna, je izpostavitve ločevanja med slovarskimi kategorialnimi pomenskimi lastnostmi (spol, števnost, oseba, vid, intencnost), ki so zaradi vključenosti v denotativni pomen hkrati tudi že njegove kategorialne pomenske sestavine, in med skladenjskimi kategorialnimi lastnostmi, kot so npr. število, sklon, čas, naklon, način. Na to se navezuje bistvena trditev, da so kategorialne pomenske sestavine s skladenjskimi vlogami v dialektičnem razmerju: »/.../ prepoznavnost določene skladenjske vloge je pogojena z določenimi kategorialnimi lastnostmi in obratno — o kategorialnih lastnostih brez določene skladenjske vloge ne moremo govoriti« (30), in še »stalnost skladenjskih funkcij je pogoj za stalnost kategorialnih lastnosti in s tem tudi odprto stalnost (dinamičnost) besednih vrst /.../ določena množica besed je prek svojih kategorialnih lastnosti potencialna nosilka določene skladenjske vloge« (31). Tako je osmišljena izhodiščna skladenjskofunkcijska delitev besednih vrst na stavčnoočlenske in nestavčnoočlenske, prikazana tudi z binarnim grafom (31). Pri spremembah kategorialnih lastnosti je potrebno izpostaviti argumentirano potrjevanje povedkovnika kot besedne vrste in samostojne (pomenskosestavinske) slovarske enote, ko beseda v povedkovodoločilni vlogi izgubi sposobnost izražanja spola in hkrati pridobi sposobnost izražanja časovno omejenih lastnosti, npr. *Alenka je (bila) (dober) človek* (31), hkrati povedkovodoločilni samostalnik izgubi vpliv na vezni glagol, npr. *Soseda sta copata, Sosed je (bil) lisica* (33); s pridobitvijo števnosti lastnost preide v nosilka/-ko lastnosti, npr. *občudovati naravne lepote* (33) ipd. Znotrajleksemsko se možna povedkovniškost dokazuje z možnostjo dvakratne uporabe istoizraznice v smiselnem stavku, npr. *Človek je človek* (125), in s tem vsi pomeni npr. leksema *človek* na tak način lahko tvorijo smiselne lastnostne stavke. Z vidika prenesenega pomena je tudi opozorjeno, da je takšen metaforični povedkovnik šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena (148). Na nedokončano leksikalizacijo drugotnega (metaforičnega) pomena avtorica opozarja v SSKJ npr. pri besedi *lisica*. Ponazarjalni zgled *Ne zaupam ji, to je lisica* ni (še) skladen s pomensko razlago ekspr. 'zvit, prebrisan človek, zlasti ženska' (33).

Pri (metajezikovnem) ubesedenju pomenskih sestavin, ki je torej vezano na slovarske predstavitve oz. na slovarske razlage, avtorica po A. Wierzbicki izpostavi razmerje prototipska semantika : prototipsko slovaroslovje, ki zagovarja tezo, da je pri nastajanju posameznih pojmov potrebno izhajati iz bioloških zmožnosti človeka in iz njegovega izkuševskega delovanja in da »/.../ pri prototipski semantiki /gre/ za oblikovanje pojmovnega »portreta«, ki ga asociirajo posamezni leksemi, zato za sestavo slovarskega pomena ni potrebno »ekspertno znanje«. /.../ Kot poudarja A. Wierzbicka, mora dobra slovarska razlaga vsebovati samo tiste komponente, ki so postale sestavina določene besede« (50). In kot ugotavlja avtorica, se je v tem smislu SSKJ ustrezno predstavil, kar potrjuje s slovarskimi zgledi. Avtorica predstavlja prototipsko semantiko s tristopenjsko pojmovno hierarhizacijo — bazična pojmovna ravnina z nad- in podpomensko pojmovno ravnino: bazični leksemi (označeni poševno) predstavljajo pričakovano rabo govorečega, npr. *žival* — *pes* — *bokser*, *sadje* — *jabolko* — *jonatan* (51). Upoštevani so seveda samo leksemi s srednjo (pomensko) vrednostjo — tj. občna imena, ki tvorijo t. i. obsegovno jedro slovarja, medtem ko so lastna imena

opredeljena kot leksemi s pomensko vrednostjo blizu 1 (možno je le razmerje s posameznim) in slovarsko določena samo s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, iz česar sledi, da je njihova slovarska vrednost prekrivna z besedilnim pomenom.

Glede na urejenost uvrščevalnih in razločevalnih pomenskih sestavin znotraj leksemskih pomenov avtorica ločuje t. i. endogene lekseme z notranjo hierarhično pomenskosestavinsko zgradbo z notranjo (predvidljivo) uvrščevalno sestavino (sem sodijo samostalniki in glagoli) in t. i. eksogene lekseme z zunanjo hierarhično pomenskosestavinsko zgradbo s skupkom razločevalnih pomenskih sestavin, ki so hkrati nekakšne povezovalne pomenske sestavine, ki določajo možno zunanjo uvrščevalno sestavino. Med eksogene lekseme potemtakem sodijo pridevniki, prislovi in povedkovniki. Predlogi in vezniki pa so leksemi s posebnim (slovničnorazmernim) denotatom prirednih/podrednih razmerij. Zbir medsebojno hierarhično povezanih UPS izoblikuje pomensko piramido tipa *kar* → *bitje* → *žival* → *domača žival* → *pes* → *lovski pes* → *jazbečar* (60); ugotavljanje UPS je z vprašalnico *kaj*, ugotavljanje RPS je z oziralnima zaimkoma *ki*, *kateri* (55).

Z vidika leksema kot jezikovnega znaka pa so navedena tudi izrazna merila — leksem je lahko beseda, stalna/avtomatizirana besedna zveza in leksikalizirana krajšava (pisna in glasovna tipa *Nama* in *S [es]* za 'stavek'), npr. *gozd*, *črni bor*, *filofaks* ipd. (22–23).

Pri večbesednih leksemih velja opozoriti, da so obdelane tudi skladenjskopomenske vloge pridevnikov v levem prilastku (26–28), posebej je opozorjeno na posebnosti: — pri strokovnih besednih zvezah so izločeni lastnostni pridevniki in svojilni pridevniki z edninsko pretvorbno možnostjo, npr. *lepa rdeča gerbera*, *sosezdove gerbere*, *zahtevna skladnja* ipd.; — netvorjeni lastnostni pridevniki barve/mere ali podobnostni pridevniki so v strokovnih zvezah ob terminološkem jedru lahko konverzni vrstni, npr. *beli fosfor*, *lahki bencin*, *svileni papir* ipd.; — izsvojilni vrstni, izkrajevni/izčasovni vrstni pa kljub neterminološkemu jedru besedno zvezo lahko leksikalizirajo in hkrati terminologizirajo, npr. *belgijski konj*, *bruseljska čipka*, *idrijska čipka*, *baročna ura* ipd.; — zveze z nekonverznimi izsamostalniškimi vrstnimi pridevniki so zagotovo strokovne, npr. *fosforna moka*, *samostalniška beseda* ipd. Tu se razlaga še dodatno teoretično dopolnjuje z razpravama Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede in Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov v Dodatku. Pri popridevljanju in posamostaljanju je opozorjeno tudi na možno homonimno zavajanje z nestrokovnimi zvezami, npr. *filoz. volja do moči* : *močna volja*, *biol. boj za obstanek* : *bojevati se za obstanek*.

Z vidika pomena imajo leksemi kot slovarske enote obvezne in možne pomene. Med obvezne sodita kategorialni in denotativni slovarski pomen, med možne pa konotativni pomen. Kategorialni slovarski (slovnični) pomen je določen s kategorialnimi (imenskimi in glagolskimi) pomenskimi sestavinami (KPS) in vključuje še besedotvorni pomen, ki izhaja iz pomenske podstave (stavčne) povedi (29). Tako se z vidika pomenoslovja aktualizira avtoričino Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek (SSB 1988). Predstavljena je delitev obrazil glede na pomen oz. izvor (podrobneje v SSB): — obrazila z denotativnim (in hkrati slovničnim) pomenom: (*brat*)-*ec*, *pra*-(*ded*), (*lov*)-*ec*, (*pod-streš*)-*je*, (*vrv-o-hod*)-*ec*; — obrazila s samo slovničnim pomenom: (*angor*)-*a*-(*volna*), *pod*-(*streš*)-*je*, (*vrv*)-*o*-(*hod*)-*ec*.

Tu bi s pomenskopskladenjskega in deloma tudi s tvorbeno-pretvorbene vidika izpostavila še avtoričino delitev prislovov na propozicijske (stalne — krajevne/časovne, nestalne — vzročne) in modifikacijske (vrstne, npr. *politično*, *ambulantno*, *slovensko*, *vojaško*, in lastnostne — samoobglagolske npr. *lepo*, *dobro*, in ob vseh besedah, npr. *močno*, *zelo*) (37). V nadaljnje jezikoslovno premišljevanje nam avtorica ponuja možne rešitve v smislu, da v primeru vzročnih prislovov denotat vzročne stavčne/nestavčne (samostalniške) besedne zveze odloča o eventualni propozicijski vrednosti prislova vzroka, in ali gre pri (modifikacijskih) vrstnih prislovih tipa *ambulantno pregledati*, *laboratorijsko preveriti* (z možnima smiseljnima pretvorbama 'pregledati v ambulanti' in 'preveriti v laboratoriju') samo za posebno vrsto (propozicijskih) okoliščinskih prislovov na drugi ravni.

Denotativni pomen navadno odslkuje predmetnost, lahko pa tudi govorno dejanje. Medmet in členek imata za denotat (uslovarjeno) govorno dejanje — medmet je leksem z denotatom celovitega govornega dejanja, členek pa leksem z denotatom kot sestavino/dopolnilom drugega govornega dejanja.

O t. i. dvojni pomenski obremenitvi leksema avtorica govori v primerih, ko ima leksem poleg denotativnega še konotativni pomen. Slednji se pojavi, ko tvorec v objektivno razmerje vnese subjektivni vidik. Obravnavana je konotativnost, izražana s prvinami čustvenosti, kronološkosti in zvrstne stilnosti. Prvotna konotativnost z inherentnimi konotativnimi prvinami, npr. *baba, baraba; bosonog : bosopet, ata : atek; cvek : žebelj*; smiselna je tudi pripomba, da je drugotna konotativnost z adherentnimi konotativnimi prvinami mogoča pri leksemih, ki so najmanj dvopomenski, npr. *praskati 'pisati', plesniv 'osivel, star'*. Podani so praktični primeri z oznako ozko knjižno (102–110). Opozorjeno je tudi na razvoj konotativnih pomenov v smislu: *beg* → *beg časa* (ekspr.) : *baročni* (term.) → *baročna pisava/ženska* (ekspr.); pri npr. *bajati* → premik iz 'prerokovati, čarati' v 'pripovedovati kaj neverjetnega' ipd.

Pri sporočanjško-pragmatičnem pomenu imamo popis t. i. uslovarjenih sporočanjških (komunikacijskih) in pragmatičnih prvin primerjalno z angleškim slovarjem Collinsa Cobuilda (¹1995, 1997), ki temelji na sporočanjški vlogi jezika in je kot primerek novega tipa slovarja nastal na podlagi računalniškega korpusa — korpus je omogočil označitev vseh besedilnih in zunajbesedilnih okoliščin rabe.

Tudi tu je narejeno novo ovrednotenje SSKJ-ja z vidika znotrajjezikovnih (nagovor, opozorilo, pozdrav, kletvica/psovka) in zunajjezikovnih okoliščin: O_1 = opredelitve kraja in časa, O_2 = prepoznavanje družbenega in političnega vzdušja časa, O_3 = okoliščine, ki opozarjajo na različne znotrajjezikovne posebnosti leksema (izrazi posameznih avtorjev / filozofskih šol ipd.) (86–97).

Z vidika pomenskohierarhične zgradbe slovarskega članka je za slovaropisca še posebej aktualna predstavitev možnih pomenskih razmerij znotraj leksema. Obravnavani sta enopomenskost kot bistveno načelo terminološke leksike in večpomenskost, ki je tipična lastnost občne leksike in je ne smemo zamenjevati z večleksemkostjo pri enakoizraznicah.

Glede na razmerje leksem : jezikovni znak imajo enopomenski leksemi simetrični (skladni) jezikovni znak, večpomenski leksemi pa imajo asimetrični (neskladni) jezikovni znak. Avtorica je večpomenskost tipizirala kot pomensko vsebovanost in kot pomenske prenose glede na bližino (sinekdoha, metonimija) ali podobnost (metafora).

Pomenska vsebovanost obsega znotrajleksemsko hierarhično nad-/podpomensko ureditev pomenja leksema (zglede za *človek* → iz njega še *mož, ženska*). Predstavljena je implikacija več pomenov v glavnem/izhodiščnem pomenu in hkrati tudi vzporedna podpomenskost.

Pri pomenskih prenosih je izhodiščna ugotovitev, da med pomeni ni mogoče vzpostaviti nad- in podpomenskosti. Tako je sinekdoha predvidljivo hierarhično (krožno) preurejanje pomenskih sestavin, tako da se število in vrsta pomenskih sestavin ohranjata, npr. *hruška* → 1. 'drevo s pečkastim sadežem' ↔ 2. 'sadež drevesa'; *rep* → 1. 'del trupa živali' ↔ 2. 'žival z repom'. Pri metonimiji pa gre za zapolnjevanje poimenovalne praznine (t. i. katahreza) z novo predvidljivo izvrševalno sestavino — gre lahko za hierarhično vzporedne metonimične pomene, npr. *glina* → 1. 'usedlina za lončarstvo' → 2. 'izdelki iz gline'; *hrast* → 1. 'les hrasta' → 2. 'pohišstvo iz hrasta'; *banalnost* → 1. 'lastnost banalnega' → 2. 'ravnanje glede na to banalnost' ipd. Metonimične terminološke zveze so skupi (spremeni se ena od sestavin): — metonimija v jedru, npr. *neopravičena ura* 'UPS — izostanek RPS — od ure', *parno kladivo* 'UPS — stroj RPS — s kladivom'; — metonimija v prilastku, npr. *logaritemski papir* 'UPS — papir RPS — z mrežo za logaritme', *črna maša* 'UPS — maša RPS — v črnih oblačilih'. Metafora je vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja vsebin dveh denotatov, npr. *roka* → 'človeška okončina / del stroja'. Lastnosti motivirajočega pomena (P^m z UPS^m) se posplošijo na celotni pojmovni svet, pri čemer je metaforični pomen obvezno sestavljen tudi iz konotativnega

dela (ekspresivno, slabšalno ipd. + metaforični pomen P^{mf}). Metaforičnost v terminih: — vezana na jedrni del, npr. *udarna igla* 'del orožja kot igla', *basovski ključ* 'znak kot ključ na začetku črtovja'; — vezana na jedro in prilastek, npr. *pasji jezik*, *pasji zob*, *mačje uho* ipd.

Obravnava se za konec razširi še na pomenska in izrazna razmerja med leksemi (157–185). V okviru medleksemskih pomenskih razmerij avtorica predstavi objektivno (medjezikovno, znotrajjezikovno) sopomenskost in subjektivno (z upoštevanjem čustvenosti ali jezikovne politike) sopomenskost, dopolnjevalno protipomenskost (*noč ali dan, da ali ne, konkretno ali abstraktno*) in nasprotnostno protipomenskost (*hladen — mrzel, pameten — neumen* ipd.) in še nad-/podpomenskost kot tipični razmerji v slovarskih pomenskih razlagah. Pri medleksemskih izraznih razmerjih sta podrobneje predstavljeni enoizraznost in izrazna podobnost.

Sicer pa je Slovensko leksikalno pomenoslovje takšne vrste znanstveno delo, da nam vsako vnovično branje odkriva nova spoznanja, hkrati z njimi pa se vsakič odplasti in odpre tudi nekaj novih problemov — ponuja ugotovitve in daje pobude.

Andreja Žele
ZRC SAZU v Ljubljani

Jezik in slovnstvo, Letnik 47, 2001/02, št. 1-2

Igor Saksida

NEKAJ NEZASLIŠANEGA

UDK 821.163.6.09-93-1

Urednik obsežne zbirke slovenskih ljudskih pesmi K. Štrekelj (1908–1923; 308) je ob otroških pesmih zapisal: »Marsikaj je v njih, česar bi od mladega človeka ne pričakovali in kar je zoprno moderni laži-omiki in pruderiji, ki so ji naturala nekaj nezasišanega.« Njegova duhovita vrednotna ocena otroške ljudske ustvarjalnosti odraža (tudi za sodobni čas) ključne določilnice tabujev v mladinski književnosti.

Jezik in slovnstvo, Letnik 47, 2001/02, št. 1-2

Mateja Pezdirc Bartol

NOVEJŠI POGLEDI NA BRANJE PRI NAS IN PO SVETU

UDK 028.02:82.0

V prispevku želimo predstaviti nekatere novejše poglede na branje tujih in domačih strokovnjakov s področja psihologije branja, literarne vede, književne didaktike, sociologije literature idr., ki se med seboj dopolnjujejo in povezujejo. Največ pozornosti smo namenili prikazu procesov, ki vplivajo na razumevanje umetnostnega besedila, čustveno-motivacijskim dejavnikom branja, razlikam med bolj izkušenimi in manj izkušenimi bralci ter dejavnostim, ki vplivajo na razvoj bralnih sposobnosti v času šolanja.

Jezik in slovnstvo, Letnik 47, 2001/02, št. 1-2

Elizabeta Bernjak

PREDVIDLJIVE INTERFERENCE V SLOVENSKO-MADŽARSKEM JEZIKOVNEM STIKU

UDK 811.163.6'246.2:811.511.141'246.2

Slovenski in madžarski jezik sta na narodnostno mešanem območju ob slovensko-madžarski meji v stalnem stiku prek dvojezičnih govorcev, ki oba jezika uporabljajo v vsakdanji komunikaciji. Posledice stikov med jezikoma so tudi jezikovni primanjkljaji, ki se kažejo v različnih komunikacijskih strategijah redukcije in kompenzacije. Osnovni namen pričujočega prispevka je predstaviti predvidljive interferenčne pojave na slovnici ravni nedominantnega (manjšinskega) stičnega jezika, ki so posledica sociokulturnih, posebno pa jezikovnosistemskih razlogov, tj. sistemskih razločkov in prekrivanj med genealoško in tipološko nesorodnima jezikoma.

Jezik in slovnstvo, Letnik 47, 2001/02, št. 1-2

Nataša Logar

ELEKTROTEHNIŠKA TERMINOLOGIJA GLEDE NA IZVORNI JEZIK

UDK 811.163.6'276.6:621.3

Nova poimenovanja nastajajo s sredstvi in po zakomitostih lastnega ali tujega jezikovnega sistema, znotraj obeh je mogoče ločiti več skupin. Obravnava elektrotehniške terminologije glede na izvor je pokazala, da je pomembnejši vir za strokovna poimenovanja v tej stroki tuji jezikovni sistem.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVII (2001/02), No. 1-2

Mateja Pezdirc Bartol

UDK 028.02:82.0

RECENT SLOVENE AND INTERNATIONAL VIEWS ON READING

The article reviews several recent views on reading by Slovene and foreign experts in psychology of reading, literary studies, literary didactics, sociology of literature, etc., which complement one another and integrate into a complex interdisciplinary body of knowledge. The central place in this review goes to representing processes that play a role in our understanding of a literary text, affective and motivational factors in reading, differences between more and less experienced readers, and activities that help to improve reading skills during the educational process.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVII (2001/02), No. 1-2

Igor Saksida

UDK 821.163.6:09-93-1

UNMENTIONABLE THINGS

The editor of a vast collection of Slovene folk poems Karel Štrekelj (1908-1923; 308) added the following comment to poems for children: »There are many things there that one would not expect from the young person and that are abhorrent to contemporary civility and prudence, which views *naravnata* as things unmentionable.« His witty evaluation of children's folk creativity covers the key constituents of taboos in literature for children, which are still valid today.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVII (2001/02), No. 1-2

Nataša Logar

UDK 811.163.6:276.6:621.3

ELECTRICAL ENGINEERING TERMS - THEIR SOURCE LANGUAGES

New terms are created using the means and principles of the Slovene and the foreign language systems. In both processes, several categories of new terms may be distinguished. An analysis of the origin of new terms in Slovene electrical engineering terminology has shown that their primary source is the foreign language system.

Jezik in slovstvo, Vol. XLVII (2001/02), No. 1-2

Elizabeta Bernjak

UDK 811.163.6*246.2:811.511.141*246.2

PREDICTABLE INTERFERENCES IN SLOVENE-HUNGARIAN LANGUAGE CONTACT

In the ethnically mixed territory along the Slovene-Hungarian border, the Slovene and Hungarian languages are in permanent contact through bilingual speakers using the two languages in their daily communication. A consequence of these linguistic contacts is language deficiencies noticeable in various communication strategies of reduction and compensation. The basic aim of the article is to present predictable interferences on the grammatical level of the non-dominant (minority) language in contact, which are a result of sociocultural and especially systemic linguistic causes, i.e. systemic differences and overlaps between the two genealogically and typologically unrelated languages.